

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBORIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA STREJČKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

LADISLAV CABADA, MILOŠ CALDA,
 ADAM ČERNÝ, PETR DOSTÁL,
 MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
 JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
 MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
 KRISTINA LARIŠCHOVÁ, PETR LEBEDA,
 PAVEL MÁŠA, ALOIZ NEUSTADT,
 KAREL PEZL, OTTO PICK,
 MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
 RICHARD SEEMANN, JIŘÍ SCHNEIDER,
 IVO ŠLOSARČÍK, JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ,
 KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
 FILIP TESAŘ, JOSEF VESELÝ
 TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281434, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

OBSAH 12/2003 ROČNÍK XXVII

STR.

SVĚTOZOR 2

SVĚTOVÝ OBCHOD A JEHO ORGANIZACE / -zz- 3

SVĚTOVÝ OBCHOD A JEHO ORGANIZACE

SVĚTOVÁ OBCHODNÍ ORGANIZACE NA ROZCESTÍ / Jiří Fárek 4

CANCÚN – NEVYDAŘENÁ ZASTÁVKA NA CESTĚ K NAPLŇOVÁNÍ AGENDY Z DAUHÁ / František Peer 7

KOLAPSEM K REFORMĚ SVĚTOVÉHO OBCHODU / Petr Lebeda 10

VYBRANÉ PROBLÉMY LIBERALIZACE MEZINÁRODNÍHO AGRÁRNÍHO OBCHODU / Petr Tuček 12

G 21 SE PROSADILA V CANCÚNU / Dagmar Hunčová 14

VZTAHY A PROBLÉMY

RUSKO A JEHO VNÍMÁNÍ SPOJENÝCH STÁTŮ / Petr Kratochvíl 17

TURECKO V ROCE PLNÉM ZMĚN / Erik Siegl 20

EVROPSKÁ UNIE

LISABONSKÁ STRATEGIE: RÁMEC, STAV, VYHLÍDKY / Luděk Urban 22

ČESKÁ REPUBLIKA A UKUTEČŇOVÁNÍ ZÁSAD Z LISABONU / Tomáš Veselý 25

ZEMĚMI SVĚTA

ISLÁMSKÝ TERORISMUS V PÁKISTÁNU / Jaroslav Olša 27

IDEOLOGIE AUTORITATIVNÍHO REŽIMU – PŘÍKLAD TURKMENISTÁNU / Slavomír Horák 30

VOLNÁ TRIBUNA

MAHMUDALI COCHRAGANI A HNUTÍ NÁRODNÍHO PROBUZENÍ JIŽNÍHO ÁZERBAJDŽÁNU (SANAM) / Tomáš Raděj 33

RECENZE

KTERAK JSME VSTUPOVALI / Ivana Witzová 35

NĚMECKO – CIVILNÍ SÍLA / Ivona Řezanková 36

NOVINKY Z KNIHOVNY ÚMV 37

OBSAH ROČNÍKU XXVII 38

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 31. 1. 2004)

► *Rozhovor s Cyrilem Svobodou o současné a budoucí zahraniční politice ČR* ► *Deset let české zahraniční politiky* ► *Místo a úloha ČR a SR v evropském geopolitickém prostoru* ► *Politická ekonomie východního rozšíření EU* ► *OBSE a boj s terorismem* ► *Polsko-německý politický dialog* ► *Antiamerikanismus a Le Monde Diplomatique* ► *Brazílská odpověď na katastrofický scénář*

Listopad 2003

1. – český prezident Václav Klaus vykonal pracovní návštěvu Ruska, kde se setkal s prezidentem Vladimírem Putinem. Prohlásil, že nastává nová éra česko-ruských vztahů. Prezident Putin řekl, že se podařilo vyřešit sporné ekonomické otázky mezi oběma zeměmi. Počítá se s návštěvou ruského prezidenta v České republice.
2. – EU oznámila, že uvolní 250 milionů eur na mírové snahy v Africe. Finance by měly plynout na vyřešení Afričany vedených konfliktů na černém kontinentu.
2. – parlamentní volby v Gruzii. Pozorovatelé z Rady Evropy a OBSE vyjádřili znepokojení nad porušováním předpisů ze strany volebních komisí.
2. – Iráčané sestřelili nedaleko Fallúdy západně od Bagdádu americký vrtulník. Při tomto nejkrvavějším útoku od obsazení irácké metropole 9. dubna zahynulo 15 vojáků.
3. – summit visegrádské čtyřky v Budapešti. Prezident Václav Klaus se vyslovil proti pokusům změnit interpretaci výsledků 2. světové války. Ze schůzky nebylo vydáno komuniké.
3. – pákistánský prezident Parviz Mušaraf zahájil návštěvu Číny, aby projednal dohodu o čínské pomoci při výstavbě pákistánské jaderné elektrárny.
3. – izraelský premiér Ariel Šaron při návštěvě v Rusku vyzval prezidenta Vladimíra Putina, aby vzal další dodávky jaderných technologií Íránu.
4. – Jásir Arafat prodloužil funkční období dosavadního úzkého vládního týmu Ahmada Kuráji, kterého požádal, aby pokračoval ve své práci a aby považoval nynější vládu za přechodnou do doby, než bude sestavena nová.
5. – v Tbilisi začaly demonstrace za odstoupení Eduarda Ševardnadze z funkce prezidenta.
5. – srílánská prezidentka Čandrika Kumaratungová vyhlásila výjimečný stav a nechala armádou obsadit klíčové objekty v Kolombu. Exekutivní pravomoci přešly do jejich rukou a parlament byl rozpuštěn. Vyvrcholily tak rozpory mezi vládou a prezidentkou. Prezidentka se domnívá, že mírový proces vedený premiérem a separatisty z organizace Tygři osvobození tamilského Ílámu zašly příliš daleko. Premiér Ranilo Wickremesinghe byl v té době na návštěvě v USA.
5. – summit Ruska a EU v Římě. Setkání s italským prezidentem Ciampim, jehož země patnácté předsedá, označil Putin za významnou etapu pro sblížení Ruska a EU při vytváření společného prostoru v hospodářství a obchodu, vnitřní i vnější bezpečnosti, svobody a spravedlnosti, vědy a kultury.
6. – dvě hlavní síly gruzínské opozice – Národní hnutí a Demokraté da-

- ly ultimatum prezidentu Ševardnadze, aby do 7. listopadu uznal vítězství opozičních stran v parlamentních volbách, jinak budou zahájeny rozsáhlé protestní akce. Opozice prohlásila neúplné výsledky voleb, v nichž proprezidentské hnutí Nová Gruzie získalo údajně 25 procent hlasů, za zfalšované.
6. – za jediného kandidáta do funkce vůdce britských konzervativců byl prohlášen exministr vnitra a stínový ministr financí Michael Howard (62).
7. – agentura Reuters oznámila, že turecká vláda ustoupila od záměru vyslat do Íráku své invazní síly.
7. – srílánská prezidentka Kumaratungová zrušila výjimečný stav poté, co byl premiér Wickremesinghe po návratu z USA, kde získal podporu prezidenta George W. Bushe, bouřlivě uvítán desítkami tisíc lidí.
8. – američtí experti na terorismus varovali, že al-Káida se chce pokusit udeřit unesenými nákladními letadly na jaderné elektrárny nebo další citlivé cíle v USA.
8. – šéf iránské nejvyšší rady národní bezpečnosti hožatoislám Hasan Rouhání osobně slíbil ve Vídni řediteli MAAE Muhammadu Baradejovi, že jeho země splní své závazky zprůhlednit svůj jaderný program.
9. – volby do Dolní sněmovny japonského parlamentu. Zvítězila vládní koalice Liberálnědemokratické strany, která se svými partnery získala v 480členné komoře 275 křesel LDP si pomohla k získání většiny křesel sloučením s menším koaličním partnerem Novou konzervativní stranou. Premiér Koizumi prohlásil, že nepřestaví kabinet a bude pokračovat v reformách.
10. – Írán pozastavil obohacování uranu a předal MAAE svůj písemný souhlas s přitopením k dodatkovému protokolu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní.
10. – srílánské vládní zdroje oznámily odklad mírových jednání s Tygry osvobození tamilského Ílámu, dokud nebude vyřešena krize mezi prezidentkou a premiérem. Připouští se i možnost nových voleb.
11. – Lichtenštejnsko, Norsko a Island podepsaly ve Vaduzu dohodu o rozšíření Evropského hospodářského prostoru. Lichtenštejnský zástupce prohlásil, že jeho země trvá na svých výhradách k České republice a Slovensku.
11. – MAAE v tajné zprávě uvedla, že Írán přiznal výrobu malého množství plutonia.
12. – Senát Kongresu USA vyslovil souhlas se zavedením hospodářských sankcí proti Sýrii, kterou Spojené státy obviňují z podpory terorismu.
13. – prezident Srbska a Černé Hory Svetozar Marovič se při návštěvě Sarajeva omluvil za utrpení, které jeho země způsobila Bosně za války v le-

- tech 1992–1995, jež si vyžádala více než 200 000 lidských životů.
13. – Michail Saakašvili, předseda největší gruzínské opoziční strany, žádal bezpodmínečné odstoupení prezidenta Ševardnadzeho.
14. – oznámeno, že litevský prezident Rolandas Paksas urychleně propustil či přinutil k demisi zatím šest svých nejbližších poradců. Reagoval tak na skandální odhalení litevské tajné služby o jejich spolupráci s mezinárodním mafiánským podsvětím a zapojením do ilegálního obchodu se zbraněmi.
15. – při dvou útocích na židovské synagogy v Istanbulu zahynulo 24 lidí a 300 bylo zraněno.
15. – arabská televizní společnost Al-Arabíja odvysílala nový hlasový záznam patřící údajně bývalému iráckému prezidentovi Saddámu Husajnovi, který vyzval obyvatelstvo k pokračování boje proti okupantům.
15. – člen prozatímní irácké vládní rady Ahmad Šalábí po setkání představitelů rady s americkým správcem Paulem Bremerem oznámil, že od června převezme moc v zemi irácká dočasná vláda. Plán předání moci počítá s vytvořením zvláštních volebních orgánů, v nichž by byli zástupci všech složek obyvatelstva, kteří by pak zvolili vládu. Před koncem roku 2005 mají být v zemi uspořádány parlamentní volby a do té doby vypracována ústava.
17. – ministři obrany EU schválili v Bruselu záměr vytvořit napřesrok Evropskou obrannou agenturu, jež bude pomáhat překonávat mezery armád členských zemí ve vybavení nezbytném pro vedení operací nového typu ve 21. století.
18. – americký prezident Georg W. Bush přiletěl na návštěvu Londýna. Hlavním politickým programem byl další postup v Íráku.
19. – zahájeno první společné vojenské cvičení EU a NATO s námětem virtuální operace na záchranu míru na fiktivním ostrově v Atlantiku, kde vypukly etnické rozbroje.
20. – gruzínská Ústřední volební komise vydala konečné výsledky voleb z 2. listopadu. Vyhrál je vládní blok Nová Gruzie s 21,32 procenta hlasů, druhé místo obsadil Všegruzínský svaz obnovy prezidentova spojení Aslana Abašidzeho z Adžarské autonomní republiky s 18,84 procenta. Třetí skončilo opoziční Národní hnutí Michaila Saakašviliho s 18,30 procenta, následovaly opoziční Labouristická strana a Nová pravice. Výsledky Saakašvili odmítl jako zfalšované.
20. – při dvou sebevrazených výbuchích v evropské části Istanbulu namířením proti britským cílům usmrceno nejméně 27 lidí a na 450 osob zraněno. Přihlásily se k nim al-Káida společně s místní extremistickou organizací Fronta velkých východních islámských nájezdníků.

23. – gruzínský prezident Eduard Ševardnadze (75) pod tlakem opozice rezignoval na svou funkci. Úřadující prezidentkou se stala předsedkyně parlamentu Nino Bardžanadzeová. Nejvyšší soud prohlásil volby z 2. listopadu na neplatné. Datum nových prezidentských voleb nebylo stanoveno.
23. – v parlamentních volbách v Chorvatsku zvítězilo nacionalisticky a křesťanskodemokraticky orientované Chorvatské demokratické sdružení. V koalici s dvěma pravicovými stranami obsadí v parlamentu 75 křesel.
23. – americký prezident George W. Bush částečně zrušil omezení vztahující se na vojenskou pomoc USA Bulharsku, Litvě, Lotyšsku, Estonsku, Slovinsku a Slovensku. Jako ocenění jejich angažovanosti v boji proti terorismu a ve válce v Íráku či v Afghánistánu.
24. – irácká vládní rada uzavřela bagdáské studio dubajské televize Al-Arabíja za šíření propagandy ve prospěch exprezidenta Saddáma Husajna.
25. – britská královna ALžběta II. podepsala zákon o ratifikaci Smlouvy o rozšíření EU o deset nových členů. Velká Británie je po Dánsku druhým členem Unie, který dokončil ratifikaci.
26. – oznámeno, že podle Organizace SN pro výživu a zemědělství (FAO) trpí ve světě chronickou podvýživou 842 milionů lidí.
28. – v Neapoli zahájeno dvoudenní setkání ministrů zahraničí EU a kandidátských zemí, které bylo věnováno řešení sporných bodů evropské smlouvy. Zabývalo se i tím, že EU nebude penalizovat Německo a Francii za to, že nedodržely Pakt stability a překročily deficit rozpočtu nad tři procenta. Ministři konstatovali, že nejsou sjednoceni v názoru na to, zda mají členské státy dále hlasovat podle systému zakotvenému ve Smlouvě z Nice, nebo zda přejít na rozhodování tzv. dvojí většinou. Problém se odložil na budoucnost.
27. – ministři spravedlnosti členských a kandidátských zemí EU se v Bruselu dohodli, že sladí trestní sazby za obchod s drogami.
27. – Tchajwánský parlament schválil nový zákon o referendu. ČLR reagovala prohlášením, že zákon obnáší „skryté problémy“ a mohl by nahrávat těm, kdo bojují za nezávislost Tchajvanu na pevnině.
29. – krvavé útoky v Íráku si vyžádaly 14 obětí z řad cizinců. Zabito mj. sedm členů španělské tajné služby a dva japonské diplomaty. Počet obětí mezi americkými vojáky v Íráku v průběhu listopadu stoupl na 79, což je nejvíce mrtvých z řad příslušníků armády USA za jediný měsíc od zahájení irácké války.
30. – gruzínský parlament jmenoval nového ministra zahraničí a předsedu volební komise.

Světový obchod a jeho organizace

Od dob, kdy dávno zeměřelý příbuzný zcizil naší pramáti směnou za několik kůží a tři kančí zuby se na podstatě obchodního jednání mnoho nezměnilo. Snad jen to, že dnes je možné obchodování definovat z hlediska práva jako jednání, které pro svou spekulativní povahu vyžaduje pravidla odlišná od obecných a také zvláštní právní úpravu. V nejjednodušším slova smyslu, a na té nejnižší úrovni hospodářských vztahů, je obchod výdělečnou činností, jejímž smyslem je opatření si nebo zcizení statků, ale také zprostředkování s cílem dosáhnout nějakého zisku. Při vzpomenu obchodní transakci mezi našimi předky se sice ještě předpokládala neměnnost směňovaných zboží, později, když se směňovalo *kulatý za kulatý, a tak vznikly peníze*, jak zpívali W+V ve své písni *Civilizace*, se tento moment neměnnosti vytrácel. Ale také, jak se pokračuje slovy této písně, *...tak vznikly lidé bohatí a první krize*.

Obchodování však mělo také své bohy a zanechalo v evropské kultuře svou stopu kulturní. Už starořecký Hermés, známý z Knóssu a z Arkádie, kde byl ochráncem stád, pastýřů a symbolem vegetativní síly, byl populárním poslem bohů, ochráncem pocestných a průvodcem na cestách. Ale chránil také zloděje ovci a jehňat, byl však i potměšilý a známý svým důvtipem. Římané si jej ztotožnili s Mercuriem a toho si na přelomu starého a nového věku oblíbil Octaviánus Augustus. Avšak chrám tohoto božstva byl mimo vlastní město (*extra pomerium*), a to proto, že okolo něho bylo středisko obchodu a sídlo kupců. Podobně tomu bylo i v buddhismem nebo hinduismem dotčených zemích, kde obchodníci měli vyhrazená sídliště vně kruhů blízkých spolupracovníků vládců, obvykle i za sídliště rolníků a řemeslníků.

Zprávy o středověkých veřejných prostranstvích, na nichž se směňovala zboží, jsou starší než historie měst samotných a příkladem nám je Frága – Praha, která je kupcem-pamětníkem historicky popsána dříve než prorocství Libušino o slávě věčného města.

Pravidla obchodování vznikají pozvolna a nezřídka jsou vynucována silou. Cesta od primitivní směny přes novověké drancování až po současný stav má významné milníky v portugalském a nizozemském obchodním dobytí světa, kdy sice málokdy šel za *křížem prapor* (jak psal John Furnivall), ale dost často za praporem osadník, obchodník. Nizozemci pak tyto svoje výpravy za obchodem podpořili úvahami o svobodné plavbě na mořích a o svobodném obchodování, jehož počátkem bylo již Grotiovo dílo *De iure praedae – O právu kořistném* z roku 1609. Z něho byla větší citována jen kapitola *Svobodné moře*, ale celé dílo bylo znovuobjeveno v roce 1864, v době nového typu evropské imperiální koloniální expanze do neevropských částí světa. Odtud do evropského obchodního světa pronikla zásada, že je v obchodování sice mnoho dovoleno, ale *svévolné poškozování druhých* by mělo být považováno za nelegitimní. Právním na svobodný obchod pak bylo odůvodňováno otvírání Japonska i Číny v 19. století, ustanovení o právu na svobodný obchod obsahuje i americká bezpečnostní strategie současné Bushovy vlády.

Evropa již od 19. stol. znala pojem obchodního práva a *Code de commerce*, vydaný 1808 v Paříži, se stal vzorem pro další evropské země. Předchůdce italského obchodního zákona, *Codice di commercio del Regno d'Italia* (1865), byl vydán téměř současně jako *Obchodní zákon německo-rakouský* (platil od 1/1 1863), jehož vydáním pozbyly platnosti všechny zvláštní zákony, které se u nás vztahovaly na obchodování. A ačkoli nebylo a není možné vymezit předmět obchodního práva absolutně, lze říci, že ve všech zemích, a to dokonce i tam, kde dlouho neexistovala zvláštní pravidla pro obchodní jednání odchylná od všeobecných norem práva občanského (např. v USA a GB), byla známa místní nařízení pro obchod a tzv. tržní řády. Obchodní právo a jeho vývoj pak doprovází vznik obchodních institucí, kterými byly, a dodnes vlastně jsou, obchodní knihy, později obchodní komory, senáty a soudy.

Moderní pravidla světového obchodu známe až z dob vzniku moderních mezinárodních organizací, kdy dosavadní neformalizované interaktivitu vedou k vytváření organizací, které mají materiální i morální podporu nejruznějších národních a nadnárodních autorit. Jde o podporu činnosti na mezinárodní úrovni, o vytváření formálních struktur, kterým by neměly dominovat národní zájmy. Taková organizace pak má mít viditelnou instituci nebo strukturu schopnou vykonávat reprezentativní funkce a musí mít vlastní pravidla administrativního uspořádání včetně financování a rozpočtování, které je odlišují od organizací národních a státních. V každém případě je pak toto sdružování odůvodněno společnými zájmy a plněním společných programů v rámci předem známých zvyklostí a stanovených pravidel nebo norem mezinárodního práva.

Zatím nejznámější, ale také nejnovější mezinárodní obchodní organizací, která zahájila svou činnost 1/1 1995, je *Světová obchodní organizace* (World Trade Organization – WTO), která je sice jednou z nejmladších mezinárodních organizací, ale navazuje na dědictví světového obchodování a všech jeho pozitivních i negativních stránek. Zejména na dědictví svého předchůdce, *General Agreement on Tariffs and Trade* (GATT), jehož agenda se věnovala zejména odstraňování celních bariér prostřednictvím tzv. celních koncesí v rámci *trade rounds* nebo *trade negotiations*. Těchto kol proběhlo od roku 1947 osm a z nich nejdůležitější byla kola Kennedyho 1964–1967, Tokijské 1973–1979 a Uruguayské 1986–1994).

Problémem současné existence WTO a předmětem neaktuálnějších diskusí je hned několik otázek, které se v posledních letech, zejména od roku 1995, stále opakují. Především je to problém suverenity členských zemí WTO a míra nebo objem politické moci, která může být prostřednictvím WTO realizována. Jiným problémem je podřízenost obchodního zákonodárství jednotlivých zemí rozhodnutím WTO, které je vlastně novým typem obchodního soudnictví, v němž o vyřizování stížností rozhodují nedostatečně reprezentativní a tudíž veřejností nekontrolovatelné sbory expertů. Na druhé straně je ovšem pravdou, že o členství ve WTO mohou rozhodovat jednotlivé země bez přímého nátlaku, když globalizaci lze považovat za nátlak nepřímý. Nejnáléhavější otázky pak jsou nejhlučněji kladeny těmi, kterým se zdá, že zájmy obchodu jsou protikladné zájmům ochrany životního prostředí nebo je alespoň svým združňováním prosperity zatlačují do pozadí a právní normy obchodování se dostávají do rozporu s právními normami, jejichž smyslem je trvale udržitelný rozvoj.

S trochou odstupu lze ovšem také konstatovat, že jsou to jen nově pojmenováváné staré věci. Svobodné obchodování, volné *obcházení* osob, zboží, služeb a kapitálu, jejich volný pohyb bez umělých překážek je nejen starodávnou lidskou činností hodnou boží ochrany a pomoci, ale dokonce i navýsost aktuální věcí politickou a veřejnou. Proto tolik povyku, ale i věčného soustředění na problémy současného světového obchodu, kterému věnujeme toto číslo Mezinárodní politiky, a proto tolik různých názorů, předpokladů a nedorozumění.

Světová obchodní organizace

před Cancúnem a po něm

V září 2003 se konala v mexickém Cancúnu ministerská konference Světové obchodní organizace (WTO), která poutala nebývalou pozornost médií, odborníků, nevládních organizací i zasvěcené veřejnosti. Přípravu provázely značné naděje i řečnická klání zainteresovaných stran, nicméně výsledky přinesly zklamání a pro mnohé účastníky posléze i hluboké rozčarování. V nejrůznějších souvislostech se kladou otázky, co tomuto jednání předcházelo, proč došlo k nezdaru, kdo nese hlavní díl viny a kam se vlastně ubírá samotná WTO. K diskutovaným tématům se vyjadřuje i tento příspěvek.

JIRÍ FÁREK

Východiskem může být stručná rekapitulace,¹⁾ že WTO se sídlem v Ženevě začala působit od roku 1995 jako nástupce Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT), která vstoupila v platnost v roce 1948. Rozhodnutí o zřízení GATT přijalo 23 zakládajících zemí (včetně tehdejšího Československa) a do roku 1994 se jejich počet rozšířil na 121. Vstupním „závazkem“ nových členů bylo otevření národních trhů, přičemž cílem bylo snižování překážek mezinárodního obchodu, odstraňování diskriminačních praktik z této sféry a zavádění mnohostranně sjednaných a právně vymahatelných pravidel obchodování mezi zeměmi.

K pozitivním výsledkům se řadí zejména podstatný pokles celních sazeb na průmyslové výrobky a uplatňování univerzálních norem založených na zásadách reciprocity doložky nejvyšších výhod a stejného zacházení pro domácí i zahraniční výrobky. Naproti tomu se v konkrétní praxi objevovaly i některé systémové nedostatky, respektive „nedotaženosti“ co do závaznosti a jednoznačnosti deklarovaných záměrů. Členské země nalézaly prostor pro existenci výjimek, pro upřednostňování národního zákonodárství i pro diferencovaný přístup k liberalizaci některých sektorů, které zůstávaly předmětem ať již zvýšeného ochrannářství, (např. zemědělství), anebo zvláštních ujednání (např. textilní výrobky). Na platformě GATT proběhlo několik kol mnohostranných obchodních jednání, přičemž poslední (tzv. uruguayské) vyústilo v projekt inovovaného mnohostranného obchodního systému.

Pilířem nového uspořádání je WTO, která zahajovala činnost s jednoznačnější formulovanými závazky členských zemí (jejich počet se zvětšil na dnešních 148), s výrazně demokratičtější schvalovacím procesem a s rozšířenou působností smluv-

ně závazných pravidel na sféru služeb a na obchodní aspekty práv duševního vlastnictví. Cílem zůstává liberalizace světového obchodu a razantnější odbourávání tarifních i netarifních obchodních bariér (např. antidumpingová opatření, kvóty, standardy kvality, byrokratické průtahy). Trvalá pozornost je věnována tomu, aby výhody mnohostranného obchodního systému nebyly nahodávány praktikami omezujícími volnou soutěž (např. diskriminace některých zemí či firem, kartelové dohody apod.). Významným přínosem – předešlým pro rozvojové země – bylo přijetí dohody o vypršení systému kvót na světovém textilním trhu (Multi-Fibre Arrangement – MFA) ke konci roku 2004.

K hlavním úkolům, k nimž se WTO hlásí, patří sjednávání globálně uplatňovaných norem a pravidel světového obchodu, monitorování obchodní politiky, řešení obchodních sporů mezi členskými zeměmi a harmonizace rozdílů v národních regulačních systémech. Síla WTO spočívá zejména v jejím prosazovacím mechanismu, který členské státy dobrovolně přijímají. Rozhodování se děje na základě konsenzu, což znamená, že každá země má možnost využít práva veta a přijetí určitého usnesení zablokovat (platí to i v přijímání nových členů). Spory mezi členskými zeměmi řeší smírčí výbor a pokud spor projde veškerou důkazní i odvolávací procedurou a prokáže se porušení pravidel WTO, má země v zásadě tři možnosti. Za prvé, změnit svou politiku a uvést ji do souladu s přijatými závazky. Za druhé, platit poškozené straně příslušnou kompenzaci, a za třetí, čelit uvaleným obchodním sankcím.

Pokrok na cestě k další liberalizaci světového obchodu mělo přinést nové kolo mnohostranných obchodních jednání zahájené na zasedání ministrů obchodu členských států WTO v Kataru (Dauhá – listo-

pad 2001). Deklarován byl záměr postupně rušit zemědělské subvence a dotace na vývoz agrárních produktů, uvolnit obchod se službami, uplatňovat princip zvláštního a diferencovaného zacházení (special and differential treatment – SDT) ve prospěch rozvojových zemí (poskytovat preference a výjimky z některých pravidel) a snižovat diskriminující cla u vybraných skupin nezemědělské produkce (hlavně textil). Posuzovány byly rovněž čtyři nové okruhy negociace globálních pravidel – tzv. singapurské otázky (podle místa dřívější ministerské schůzky z roku 1996), jejichž rámcové podmínky měly být určeny v Cancúnu. Jde o hospodářskou soutěž, investice, transparentnost veřejných zakázek a usnadňování obchodu. V Dauhá se rozšířila členská základna i o Čínu²⁾ (z velkých zemí zůstaly ještě stranou Rusko, Ukrajina a Saúdská Arábie).

Z hlediska přípravy a průběhu konference v Cancúnu poutaly pozornost oblasti duševního vlastnictví, služeb, zemědělství, a zvláště pak výše uvedená „singapurská“ témata. Nejméně problémovým okruhem a také nejméně spjatým s cancúnskou schůzkou se jeví služby. Zde probíhala jednání již delší dobu a byl zaznamenán pokrok, včetně připravenosti plnit sjednané časové harmonogramy. Přínosem byla již dohoda o finančních službách (Financial Services Agreement – FSA), jež vstoupila v platnost v březnu 1999. Jádrem úsilí WTO je otevření trhů pro zahraniční poskytovatele finančních služeb (netýká se liberalizace kapitálových trhů a konvertibility měn, které spadají do působnosti MMF), což příznivě působí na modernizaci i efektivnost tohoto sektoru, a tím i na pohyb dlouhodobých investic.

Setrvalou pozornost poutá ochrana duševního vlastnictví (patenty, nakladatelská či autorská práva, firemní značky a obchodní tajemství). Smyslem je dosažení určité rovnováhy mezi zachováním ziskové motivace k výzkumu a k vytváření nových znalostí a produktů na jedné straně a potřebou jejich přenášení a dostupnosti na straně druhé. Země vstupující do WTO podepisují mezinárodní dohodu, tzv. TRIPS (trade related aspects of intellectual property rights), která vytyčuje minimální právní standardy (nejchudší země mají možnost postupného plnění podmínek) a obsahuje výčet norem a pravidel, které musí právní systém poskytnout. Vztahují se i na sféry jako např. počítačové programy, šlechtěná osiva a farmaceutika a platí pro domácí i zahraniční držitele patentů.

V případě duševního vlastnictví jde o poměrně citlivý problém, komplikovaný jednak existencí internetu s jeho potenciálem šíření nejrůznějších poznatků a informací, ale zvláště pak zdravotní krizí v nejhudších regionech světa, jejíž překonání závisí na zpřístupnění účinných léků, cenově však stěžejně dostupných. Rozvojové země přijaly v Dauhá deklaraci o prioritě zdraví obyvatelstva před ochranou patentů s požadavkem odkladu zavedení patentové ochrany

léčiv pro nejméně rozvinuté země alespoň do roku 2016. Pod tlakem nevládních organizací i veřejného mínění zaujímaly farmaceutické korporace smířlivější postoje i ochotu ke kompromisům. V srpnu 2003 přijaly posléze členské státy WTO usnesení zásadního významu o výjimkách pro farmaceutika. Chudým zemím bude napříště umožněn dovoz levných generických léků k boji proti epidemiím a k překonávání nálehavých problémů ve zdravotnictví.

Samostatnou a vysoce kontroverzní kapitolou je uvolňování zemědělského obchodu. Zatímco průměrná cla na zpracovatelskou produkci zaznamenala v období 1948–2000 pokles z cca 40 procent na čtyři procenta, u zemědělských produktů setrvaly celní tarify stále na úrovni kolem 40 procent. Zemědělský protekcionismus sice uplatňují mezi sebou i chudší země, avšak hlavní nápor kritiky se snáší na rozvinuté tržní ekonomiky, jejichž podpora zemědělského sektoru je nezdědka označována za skandální. Rozvojové země jim před Cancúnem opakovaně předkládaly požadavky na snížení domácích dotací, omezení vývozních podpor a větší otevření svých trhů. Uvádí se, že EU a Spojené státy vynakládají ročně přes 300 mld. USD ve prospěch svých pěstitelů (tj. více než šestinásobek objemu rozvojové pomoci), zatímco přes tři čtvrtiny chudých obyvatel planety žije ve venkovských oblastech v závislosti na exportu agrárních produktů.³⁾

Zastánci zemědělských podpor argumentují (s vydatným přispěním agrární a potravinářské lobby) jednak ochranou životního prostředí, spotřebitelů a venkovských komunit a jednak potravinovou bezpečností (viz geneticky upravované potraviny) s příslušnými importními a veterinárními standardy. Odpůrci poukazují na fakt, že programy zemědělských podpor (cla, exportní dotace, výrobní subvence, dorovnávání důchodů) zvýhodňují domácí farmáře a mají svůj protějšek v nákladech pro ostatní. Jde zejména o následující mechanismy.

Za prvé, dopad na spotřebitele a daňové poplatníky, jejichž transfery činily v roce 2001 podle kalkulací OECD v průměru asi 30 procent celkového důchodu zemědělců v rozvinutých tržních ekonomikách. Za druhé, umělé povzbuzování domácí produkce odčerpává zdroje od efektivnějších aktivit a stimuluje vývoz. Za třetí, export subvenovaná produkce zvětšuje nabídku na světových trzích, deformuje ceny komodit a poškozuje pěstitelů v rozvojových zemích, které jsou na vývozu agrárních produktů životně závislé. Za čtvrté, podpora zemědělského sektoru podněcuje země ke specializaci v oblastech, kde postrádají dlouhodobé přednosti, respektive komparativní výhody.

Naděje vkládané do jednání v Cancúnu podložila analýza Světové banky publikovaná v srpnu 2003, podle níž by redukce obchodních bariér v rámci katarského kola mnohostranných jednání mohla do roku 2015 zvýšit roční globální důchod o více než 500 mld. USD, přičemž přes 60 procent tohoto přínosu by připadlo rozvojovým ze-

mím a pomohlo 144 milionům lidí vymanit se z chudoby.⁴⁾ K pružnějším přístupům hlavních aktérů to nijak nepřispělo. Země Evropské unie a v určité míře i Spojené státy a Japonsko neslevily ze svých „zabarikádovaných“ pozic a odmítavých reakcí k požadavkům na podstatné uvolnění agrárního protekcionismu (v případě USA je hlavním terčem kritiky ochrana pěstitelů bavlny a v Japonsku stovky procent vysoká cla na dovoz rýže). Vágní příslib USA a Evropské unie (srpen 2003) liberalizovat zemědělský obchod (nikoli odbourat exportní dotace) již nezabránil konfrontaci. Zejména se profiloval těsně před Cancúnem nově zformovaný blok rozvojových zemí, tzv. skupina G 22 (přestože se jednalo o 22 zemí, je v některých textech i označení G 21), v jejímž čele stály Čína, Indie a Brazílie.

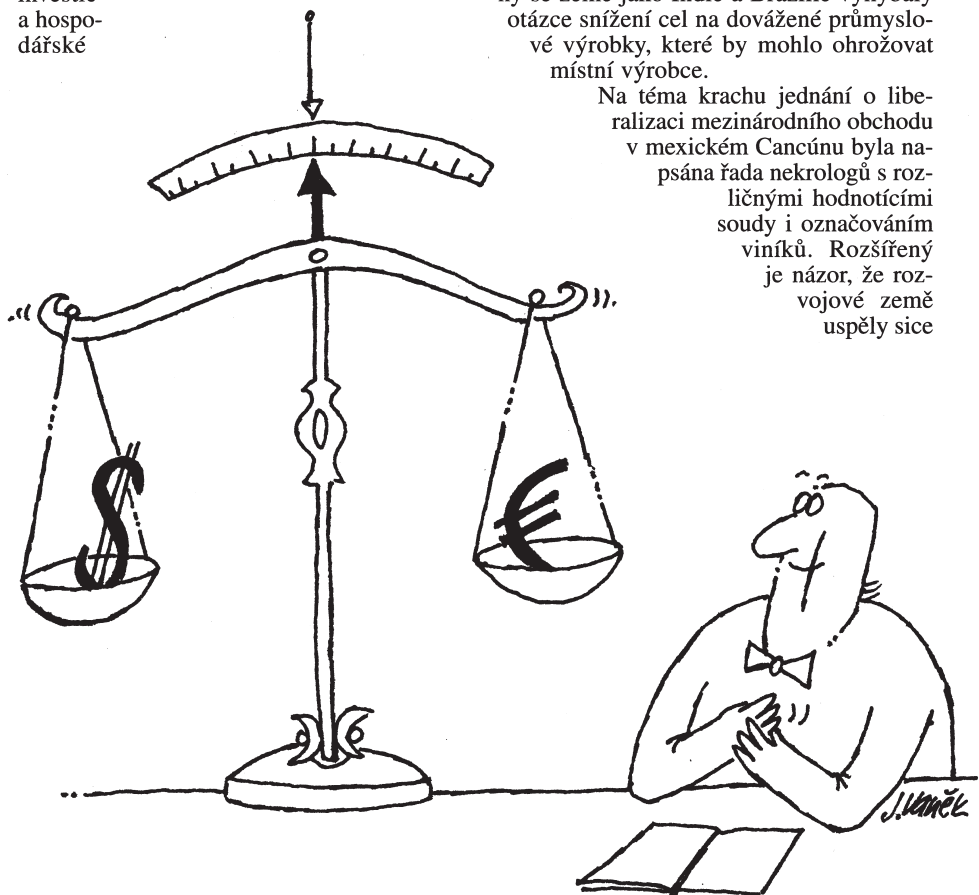
Zemědělství se ukázalo nejobtížnějším tématem před cancúnskou konferencí i v jejím průběhu. Přestože skupina G 22 sestávala ze zemí s odlišnými preferencemi volného obchodu (včetně zemědělského), vykrystalizovalo společné stanovisko, že bohaté země jsou nejrozmařilejším podporovatelem zemědělského sektoru, a měly by proto vyvinout větší úsilí ke snížení subvencí a k uvolnění obchodu. Nedostatečný pokrok negociací ve sféře agrární se odrazil i v odmítavých postojích rozvojových zemí vůči komplexu singapurských bodů. Přestože EU ustoupila na sklonku konferenčního jednání od původního požadavku nedělitelnosti čtyř singapurských témat a smířila se s vypuštěním investic a hospodářské

soutěže z agendy WTO, většina rozvojových zemí setrvala v opozici. Předsedající mexický ministr zahraničí L. E. Derbez posléze prohlásil, že nevidí prostor pro kompromis, a celé jednání uzavřel. Podle některých delegátů příliš unáhleň či předčasně, což ovšem na kolapsu v Cancúnu nic nemění.

Nezdar cancúnské konference neznamená konec jednání v rámci katarského kola, které bude dále pokračovat v ženevském ústředí WTO. Je však zřejmě nerealné jednat počítat s dodržением původního časového harmonogramu a jednat očekávat zcela zásadní průlom v klíčových aspektech jednání agendy WTO. Především to platí o reformě společné zemědělské politiky EU, blokováno jak těžkopádným rozhodovacím procesem v rámci společenství, tak i lobbistickými tlaky zainteresovaných ekonomických i ekologických subjektů.

Výrazné ústupky či vyklížení pozic je nepravděpodobné rovněž ze strany rozvojových zemí, přestože jde o skupinu vnitřně diferencovanou, s odlišnými strukturami ekonomik, s rozdílnými stupni sociálně-ekonomické rozvinutosti a konekcí i s různými možnostmi uplatnění na světovém trhu. O příklady není nouze. Na rozdíl od ultimativních požadavků skupiny G 22 v oblasti zemědělství se řada afrických zemí nijak neangažovala v obavě ze ztráty výsostného přístupu na trhy EU (bývalé evropské kolonie získaly zvláštní preference) a je příznačné, že v G 22 figurovaly z afrických zemí pouze Nigérie, Jižní Afrika a Egypt. A i v rámci této skupiny se země jako Indie a Brazílie vyhýbaly otázce snížení cel na dovážené průmyslové výrobky, které by mohlo ohrožovat místní výrobců.

Na téma krachu jednání o liberalizaci mezinárodního obchodu v mexickém Cancúnu byla napsána řada nekrologů s rozličnými hodnotícími soudy i označováním viníků. Rozšířený je názor, že rozvojové země uspěly sice

politicky, avšak mohou prodělat ekonomicky. Zajímaly spíše obranné postoje s očekáváním iniciativních vstřícných kroků ze strany rozvinutých tržních ekonomik. Pro mnohé z nich se zdála být rétorika s obviňováním bohatých zemí důležitější než úsilí o dosažení – byť i nevyhnutelně kompromisní – dohody.

Svou roli sehrály jednak podněcující tlaky zástupců nevládních organizací a jednak i nesmiřitelnost odpůrců globalizace, kteří od dob demonstrací v Seattlu (1999) zřídka chybějí na podobných světových fórech. Těžko se lze zbavit dojmu, že v Cancúnu se militantní postoje jaksi „zvrty“ do výsledku, který rozvojové země nezamýšlely. K pozitivním efektům zřejmě nepřispěl na konsenzu postavený rozhodovací mechanismus WTO, jehož „superdemokratický“ charakter komplikuje dosažení všeobecně akceptovatelné dohody. Každý členský stát může zadržet jakýkoliv předmět negociací, přičemž úsilí vytvořit menší neformální skupení se ostatním nemusí jevit transparentní a přesvědčivě obezřetné postoje nahrávají spíše propagandistickým deklaracím než trpělivému třibení stanovisek. Bez ohledu na „míru zavinění“ přináší krach cancúnské konference, zakončené bez přijetí závěrečné deklarace, varovné signály pro členské státy, ale i otazníky, pokud jde o budoucí profilování samotné WTO. Bezpochyby se výrazně zkomplikoval postup k dalšímu uvolňování mezinárodního obchodu.

Vlekly průběh a nevýrazný posun mnohostranných obchodních jednání, uzavřených na konci Cancúnské konference vyvolal několik nepřehlédnutelných rizik pro další pokračování rozhovorů a vůli členských zemí dospět k pokroku. Patří k nim zejména následující.

Za prvé, oživení tendence k posilování regionalismu, respektive aliancí hospodářsky propojených zemí. Konečnou každá země posuzuje výhody a nevýhody otevírání trhů z hlediska svých bezprostředních přínosů, které jsou v regionálním průřezu pádněji pocíťované a snadněji dosažitelné. Za druhé, posílení argumentační základny zastánců bilaterálních dohod obchodně spřízněných států, respektive silnější soustředění na zóny volného obchodu a uzavírání dvoustranných úmluv s klíčovými partnery. Za třetí, silící skepticismus, pokud jde o smysluplnost a efektivnost jednání v rámci WTO a útlum či přesouvání negociační aktivity na jiné platformy. Za čtvrté, vzednutí protekcionismu a ochrannářských bariér.

Prosazení trendu revitalizace nejrůznějších regionálních unií a bilaterálních smluv by mělo pro WTO dalekosáhlé důsledky. Bez dostatečně silné politické podpory členských států a setrvalých tlaků na efektivní činnost této organizace by WTO zřejmě atrofovala do role méně významného smírčího tribunálu pro spory vztahující se k respektování již stvrzených obchodních pravidel. Namísto budování reprezentativního multilaterálního systému by se WTO

mohla postupně dostávat na jakousi vedlejší kolej a méně vlivné negociační fórum.

Světová obchodní organizace čelila konkurenci ze strany bilaterálních a regionálních obchodních ujednání již před Cancúnem, avšak po nezdaru konference se rizika jeví konkrétnější. Například hlavní vyjednaváč Spojených států Robert Zoellick se nechal slyšet, že USA budou sice pokračovat v úsilí o globálně volnější obchod, avšak pokud to nepůjde, tak alespoň na úrovni bilaterální a regionální. V této souvislosti je vhodné připomenout, že americká administrativa se aktivně účastní přípravy setkání ministrů obchodu (Miami – listopad 2003) k rozhovorům o ustavení Celooamerické zóny volného obchodu (Free-Trade Area of Americas – FTAA). Tato vize se datuje již od první poloviny 90. let, po Cancúnu však získává jasnější kontury.

Rušivé momenty a komplikace do cesty posazení liberalizačních cílů FTAA pod vedením Spojených států přinesla „masová“ účast latinskoamerických zemí v bloku G 22 (celkem dvanáct států včetně Kuby), podtržená navíc čelným postavením Brazílie v rámci této skupiny. Objevují se však signály, že rezervované postoje Brazílie k odbourávání obchodních bariér nacházejí jen sporadickou odezvu u dalších zemí kontinentu, kterým jde spíše o přístup na americký trh a příliv investičního kapitálu. Na přípravných rozhovorech (Trinidad – říjen 2003) se ukázalo, že Spojené státy mají na své straně některé země z původních latinskoamerických členů G 22, a je tudíž legitimní otázka, zda je samotné toto označení vůbec ještě relevantní. Případné bilaterální dohody s USA jsou pro mnohé země více než lákavé a titulek „Odvaha, nebo hloupost?“ v brazilském časopise je v této souvislosti rovněž výmluvný.⁵⁾

Podceňovat nelze ani výše zmíněnou hrozbu oživení protekcionismu a různých forem ochrannářských bariér v reakci na kolaps cancúnských rozhovorů. Platí to i pro Spojené státy, které se potýkají s nebyvalým deficitem obchodní bilance ve výši 435 mld. USD v roce 2002⁶⁾ a s velkým úbytkem pracovních míst ve zpracovatelském průmyslu (zhruba 3 mil. v letech 2000–2002), který je přičítán i konkurenci levných výrobků z rozvojových zemí. V dané souvislosti zaznívají obavy ze superkompetitivní čínské ekonomiky, jejíž vývozy nejenom ohrožují americké výrobce na domácím trhu, ale vytlačují je i z trhu světového. Obchodní pnutí je navíc živeno úsilím Číny vyhnout se – i za cenu obrovských nákupů amerických cenových papírů – zpevňování své měny jako prostředku určité korekce více než stomiliardového přebytku ve vzájemném obchodu s USA.⁷⁾ Diskutovaným tématům se nevyhýbá ani pochybnost, zda globální liberalizace až tak prospívá americkým zájmům, a s ohledem na nadcházející volební rok mohou být političtí činitelé tlakům na protekcionistická opatření nakloněni.

Celkově se jeví oprávněný dojem, že mezinárodněpolitické aspekty „kontaminova-

ly“ průběh jednání v Cancúnu a že některé země sledovaly spíše geopolitické cíle než uskutečňování obchodních reforem. I když si s odstupem času uvědomují zmeškanou příležitost, zašly zřejmě příliš daleko, než aby mohly spontánně ustoupit ze svých pozic. V rámci WTO bude sice i nadále probíhat pokračování rozhovorů členských zemí, nicméně je zcela zřejmé, že se jednání protáhne za optimisticky vytyčený „deadline“ do konce roku 2004. To by ovšem samo o sobě nijak nevybočilo z dosavadních zkušeností s dodržováním termínů (např. uruguayské kolo probíhalo osm, namísto předpokládaných tří let). Důležitá bude vůle dospět ke konsenzu.

Klíčovým aspektem se jeví ochota a schopnost rozvinutých tržních ekonomik prokázat připravenost k omezování jednak objemu podpor poskytovaných zemědělcům a jednak i cel, kvót a netarifních bariér, které tento sektor protěžují. Hodně závisí na samotných rozvojových zemích, především na jejich odhodlání uskutečňovat reformy, které omezí praktiky poškozující obchod, a to i vzájemný mezi těmito zeměmi. Rovněž je třeba respektovat obtížnou až kritickou situaci nejméně rozvinutých zemí. Zřetel na jejich postavení vyžaduje jednak potřebu časově ohraničeného adaptačního prostoru pro ty, kterým by okamžitá platnost odsouhlasených pravidel přinesla závažné problémy a jednak možnost poskytování zvláštních úlev či zvýhodnění, což se především týká zemí se silným soustředěním na monokulturním pěstitelství.

Budoucí osud WTO a konstruktivní pokračování mnohostranných obchodních jednání závisí na vstřícnosti hlavních zájmových skupin a bezpochyby i na „průlomu“ v nejcitlivějším okruhu jednací agendy, kterým i nadále zůstává zemědělství. Obecným předpokladem je odhodlání členských států nastoupit cestu postupného odezívání různých forem protekcionismu, exportních subvencí i přežívajících diskriminačních praktik a redukce dosud vysokých celních tarifů. Důvodem k optimismu mohou být příznivé prognózy globálního ekonomického růstu v hlavních centrech světového hospodářství. Robustnější růst a pravděpodobnost širší prosperity sice negarantují brzké oživení rozhovorů, nicméně zvyšují naději, že by k tomu zanedlouho mohlo dojít. Situace se dnes jeví příznivěji než v Cancúnu, kdy kulminoval útlum světové ekonomiky, jenž znesnadňoval možnost ústupků ze strany Spojených států, Evropské unie i rozvojových zemí. ○

¹⁾ Kraft, J., Fárek, J.: Světová ekonomika. Liberec: TU 2003, s. 43–46.

²⁾ Fárek, J.: Čína ve Světové obchodní organizaci. Mezinárodní politika 1/2002.

³⁾ Watkins, K.: Farm Fallacies that Hurt the Poor. Development Outreach, July 2003, s. 10.

⁴⁾ The Economist, September 3, 2003, s. 61.

⁵⁾ The Economist, October 18, 2003, s. 53.

⁶⁾ Institutional Investor, March 2003, s. 37.

⁷⁾ Business Week, October 13, 2003, s. 42.

Cancún

- nevydařená zastávka

na dlouhé cestě k naplňování Rozvojové agendy z Dauhá

Když před více než dvěma lety probíhala závěrečná fáze přípravy IV. konference ministrů členských zemí Světové obchodní organizace (WTO), která se uskutečnila v katarském hlavním městě Dauhá, byla WTO ve velmi složité situaci. Stále ještě doznívaly ohlasy III. konference v Seattlu, která byla naprostým neúspěchem a během níž se nepodařilo zahájit široce medializované tzv. „kolo tisíciletí“, tedy nová mnohostranná obchodní jednání, a přípravná jednání v Ženevě nebyla rovněž nijak přesvědčivá.

V průběhu dvou let se však Světové obchodní organizaci podařilo obnovit vzájemnou důvěru členů a do určité míry i důvěru občanské společnosti, byly navázány mnohem užší kontakty a pracovní vazby na řadu mezinárodních organizací, byl rozpracován systém lepšího zohledňování názorů nevládních organizací, profesních svazů i ostatních různorodých složek společnosti. V samotných jednáních o náplni budoucího pracovního programu WTO nadále převládaly rozdílné názory na jeho věcnou šíři a rozsah, přístup k jednotlivým tématům i časovou délku. Ministři tedy odjžděli do katarské Dauhá s návrhem své deklarace, který bylo třeba v celé řadě sporných otázek dopsat a dojednat.

Přesto se IV. konference ministrů v Dauhá stala jedním z pozitivních výsledků v poměrně krátké historii Světové obchodní organizace. Snad v kontextu tehdejších celosvětových politických událostí – spíše však pod vlivem velmi dobrých ekonomických výsledků ve světovém rozsahu – se podařilo v průběhu IV. konference vytvořit takovou atmosféru, která vedla k překonání existujících rozporů a přijetí pracovního programu pro WTO na nejbližší období, tedy de facto zahájení nových mnohostranných obchodních jednání.

Z právních textů přijatých v průběhu jednání byla nejdůležitější Deklarace ministrů, nazývaná rovněž Rozvojový program z Dauhá. Představuje vlastně první pracovní program mnohostranné liberalizace obchodu a přijetí jeho nových pravidel od vzniku WTO, protože všechna předchozí mnohostranná obchodní jednání probíhala ještě v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT). K jejím speci-

fikům lze řadit vyváženost, komplexní a široký rozsah problematik, které mají být projednány, i poměrně krátký časový rámec (3 roky). Jedinečná je současně zohledněním celé řady rozvojových témat. Mezi další významné přijaté dokumenty patřila Deklarace o dohodě o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (TRIPS) a veřejnému zdraví, jejíž naplnění bylo prioritou pro většinu rozvojových zemí a mělo jim umožnit přístup k levným lékům v případě epidemií nebo pandemií, a Rozhodnutí o otázkách implementace stávajících dohod a ujednání WTO.

Následující ženevská jednání, v jejichž rámci bylo přistoupeno k plnění uvedených dokumentů, však ukázala, že se zřejmě do sídla WTO nepodařilo zcela přenést vysoký stupeň flexibility v přístupech, cit pro hledání kompromisních řešení a odpovídající politickou vůli, které byly základem úspěchu v Dauhá. Postupně se projevovala složitost jednání a různost přístupů členů k nim, ale především to, že členské státy nevykládaly jednotně texty dokumentů z Dauhá. Některé se v nich dokonce snažily hledat možné únikové cesty, které by umožňovaly jejich úpravu, a ne zcela vyčerpávající naplnění.

Postupně začínalo přibývat problémů s dodržением termínů pro dokončení jednání. Nejdříve se nepodařilo dospět ke shodě při realizaci Deklarace o dohodě TRIPS a veřejném zdraví, jejíž rozpracování mnohé z rozvojových zemí pokládaly za prvotní předpoklad pro odstartování jednání v ostatních oblastech. Ani při jednáních o dalších důležitých otázkách (zemědělství, obchod s nezemědělskými výrobky, singapurské otázky, obchod a životní prostředí, zeměpisné označování vý-

robků v rámci dohody TRIPS apod.) se nepodařilo přijmout ve stanovených termínech návrhy dalších postupů, i když jednání probíhala intenzivně celý loňský rok a polovinu letošního roku. Již z dřívějšího období bylo zřejmé, že klíčem pro dosažení celkového pokroku by byla shoda členů v oblasti zemědělství, právě tato problematika však zůstávala až příliš dlouho bez konkrétních rozhodnutí a řešení.

Teprve krátce před zahájením V. konference WTO v Cancúnu došlo k výraznému urychlení prací v Ženevě. Podařilo se dosáhnout pokroku v návrzích na reformu agrárního obchodu a zároveň shody velkých partnerů, EU a USA, na základních prvcích. Jak ukázala samotná konference, tato shoda však vyvolala na druhé straně větší semknutost významných rozvojových zemí v opozici proti těmto návrhům.

Po téměř dvouletém odkladu byla také úspěšně dokončena jednání o dohodě TRIPS a veřejnému zdraví a přijato příslušné rozhodnutí Generální rady WTO. Přitom se předpokládalo, že půjde o významný pozitivní signál ve prospěch dosažení dohod i v dalších oblastech. Byl připraven návrh textu závěrečného dokumentu z Cancúnu, který sice musel být v řadě ohledů v průběhu konference dopsán, přesto však mohl představovat dobrý základ pro další jednání.

Odpovídající pozornost byla věnována i přípravě zásad pro postup české delegace. Naši zástupci se velmi aktivně zapojovali do ženevských jednání a postupně docházelo k precizování názorů na jednotlivé jednací oblasti. Již dříve koordinovala česká strana své postupy s Evropskou unií, po podpisu dohody o přístupu České republiky a dalších kandidátských zemí do EU se tato spolupráce ještě prohloubila, když se zástupci ČR začali aktivně podílet přímo na formování společné pozice rozšířené Evropské unie.

Také česká strana byla toho názoru, že klíčovou oblastí pro vývoj dalších jednání bude dosažení pokroku v reformním procesu v zemědělství. Zastávala přitom názor, že by měly být přijaty takové modality pro jednání, které by zároveň respektovaly rozdílné formy zemědělství a umožňovaly náležitým způsobem zohlednit neobchodní funkce zemědělství. Prosazovala, aby do procesu dalšího snižování ochrany trhu i úrovně podpor přispěly všechny členské státy WTO rovnoměrným způsobem a aby modality obsahovaly prvky pružnosti, umožňující zohlednit specifické zájmy a potřeby jednotlivých členů.

Další prioritní oblastí bylo a je pro českou stranu zlepšení přístupu na trh ostatních partnerů pro nezemědělské výrobky. Pro oblast celních sazeb bylo jejím cílem podporovat jejich všeobecné výrazné snížení u všech výrobků na základě jednoduchého harmonizačního vzorce (ten by více

znižoval absolutně vyšší sazby), který by řešil i problémy vysokých cel, celních špiček a eskalace tarifů. Toto snížení by mohlo být doplněno o hlubší či úplné uvolnění trhů cestou tzv. sektorových iniciativ, na nichž by se měli podílet všichni členové. Zároveň podporovala myšlenku odstranění netarifních překážek obchodu a úplnou liberalizaci obchodu s tzv. environmentálním zbožím.

V jejím zájmu bylo zahájení jednání i o tzv. singapurských otázkách (vztah obchodu a investic, obchodu a hospodářské soutěže, transparentnost vládních zakázek a usnadňování obchodu). Prosazovala, aby byla zahájena jednání o rozšíření dodatečné ochrany zeměpisných označování pro další výrobky než pivo a lihoviny, u nichž byla tato ochrana sjednána již dříve. Svě zájmy hodlala prosazovat i v oblasti obchodu a životního prostředí, zejména z pohledu většího zapojení WTO do celosvětového procesu udržitelného rozvoje. Přístupy k jednání o těchto i dalších otázkách byly doplněny značnou mírou vůle podporovat oprávněné zájmy rozvojových zemí. Dele-gace vycházela ze zásady, že rozvojová dimenze je nedílnou součástí všech projednávaných otázek v rámci Rozvojové agendy z Dauhá a že cílem zvláštního a rozdílného zacházení pro rozvojové země není vytváření duality práv a závazků ve WTO, nýbrž lepší integrace rozvojových zemí do mnohostranného obchodního systému.

Přestože tedy ještě před zahájením v Cancúnu nebyla dořešena celá řada otázek, převládalo přesvědčení, že na základě dosaženého dílčího pokroku a s velkou dávkou politické vůle a citu se ministrům podaří tato jednání dokončit. A to tím spíše, že mělo jít „jen“ o zhodnocení probíhajícího jednání a o rozhodnutí o jejich dalších směrech a principech. Skutečnost byla jiná, protože jak je známo, V. konference skončila neúspěchem. Co k němu vedlo, jak významný může být pro budoucnost a jaké jsou další cesty řešení této situace?

Již první jednací den potvrdil, že zemědělství bude tvořit hlavní článek konference. Zcela nově vytvořená skupina G 21, vedená Brazílií, Indií, Jižní Afrikou a Čínou a s ambicí zastupovat větší část světové populace, předložila návrh na výrazné odstranění domácích podpor a vývozních subvencí ve vyspělých zemích, a naopak na zanedbatelné nebo nulové snižování celní ochrany v rozvojových zemích. Oficiálně byl rovněž oznámen požadavek čtyř nejméně rozvinutých zemí (Beninu, Mali, Čadu a Burkiny Faso) na podstatné snížení, nebo dokonce odstranění subvencí do pěstování a zpracování bavlny. Zároveň se objevily názory, že vyřešení požadavku v této otázce se stane nezbytným předpokladem dalšího postupu konference a že by jí tedy měla být poskytnuta priorita. To

se však pro zásadní nesouhlas některých členů nestalo a obchod s bavlnou byl postaven na roveň dalším tématům. Obě uvedené oblasti se tedy už v úvodu staly potenciální hrozbou zablokování dalších jednání.

Ani jednání v pěti pracovních skupinách (zemědělství, nezemědělské výrobky, singapurské otázky, implementační témata a ostatní, kde byla zahrnuta např. problematika obchodu a životního prostředí nebo zeměpisného označování výrobků) se nevyvíjela pozitivním směrem. Přetrvávaly rozdíly v přístupech jednotlivých skupin členů, v některých vystoupeních byly tyto rozpory dále politizovány a zesilovány. Bylo zřejmé, že nebude možno dosáhnout shody v jedné etapě. Proto byl zpracován modifikovaný návrh deklarace ministrů, který měl zahájit další sérii vyjednávání. Nikdo neočekával, že v textu budou splněny všechny požadavky a dosaženo shody členů, avšak předložený návrh překvapivě nebyl přijatelný prakticky pro žádnou skupinu členských zemí.

V této složité situaci v závěru jednání se pokusil předseda zasedání, mexický ministr zahraničních věcí L. E. Derbez Bautista, o zvrát, když zahájil jednání o tzv. singapurských otázkách. V rámci Rozvojového programu z Dauhá byl přijat závazek, aby jednání o těchto problematikách byla zahájena po V. konferenci. Navzdory tomu se však už v přípravném procesu objevily zásadní pochybnosti o připravenosti mnoha zemí vstoupit do takových jednání. Proto předsedající navrhl kompromisní řešení: zahájit jednání pouze ve dvou oblastech s tím, že jednání o investicích a soutěži bude zastaveno. K zásadnímu obratu ve vývoji V. konference však nedošlo, i když po značném váhání s tímto návrhem vyslovila souhlas Evropská unie včetně nových členů i někteří další velcí partneři. Většina rozvojových zemí vytvořila jednoznačnou opozici a odmítla dát souhlas k zahájení jakýchkoli nových jednání o singapurských otázkách. Na druhé straně stála Korea a Japonsko, které naopak trvaly na zahájení jednání o všech tzv. singapurských otázkách.

Příčiny neúspěchu Cancúnu však lze hledat i v jiných oblastech. Jde více méně o směsici vzájemně provázaných faktorů věcné, organizační, ale i obchodněpolitické povahy. V širším kontextu musím dodat, že v průběhu zasedání byly až příliš předkládány různí pohledy na působení Světové obchodní organizace, na přínosy plynoucí z liberalizace obchodu, na potřebu zajištění rovnováhy mezi otevíráním trhů a pravidly obchodu, ale i na vztah mezi pravomocemi vlád a mírou jejich přizpůsobení mezinárodním závazkům sjednaným ve WTO. Současně docházelo k vysokému stupni politizace obchodních témat a nepřiměřenému zdůrazňování vztahů na ose Sever–Jih. Nepří-

liš pozitivní úlohu sehrála i zmíněná skupina G 21, původně vytvořená pro potřeby jednání v zemědělství, později však zaujímající postoj aktivního geopolitického subjektu při prosazování i dalších zájmů rozvojového světa.

Pokud jde o organizační aspekty, je třeba se zmínit, že V. konference přešla do skutečné vyjednávací fáze až ve svých závěrečných hodinách a že tato fáze trvala pouze několik hodin. Přispělo k tomu pozdní jmenování vedoucích jednotlivých pracovních skupin, nereálným se však ukázalo i to, že předseda ponechal otevřeno na poslední den konference příliš mnoho otázek a problematik. Tyto faktory vedly k tomu, že se nepodařilo dospět ke shodě ani v tom, který z průběžných návrhů deklarace ministrů by měl sloužit za základ pro další jednání v Ženevě.

V okamžiku, kdy se objevilo příliš negativních signálů, vyhodnotil je předsedající jako neumožňující nalézt konečný konsenzus a věcná jednání v krátkém časovém úseku ukončil. V závěru přijala V. konference Prohlášení ministrů, v němž uložila pokračovat v jednáních v Ženevě, a to nejspíše v polovině prosince 2003.

Jediným pozitivním výsledkem tak zůstalo přijetí Kambodže a Nepálu za nové členy organizace. Jde o první nejméně rozvinuté země, které k organizaci přistoupily od jejího založení. V současné době má tedy WTO celkem 148 členských zemí.

Jak tedy hodnotit dosažené výsledky a lze pokládat Cancún za určitý zlom v mnohostranných obchodních jednáních WTO? Určitě není možno tento neúspěch považovat za konec obchodních jednání. Ministři v závěru konference ve svém prohlášení potvrdili závazek dodržet Rozvojový program z Dauhá a nebyl zpochybněn ani termín ukončení jednání k 1. lednu 2005. Z tohoto pohledu je tedy zřejmé, že jednání budou pokračovat v celé šíři. Na druhé straně nelze nevidět, že události v Cancúnu určitě budoucí jednání ovlivní a s velkou pravděpodobností nebude dodržen ani jejich závěrečný termín.

Jsem rovněž toho názoru, že výsledek cancúnských jednání neznamená vítězství pro žádnou skupinu členských zemí WTO, spíše určité zdržení a oddálení řešení palčivých problémů mezinárodního obchodu i samotné organizace a v důsledku této situace jakousi promeškanou příležitost pokročit dál. Jestliže rozvojové země před konferencí tvrdily, že je pro ně nejdůležitější oblast otevírání zemědělského trhu a zlepšení konkurenceschopnosti jejich agrární produkce na trzích vyspělých zemí, nepředstavuje pro ně dosažený výsledek ani malý krok vpřed. Spokojeny nemohou být ani vyspělé země, protože se oddalují jednání o významných problematikách, ať už jde o přístup na trhy s nezemědělskými výrobky, reformu agrárního

obchodu, řešení vztahu obchodu a životního prostředí nebo o posílení a rozšíření ochrany zeměpisných označení výrobků. Tyto oblasti přitom tvoří i priority v jednání pro Českou republiku.

Během jednání v Cancúnu se rovněž potvrdila již dříve známá skutečnost, že mnohé rozvojové země nejsou příliš spokojeny s obsahem Deklarace ministrů z Dauhá a nadále pokračují ve snahách vyloužit některá její rozhodnutí v poněkud pozmeněném smyslu. Zároveň se projevila značná míra semknutosti a rozhodnosti této skupiny zemí, byť jsou zájmy i motivace jednotlivých zemí rozdílné a existují mezi nimi značné věcné názorové diference. Je však nesporné, že v dalších jednáních bude třeba této skupině mnohem víc naslouchat a podstatně větší pozornost věnovat rozvojovým otázkám jejich přednostního zájmu.

Neúspěch cancúnské konference vedl k tomu, že některé členské státy si pro další jednání vyhradily určitý odklad k tomu, aby mohly provést vnitřní reflexi cancúnských událostí, jejich zhodnocení a opětovné posouzení svých přístupů k jednání, resp. přehodnocení některých částí těchto přístupů. Patří mezi ně i Evropská unie včetně jejích nových členů, v níž v současné době probíhá vnitřní proces vedoucí k posouzení, do jaké míry jsou nadále platné některé základní východiskové prvky, na nichž byl dosud založen její přístup k mnohostranným obchodním jednáním.

V důsledku této situace byla další jednání o prvcích Rozvojového programu z Dauhá v Ženevě pozastavena. Ve snaze nalézt vhodné cesty pro znovuzahájení vyjednávacího procesu však ve WTO probíhají konzultace. Po dohodě s členskými státy byly v první fázi zaměřeny na možné dosažení dohody o vyjednávacích rámcích pro oblast zemědělství a obchod s nezemědělskými výrobky, přijetí rozhodnutí ve věci singapurských otázek a vypracování takového textu o obchodu s bavlnou, který by byl pro členy přijatelný pro další jednání. V návaznosti na pokrok v uvedených oblastech bude přistoupeno ke konzultacím u dalších témat.

Zatím se jeví, že existuje všeobecný zájem na rychlém návratu k jednacímu stolu. V této chvíli by však bylo předčasné činit jakékoli závěry o tom, zda se v polovině prosince při zasedání Generální rady Světové obchodní organizace podaří dosáhnout těch cílů, které byly původně určeny pro ministry v Cancúnu. Hodně bude záležet na přístupu jednotlivých členů a jejich politické vůli. Předpokladem úspěchu je, že budou ochotni přizpůsobit své požadavky realitě a připraveni ke kompromisům. Podstatné rovněž je, aby se ztotožnili s myšlenkou, že mnohostranná obchodní

jednání jsou procesem, v němž není možné jen požadovat ústupky partnerů, ale je zapotřebí také něco nabídnout. Už blízká budoucnost ukáže, zda v případě řady členů jde pouze o rétoriku, nebo zda jejich přístupy mají reálný věcný obsah.

Pokud by v prosinci, resp. počátkem příštího roku, nedošlo k zásadnímu průlom, původní termín ukončení jednání k 1. lednu 2005 by již pravděpodobně zůstal mimo možnosti členských zemí WTO. Prodloužení mnohostranných jednání samo o sobě nemusí být tragédií, v rámci organizace je spíše běžnějším jevem, nezbytnou podmínkou však je, aby jednání byla obnovena na solidních věcných základech a podpořena všeobecnou důvěrou mezi členy.

Bez ohledu na tyto skutečnosti jsem toho názoru, že rychlejší či pomalejší naplnění Rozvojového programu z Dauhá je s největší pravděpodobností nezvratitelným faktem. I kdyby došlo k prodloužení nebo oddálení jednání, členské země nespíš v určitém časovém období pochopí, že další liberalizace mezinárodního obchodu a přijetí mnohostranných pravidel pro jeho některé segmenty při zachování rozvojové dimenze jsou nezbytným předpokladem udržitelného celosvětového rozvoje i ekonomického rozvoje každého jednotlivého členu Světové obchodní organizace. Z tohoto pohledu se Cancún jeví jako pouhá jedna nepodařená etapa na dlouhé cestě k rozvoji světového obchodu a zvyšování životní úrovně všech obyvatel.

Kolapsem k reformě světového obchodu

PETR LEBEDA

Pátá ministerská konference Světové obchodní organizace (WTO) v Cancúnu se zařadí mezi významné úspěchy globální občanské společnosti. Navzdory tomu, že zdaleka ne všechny aktivistické organizace považují kolaps jednání za své vítězství. Mexická schůzka potvrdila, že roste vliv, mediální prostor i profesionalita občanských organizací. Vyplývá to mimo jiné z toho, že globální kritická hnutí stále zručněji formulují nejen základní problémy, které fungování WTO způsobuje většině globálního obyvatelstva. Ale zejména čím dál více odhalují skryté, nicméně zásadní trhliny v mezinárodní politické a ekonomické architektuře.

Mluvit dnes o „rostoucí roli nevládních organizací v mezinárodní politice“ je nošením dříví do lesa. Bylo to právě obdobné selhání třetí ministerské konference WTO, k němuž došlo pod tlakem masových protestů v ulicích amerického Seattlu v roce 1999, které dramaticky etablovalo globální občanskou společnost coby politického hráče nejen v akademických diskurzích, ale především v sekretariátech mezinárodních organizací, v plánech národních bezpečnostních složek a v neposlední řadě v rozpočtech PR agentur korporativního sektoru.

Přesto je výše uvedené tvrzení zavádějící. Právě v oblasti ekonomické politiky (a politické ekonomie) je rozlišení *nevládních* a občanských organizací, stejně jako rozdíl mezi *mezinárodní* a globální politikou, klíčové. Více než dvě třetiny všech *nevládních* organizací akreditovaných pro cancúnskou konferenci WTO tvořily různé lobbistické skupiny napojené na ziskovou sféru. Tyto nátlakové organizace vystupují jako nestrannické a nezávislé. Je však veřejným tajemstvím, že jejich ekonomické zájmy z velké části určují agendu oficiálních vládních delegací, které na takových mezinárodních jednáních mají reprezentovat všechny své občany (nikoliv jen své průmyslové lobby a politické sponzory). Většina čtenářů si ovšem pod pojmem *nevládní* organizace představí spíše ekologické aktivisty, obháje ženských a lidských práv, rozvojové organizace či hnutí za globální spravedlnost. Ačkoliv i tyto organizace, které v tomto článku označuji jako *občanské*, nezřídka trpí nedemokratickými rozhodovacími mechanismy, není zcela jasné, kdo je platí a koho reprezentují, jejich cíle jsou v zásadě daleko univerzálnější a nadekonomické.

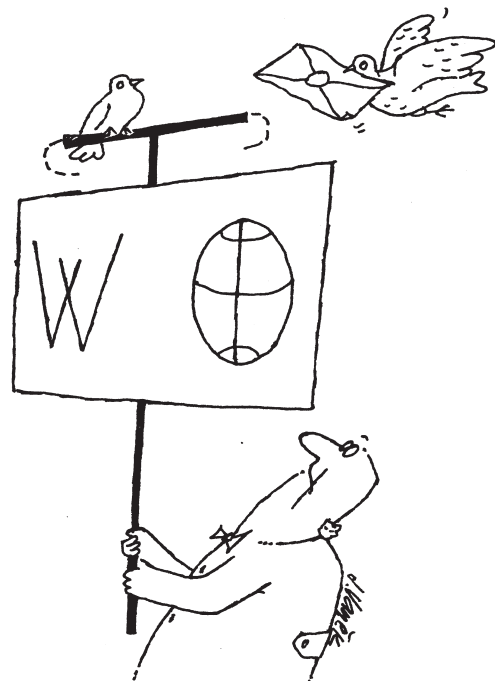
Občanský hlas v globální politice

Vpád *občanských* organizací do arény mezinárodní politiky byl motivován především snahou vyvážit politický vliv nevládních organizací sloužících „byznysu“. Ta vedla k přerodu původně aktivistických sku-

pin jako Greenpeace či Přátelé země, odborných mozkových trustů jako ATTAC (Asociace pro zdanění obchodu ve prospěch občanů) či TWN (Third World Network) a národních rozvojových organizací jako Oxfam v mohutné nadnárodní subjekty s vlastním výzkumem, propagací či personální politikou. Silně medializovaný spor o ropnou plošinu Brent Spar mezi Greenpeace a společností Shell odsunul i tak silnou vládu, jako je britská, víceméně do role diváka. V ulicích Seattlu nepochodovaly jen tisíce lidí z občanských „nevládek“, nýbrž i davy odborářů a studentů, domorodých obyvatel a umělců, zástupců církví a politických centrál.

Na cestě ze Seattlu do Cancúnu však občanské organizace hnutí, jež je dnes díky síťům Světového sociálního fóra označované především jako *hnutí za jiný svět*, prošly vývojem. Od pouličních protestů se přenesla jejich pozornost daleko víc do diplomatických kuloárů a směrem k intenzivnější vzájemné spolupráci. Samotné protesty, bez nichž ale v mediálním světě nelze udržet politickou pozornost, rovněž podléhají daleko lepší koordinaci a po 11. září obezřetnější organizaci. I z mediálního pokrytí cancúnské konference bylo patrné, že míra násilí výrazně zaostávala za množstvím protestů a protestujících. Základní zbraní hnutí dnes je *presvědčování* – veřejné kampaně a internetové mobilizace, odborné a nátlakové instituty, analytické studie a semináře, strategické konference i malé pracovní dílny, kritická publicistika a promyšlenější práce s médii, osobní tlak na politiky. Nejvýraznější posun ale nastává v zacílení kampaní – od čistě globálních protestů se zástupci hnutí stále více soustřeďují na místní „drobnou“ práci a především na ovlivňování voličů na národní úrovni: „Jediné, co politiky může skutečně pohnout, je domácí politika,“ shrnul v Cancúnu vývoj poznání Robert Bissio, ředitel projektu Social Watch v Montevideu.

Tak či onak společný tlak rozmanitých nevládních organizací spolurozhoduje nejen

v obchodní diplomacii o tom, jaký obsah a jaký jazyk budou mít mezinárodní dohody, či zda vůbec dojde k jejich uzavření. Ačkoliv národní vlády, zvláště mocných států, stále mají ve vysoké politice rozhodující slovo, zdaleka nejsou aktérem jediným, a už vůbec ne autonomním. I tento časopis proto zdaleka nepojednává jen o politice mezi národy, nýbrž spíše o *politice globální*. Proč se na jednání o světovém obchodu upírá taková pozornost občanských organizací aktivních v globální politice?

Globalizace znamená konvergenci agendy

V jádru jejich aktivit přece stojí hodnoty, jako jsou udržitelnost, spravedlnost či demokracie. Drtivá většina z nich se věnuje především práci v úplně jiných oblastech – ekologické, sociální, lidskoprávní, humanitární či rozvojové. Sociální hnutí a takzvané *grassroot* (tedy doslova od kořínků trávy vyrůstající) organizace, které představují převažující formu organizace občanské společnosti na Jihu, sdružují vesnické komunity, drobné zemědělce, pastevce, rybáře či řemeslníky, domorodé menšiny a zdravotně postižené, ženy a mládež, i povstalecké skupiny a bezzemky. Zástupci všech těchto pestrých proudů ze všech koutů Země se sjeli do Cancúnu hlavně proto, že na rozdíl od její předchůdkyně, Světové dohody o obchodu a clech (GATT), se vlastního obchodu v dnešní WTO týkají pouze dvě dohody. Ostatních šestnáct dnes více než obchod globálně reguluje národní politiky s přímým dopadem na zaměstnanost, vzdělání, veřejné zdraví a životní prostředí.

Tržní ekonomika a obchod jsou od pádu železné opony ústředním organizačním principem naší civilizace. Globalizační procesy urychlily jeho rozšíření do všech koutů světa, ale globální pravidla tržní ekonomiky (a ekonomické globalizace) vznikala a stále vznikají jen v omezeném kruhu několika mezinárodních institucí. WTO je nejmladší,

ale velmi mocnou organizací tohoto systému. Jako jedna z mála přijímá svá rozhodnutí *un bloc* a disponuje účinným mechanismem vymáhání mezinárodních dohod. Množství dohod, na které dohlíží, narůstá. Navíc některé tyto obchodní dohody popírají jiné mezinárodní dohody. Tento trend potvrdil i Světový summit o udržitelném rozvoji v Johannesburgu v roce 2002, jehož široký program jinak pokrýval v podstatě všechna hlavní témata globální občanské společnosti. Mezinárodní společenství neupřelo WTO prioritu a nenašlo mechanismy sladění obchodních dohod se zbytkem mezinárodního práva. Právě tam zazněly první jasné hlasy o potřebě přesunout pozornost portoalegreského hnutí z půdy rozštěpené a bezzubé OSN, kde se většina aktivistů do té doby angažovala, na pole WTO.

Důležitou roli v globální mobilizaci proti mezinárodním finančním institucím hraje postupné rozkrývání způsobu, jakým ekonomická globalizace funguje v naší civilizaci. Světové sociální fórum, jeho regionální, národní a místní odnože se staly katalyzátorem tohoto poznávacího procesu. Mezi dříve (tematicky, geograficky, organizačně i ideologicky) vzdálenými skupinami aktivistů sílí přesvědčení, že celá řada zdánlivě nesouvisejících problémů má společné, strukturální příčiny. Ze chudoba a marginalizace, sociální nerovnosti či zhoršování životního prostředí jdou na vrub manické logice kvantitativního ekonomického růstu, kterou jim prostřednictvím mocných států a mezinárodních finančních institucí vnucují především velké korporace. A především, že se nejedná o přirozený, objektivní a nezvratný proces, ale politickou volbu, která může vypadat jinak. „Obchod je prostředkem k cíli, nikoliv samoúčelem,“ shrnuje základní argument občanských hnutí i první princip ze zprávy UNDP o globálním obchodu.

Pochybná pravidla a dvojí standardy

Kritická část občanské společnosti tak zdánlivě technické agendě WTO dodává politický rozměr. Svou analýzu nepoukazuje pouze na zásadní rozpory v jednotlivých obchodních dohodách, v jejich selektivním naplňování, ve zdeformovaných pravidlech a v nedemokratických neformálních procedurách Světové obchodní organizace. Systematicky konfrontuje národní politické reprezentace, které se rády ohrazují omezeným mandátem svým i mandátem WTO, s jejich prohršky na vlastních voličích i s celkovou neudržitelností mezinárodní politické a ekonomické architektury. Světová obchodní organizace koneckonců není ničím více než nástrojem národních vlád a ničím méně než produktem stávající geopolitické situace. „Pochybná pravidla a dvojí standardy“, jak nazvala svou studii o WTO organizace Oxfam, se přece projevují i mimo WTO.

Cynicky pragmatický přístup k WTO se odráží i v českém postoji, který spíše než autentický postoj českých občanů vyjadřuje české a evropské obchodní zájmy. I na kulatém stole o Světové obchodní organizaci, který 12. listopadu zorganizoval

Ústav mezinárodních vztahů, náměstci z ministerstev financí a obchodu potvrdili, že ani jednání o „Rozvojové agendě z Dauhá“ nečiní z WTO organizaci rozvojovou. Vskutku, jak opakuje ve svém článku v tomto čísle i František Peer z Ministerstva průmyslu a obchodu ČR, vládní návrh zásad postupu české delegace v Cancúnu v odstavci o zemědělství vyžadoval, aby do procesu snižování ochrany trhu „přispěli všichni členové rovnoměrným způsobem“. Jak je vůbec možné mluvit o rovnoměrnosti v situaci radikálně nerovných pravidel a jejich pokryteckého uplatňování, v situaci, kdy právě příslib zemědělské reformy v bohatých zemích umožnil za poslední čtvrtstoletí prosazení celé řady jiných dohod (včetně neudržitelné TRIPs) a umožnil získat rozvojové země zpět pro obnovení obchodních jednání v Dauhá? Ztráta paměti, absence politické poctivosti či definitivní rezignace na rozvojový étos a jakoukoliv globální zodpovědnost? Není trochu laciné tvářit v tvář globálním problémům a politickým procesům prohlásit: Vždyť ve WTO máme také své zájmy a chudí světa svou reprezentaci?

V čem je tedy kolaps jednání v Cancúnu pozitivní? Jednotná opozice rozvojových zemí a občanských organizací, jakkoliv má řadu vad na kráse, sdělila světu jasné poselství: 1. Více obchodu v současných podmínkách neznamená a nemůže znamenat více rozvoje – zejména pro ty, kteří jej nejvíce potřebují. 2. Volný obchod je mýtus, kterým se maskuje mocenská politika, geopolitická rovnováha je narušena a instituce, které se jí snaží udržet, nutně ztrácejí legitimitu. První část spíše zdírazňuje kritické hnutí a nejchudší země a druhou zase středně rozvinuté, velké země Jihu. Zjevnou neudržitelnost, kterou například na říjnové konferenci Fora 2000 „Překlenování globálních propastí“ přiznali i mnozí politici a diplomaté, by diplomatický úspěch jednání opět přebil. Žádná dohoda je lepší než další špatná dohoda. „Pokud obchodní systém není s to začít jednat o vlastní reformě, pak je lepší jej zmrazit či zrušit,“ dodává Lori Wallachová z organizace Public Citizen.

Zbrzdění Světové obchodní organizace má nadštné několikero závažných „systémových“ otázek, o kterých bohaté země sotva chtějí vést diskusi: Není agenda WTO příliš rozsáhlá a nezahrnuje příliš mnoho komplexních a mimoekonomických problémů, které vyžadují širší politické řešení? Neopostupuje liberalizace světového obchodu i jednání o ní příliš rychle? Podílejí se na rozhodovacích procesech WTO zástupci všech skupin, na něž pak tato rozhodnutí nemilosrdně doléhají? Do jaké míry rozhodnutí obchodní organizace opravdu zohledňují rozvojové potřeby a rozdílné situace, jimž čelí obyvatelé členských států, a do jaké jen úzké zájmy nejvlivnějších odvětví a nejobtativnějších korporací? Berou obchodní vyjednavači nějak v potaz politické sliby o pomoci z minulých kol a vůbec historii nerovného vývoje vztahů mezi zeměmi rozvinutými a rozvojovými? Na tyto otázky samozřejmě

existují velmi rozdílné odpovědi mezi rozvinutými, rozvojovými zeměmi i mezi kritiky samotnými. Kolapsy jednání mezinárodních organizací ale přitahují nepřijemnou pozornost, nutí hlavní aktéry k hlubší reflexi a zvyšují naději, že se tyto otázky na politickou agendu nakonec dostanou.

Příliš velké sousto

Jak se tyto rámcové otázky konkrétně promítají do nejbližší oblasti cancúnské konference WTO? Problematika zemědělského obchodu je typickou ukázkou oblasti, která v rámci stávající Světové obchodní organizace těžko nalezne uspokojivé řešení. A nejkřiklavějším dokladem toho, jak špatná pravidla a dvojí standardy ruší životní statističtí lidí a obracejí se proti svým tvůrcům. Zemědělství je příliš komplexní fenomén na to, aby je bylo možné organizovat podle zjednodušených teoretických počtek volného trhu. Vedle obchodovatelných potravin produkuje množství veřejných statků, v očích Evropy a Japonska jsou to např. tvorba krajiny, zachování venkovských ekosystémů, osídlení, tradic či soběstačnosti. Velká část světa, na Jihu i Severu, kde jsou dominantními producenty velké agrofarmy a potravinářské korporace a výhodné podmínky pro zemědělskou produkci, však preferuje zemědělství komodifikované, které především generuje příjem. Exportní příjmy více než poloviny rozvojových zemí pak více než z poloviny závisí na vývozu tří či méně primárních komodit.

Globální zemědělský trh v intencích Světové obchodní organizace připomíná spíše tragické bitevní pole: setkávají se tam farmáři s velmi rozdílnými potřebami a předpoklady na úspěch. Vyhraňují ti, které nejvíce podporují jejich vlády na úkor těch, kteří jsou na své produkci nejvíce závislí. V každém případě ztrácejí drobní rolníci všude. Až teprve příští rok vyprší tzv. „mírová klauzule“, která nedovoluje rozvojovým zemím žalovat před WTO vyspělé země kvůli zemědělskému protekcionismu. Je nanejvýš diskutabilní, jak „dobrovolně“ (slovy Jiřího Fárka v jiném článku tohoto čísla) byla přijata. Ale země jako Burkina Faso či Haiti se takového kroku proti diplomacii Spojených států či Evropské unie ani neodvážejí. Není divu, že rozvojovým zemím dochází trpělivost.

Není ani divu, že vládám bohatých zemí se do reformy zemědělské politiky příliš nechce. Zvýšení světových cen na úroveň přijatelnou pro rozvojové producenty by znamenalo nejen zrušit exportní dotace, ale významně snížit i čistě domácí podporu, aby zmizela nadprodukce. Vyšší ceny na světovém trhu by sice umožnily přežít množství lokálních rolníků, jež jsou klíčem k omezení hladu v zemích Jihu. Bez snížení celních bariér na dovoz zemědělské produkce ale rozvojoví producenti nezvýší exportní příjmy, z nichž jejich země například platí svůj dluh. Provázanost všech ochranných opatření a politická váha zemědělců zaručují řadě „významných“ vlád zemětřesení při pokusech o výraznější systémovou změnu.

Nejchudší rozvojové země ale ze dne na den a bez cizí pomoci nezmení strukturu svých ekonomik. Peníze na podporu svých farmářů nemají, splácet dluhy musí hned. I kdyby ve změněných podmínkách mohly vyvážet, bez mezinárodní regulace vrtkavých komoditních cen, jsou jejich příjmy nejisté. Velkou otázkou i pak stále zůstává, zda bez důkladných domácích reforem a monokulturním velkoexportem zemědělských produktů s nízkou přidanou hodnotou nastartují udržitelný a sociálně spravedlivý ekonomický rozvoj. Podle pravidel WTO, tzv. tarifních eskalací, jsou dnes sice např. jejich dovozy kakaových bobů mnohde bezcelní, ale s dovozem kakaového másla, nebo dokonce čokolády se clo zvyšuje pokaždé o řád. O tom, co by masivní transport potravin napříč planetou znamenal pro globální ekosystém, bezpečnost potravy i strategické potravinové zabezpečení, lze jen spekulovat. Uvažovat o stažení zemědělství z agendy WTO pak jistě má své opodstatnění, ale ani to akutní problémy dnešních farmářů po celém světě neřeší.

Obchod ňemohou řídit jen obchodníci

Ani primitivní postuláty volného trhu, či státní úředníci anebo korporativní PR agenty nedokáží na tyto znepokojivé otázky odpovědět. Odpovědi na ně nemají ani samotní aktivisté občanských organizací. Zatímco umírněný Oxfam se snaží pragmaticky navrhovat nejpotřebnější střednědobé reformy obchodního systému, radikálnější vizionáři např. kolem Mezinárodního fóra o globalizaci (IFG) v reformovatelnost systému nevěří a řešení spatřují v důrazu na lokální obchod a místní demokratickou kontrolu. Ostatně finančně silný Oxfam také řadu projektů, které experimentují s lokálními a alternativními ekonomickými modely, sám podporuje. Zároveň ale nespaturuje strukturální překážky udržitelného rozvoje jen v nespravedlivém mezinárodním systému a nekontrolovatelném vlivu nadnárodních korporací, ale rovněž tak v korupci, nezodpovědnosti a neprůhlednosti ve vládách rozvojových zemí.

S výjimkou korporativních lobby je ale většina aktérů v globální obchodní politice, včetně českých státních úředníků, ochotna uvažovat o menší, pomalejší a do mezinárodního systému více integrované Světové obchodní organizaci. Realisté v občanských organizacích si dobře uvědomují rizika zrušení WTO, potřebu alternativní vize a transformační strategie. Drobné krůčky nabízené Deklarací z Dauhá mohou mít jen mizivý dopad. V současné geopolitické situaci ovšem i striktně odborná doporučení Oxfam zní jako utopie, jejich prosazení stejně není bez reformy mezinárodní politické architektury, národních politických kultur a zejména bez omezení vlivu obřích korporací myslitelné. Další odklad systémových otázek zvyšuje riziko konfliktů a násilí. Většina občanské společnosti se ale přiklání k jiné cestě: budování místních alternativ, přesvědčování národních voličů a koordinace globálního tlaku zespolu.

○

lebeda@iir.cz

Vybrané problémy liberalizace mezinárodního agrárního obchodu

PETR TUČEK

Anomálie tržních vztahů jsou pro agrární segment světového trhu charakteristické již desítky let, v poslední čtvrtině minulého století se však výrazně prohloubily. Od poloviny osmdesátých let je pro agrární trh typická trvalá převaha nabídky, čímž se stal trhem kupujícího. Reálné ceny většiny rozhodujících komodit v uplynulém čtvrtstoletí kontinuálně klesaly.

Zatímco se světový obchod s veškerým zbožím ve druhé polovině dvacátého století zvýšil sedminásobně a v dekádě 1990–2000 vzrůstal průměrně ročně o 6,3 procenta, přírůstky objemu agrárního obchodu se rychle snižovaly z průměrných 5,6 procenta v letech 1990–94 na 1,6 procenta v období 1995–99. Na konci uplynulé dekády poklesl podíl zemědělsko-potravinářského zboží na celkovém světovém obchodu na cca 9 procent a v prvních dvou letech nového tisíciletí tento pokles pokračoval. K posledním meziročním zvýšením světového agrárního obchodu došlo v roce 1996. Od tohoto data se jeho objem nezvýšil.

Světový obchod vzrůstá rychleji než globální produkce. Podíl zboží, které se stává předmětem mezinárodního obchodu, se na světové produkci u průmyslových výrobků zvýšil za poslední dekádu o 60 procent, u agrárních výrobků a surovin pouze o 27 procent. Za hlavní faktory stimuluje cí dynamiku růstu světového obchodu se považují – vedle impozantního pokroku v komunikacích, transportu a informačních technologiích – pozitivní změny v rozsahu a výši obchodních bariér. Průměrná dovozní cla na průmyslové zboží se za posledních padesát let snížila v globálním měřítku ze 40 procent na 4 procenta. V agrárním sektoru trhu k takovému poklesu zdaleka nedošlo. Odpovídající celní tarify na zemědělsko-potravinářské zboží jsou dosud několikanásobně vyšší.

Následující text se pokusí vysvětlit, v čem spočívá deformace mezinárodního agrárního obchodu, jaké jsou její příčiny a důsledky a jaké jsou hlavní překážky pokroku v liberalizaci mezinárodního agrárního obchodu.

Deformující faktory mezinárodního agrárního trhu

Velmi zjednodušeně řečeno: Hlavní příčinou tržních deformací a stagnace světo-

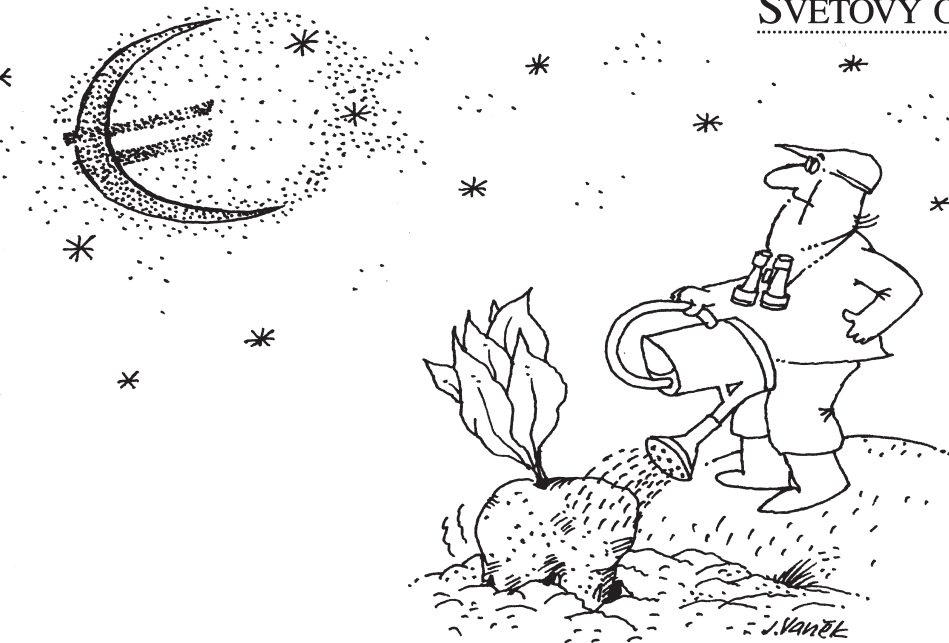
vého zemědělsko-potravinářského obchodu jsou přetrvávající vysoké rozpočtové podpory národních agrárních sektorů a paralelně existující vysoká míra jejich ochrany.

Globální suma národních podpor zemědělsko-potravinářských odvětví se na konci uplynulého desetiletí odhadovala na 560 až 600 mld. amerických dolarů ročně. Třicet členských zemí OECD například poskytovalo v roce 2000 vlastním agrárním sektorům celkovou podporu ve výši 321 mld. USD, v následujícím roce se tento transfer rozpočtových prostředků snížil na 311 mld. USD. V období 1986–88 (kdy odhad světových podpor zemědělsko-potravinářských sektorů osciloval kolem 800 mld. USD ročně) odpovídala hodnota celkových agrárních podpor v OECD 2,3 procenta sumy HDP, koncem uplynulého desetiletí se tento podíl snížil na 1,3 procenta HDP. Vlastní zemědělsko-potravinářská odvětví ovšem subvencují také ostatní země (včetně méně rozvinutých), zejména na Blízkém a Středním východě, v Jihovýchodní Asii a Latinské Americe. Přitom se hodnota světového agrárního vývozu v letech 1995–2000 pohybovala pouze kolem 445 mil. USD a od roku 1996 se již nezvyšovala.

Jedním z důsledků rozpočtových podpor zemědělských a potravinářských sektorů je, že se výrobce (zemědělec), případně zpracovatel či obchodník, stává více či méně nezávislým na vztahu poptávky a nabídky na trhu, protože je mu podporami plně či částečně kompenzována případná ztráta a současně celními tarify (event. jinými netarifními opatřeními) poskytována ochrana před levnějším zahraničním dovozem.

Současné formy podpory a paralelní ochrany domácích agrárních sektorů jsou velmi různorodé, sofistikované a nezřídka rafinovaně kamuflované. Výše celních tarifů i objemů podpor se velmi liší jak mezi jednotlivými státy, tak mezi komoditami. Díky úsilí mezinárodních organizací,

(GATT, WTO, FAO i dalších) se v uplynulých patnácti až dvaceti letech podařilo čast překážek světového agrárního obchodu a celkový objem subvencí redukovat. Přesto je stále míra deformace světového zemědělsko-potravinářského obchodu značná.

V období 1986–88 byly ceny zemědělských výrobců v zemích OECD o 58 procent vyšší než korespondující ceny na mezinárodním trhu. Později se sice tato míra ochrany snížila, ale v roce 2001 stále ještě převyšovaly ceny placené zemědělcům ceny na mezinárodním trhu o 31 procento. Uvedené difference ovšem představují průměrné hodnoty, které výrazně zastírají mnohem vyšší rozdíly u některých komodit a zemí. Producenti masivně chráněných komodit nezřídka mohou vyrábět a prodávat za několikanásobně vyšší náklady a ceny, než jaké dosahují producenti v zemích, které subvencovat a chránit vlastní agrární sektor nechtějí nebo nemohou. Platí to často také opačně. Státy, jež se rozhodnou pro vysokou míru ochrany vlastní agrární produkce, mohou vyrábět a na domácím trhu prodávat bez obav z vnější konkurence, často bez ohledu na konjunkturální výkyvy na trhu, tedy za adekvátně vyšší ceny. Pokud pak vlastní přebytky (které bývají v takových případech pravidlem) exportují, nemohou to udělat, aniž by se dostaly do ztráty. Tu však refunduje stát z rozpočtu – poskytuje vývozní subvenci. Vývozní subvence jsou nezřídka tak vysoké, že jejich příjemce může exportovat svou draze vyrobenou produkci za ceny nižší než konkurence, která subvence na vývoz neposkytuje, nebo poskytuje subvence nižší. V agrárním mezinárodním obchodě není výjimkou, že chudší země, která produkuje zemědělskou komoditu levně, ji nemůže exportovat, protože naráží na konkurenci, která sice produkuje zřetelně draž, má však prostředky na vývozní subvenci, resp. refundaci ztráty z vývozu.

Důsledky těchto mechanismů pro mezinárodní obchod a pro země, které nemohou

subvenční a ochrannou politiku uplatňovat, lze demonstrovat například na cukru.

Cukr jako příklad

Ceny cukru na mezinárodním trhu klesají. V devadesátých letech se nominální cena pohybovala mezi 115–260 EUR/t, od roku 1995 se ale snižovala. Reálná cena od roku 1980 do roku 2000 poklesla zhruba na čtvrtinu. Hlavní příčinou poklesu (v období 1995–2000 byly ceny cukru o 4,2 procenta nižší než v průměru let 1990–94) byly vzrůstající neprodané světové zásoby, které v některých letech činily i více než 40 procent roční světové spotřeby. Poptávka byla zřetelně nižší než nabídka.

Uvedeným vývojem jsou nejvíce postižovány rozvojové země, jejichž ekonomika je na vývozu cukru závislá, cukr je hlavním zdrojem jejich devizových příjmů a jeho exportem splácějí zahraniční úvěry. Tyto země nezřídka reagují na pokles cen cukru na mezinárodním trhu rozšířením jeho produkce, protože je jejich rozhodujícím pladidlem.

Evropská unie exportovala v devadesátých letech v průměru ročně cca 5,3 milionu tun tzn. asi 15 až 20 procent své produkce. Na světovém vývozu této komodity se podílí zhruba 15 procenty. Až do roku 1996 byla EU (15) nejvýznamnějším světovým exportérem cukru. Přitom je cena cukru (rafinovaného, fco cukrovar) v Evropské unii ve výši 725 EUR/t více než třikrát vyšší než cena světová. Subvence na jeho vývoz z Evropské unie činí současně 480 EUR/t a výše dovozního cla (v podstatě prohibitivní) je 419 EUR/t.

Vývozem subvencovaného cukru z EU se dále zvyšují jeho neprodané zásoby v jiných zemích (které ho někdy produkují několikanásobně levněji) a tímto vývozem se paradoxně přispívá k dalšímu snižování světových cen, přičemž jejich pokles nevede zdaleka k všeobecné redukci produkce. Nejvíce touto politikou trpí rozvojové, resp. další produkční země, které nejsou zahrnu-

ty do systému preferenčních dovozů cukru do Evropské unie. Brazílie, která je současně největším světovým producentem cukru, produkuje například 1 kg cukru asi šestkrát levněji než EU.

Negativní dopady „Společné organizace trhu“ (SOT) s cukrem v EU se však netýkají pouze uvedených producentů zemí. Společná organizace trhu pro cukr je také v rámci Evropské unie tvrdě kritizována. Umožňuje totiž produkci vysokého přebytku cukru, kterého se EU zbavuje vývozem na úkor daleko konkurenceschopnějších producentů za pomoci subvencí, jejichž náklady nesou daňoví poplatníci a spotřebitelé. Zpracovatelská odvětví, která v Evropské unii používají cukr jako surovinu, patří k největším kritikům této politiky. Pokud by v EU došlo k liberalizaci trhu s cukrem, nakupovaly by ho za výrazně nižší ceny, snížily by se jejich zpracovatelské náklady a zvýšila jejich exportní konkurenceschopnost.

Co je tedy důvodem k tak masivnímu transferu rozpočtových prostředků do SOT cukru a některých dalších zbožových výšečí agrárního sektoru EU? Co je příčinou vysokých celních tarifů a dalších bariér dovozu zemědělského a potravinářského zboží?

Důvody pro subvenční a ochrannou agrární politiku

Po skončení druhé světové války bylo evropské zemědělství zdevastované a Evropa trpěla nedostatkem potravin. Až do druhé poloviny šedesátých let byly podpory pro zemědělství v zemích západní Evropy, resp. v členských zemích EHS poskytovány především za účelem zvýšení agrární produkce. Nemaleou rolí zde hrály také důvody strategické – byla studená válka. Později bylo hlavním motivem subvencování agrárních sektorů v EHS zvýšení, případně udržení důchodové parity mezi zemědělci a průmyslovým dělnictvem. Již v šedesátých letech se začaly projevovat také nežádoucí důsledky této politiky, která však v zásadě vedla k vytčeným cílům. Intenzita agrární produkce a produktivita práce se rychle zvyšovala, důchodovou paritu se dařilo udržet. Progresivní politici v EHS (Ertl, Mansholt) již však začínali koncipovat programy k přibrzdění subvencování agrárního sektoru, který si na rozpočtové podpory rychle zvykl, vyráběl ale v porovnání se světem (zejména v komparaci s Austrálií, Novým Zélandem, USA a jihoamerickými zeměmi, ale i zeměmi tzv. socialistického tábora) draž. Snaha po udržení důchodové parity a zamezení odchodu venkovského obyvatelstva od půdy neumožňovala liberálnější celní politiku, která by vedla k růstu dovozu levné agrární produkce. Důležitou podmínkou proto byla vysoká cla a další tarifní i netarifní bariéry znemožňující dovoz levného konkurenčního zboží. V neposlední řadě působil na většinu zemí podporujících a chránících vlastní agrární sektory také tzv. dominový efekt. Cla a podpora v jednom teritoriu byly prosazovány s poukazem na skutečnost, že konkurenční

země také subvencijí a chrání své trhy a v zájmu konkurenceschopnosti tedy není jiné cesty. Agrární rozpočet se rychle zvyšoval, k nelibosti daňových poplatníků a spotřebitelů. Evropské zemědělství mělo a má pro některé rozhodující komodity objektivně horší přírodní podmínky, vyšší cenu pracovní síly, přísnější požadavky na hygienické a veterinární podmínky, přísnější ekologické normy a některé další komparativní nevýhody. Evropská Společná zemědělská politika (SZP) vedla tedy k vysokému stupni soběstačnosti EU v agrární produkci, k zabezpečení obyvatelstva potravinami nejvyšších jakostních a hygienických parametrů, k udržení venkovského obyvatelstva na půdě a zachování rovnováhy v sociální oblasti, ovšem za cenu vytvoření rozhodujícího podílu na deformaci mezinárodního agrárního trhu. Mnohé rozvojové i některé další země označují SZP za nemorální.

Co brání liberalizaci?

Vraťme se však k cukru, na kterém se snažíme demonstrovat diskutovaný problém. Vzrůstající vnitřní i vnější tlak na změnu SOT s cukrem vedl Evropskou komisi ke koncipování reformních návrhů. Tyto návrhy byly dány k diskusi zainteresovanými institucemi. Jednou z alternativ je také liberalizace unijního trhu s cukrem, která by znamenala zrušení cenové podpory, produkčních kvót a celních omezení obchodu s cukrem.

Tuto variantu podporují spotřebitelé (cena cukru by se výrazně snížila), zpracovatelská odvětví využívající cukr jako surovinu, zahraniční vývozci cukru, kteří nedodávají cukr na trh EU v rámci preferenčních dohod, některé rozvojové nevládní organizace a mezinárodní instituce, které současnou SOT kritizují pro nedostatek konkurence a neefektivní rozdělování zdrojů.

Existují však souběžně závažné argumenty proti liberalizaci evropského trhu s cukrem. Z nich některé mají výrazně širší platnost a jsou celkem pochopitelným důvodem k odmítnutí snah po liberalizaci evropského agrárního trhu obecně.

Liberalizace trhu cukru v Evropské unii by nepochybně vedla k úplnému ukončení pěstování cukrovky v některých regionech i zemích. Většina cukrovnického průmyslu EU by zcela zanikla. To by vyžadovalo restrukturalizaci celého sektoru a poskytnutí sociálních a regionálních podpor. Příjmy zemědělců by poklesly, což by se mohlo velmi negativně projevit v některých vesnických komunitách. Přijetí liberalizační alternativy by vyžadovalo – v duchu reformu SZP – kompenzace za ušlý příjem zemědělců, což by znamenalo zvýšení rozpočtových nákladů. Produkce alternativních sladidel by přestala být konkurenceschopná a zanikla by. Dovoz cukru v rámci preferenčních dohod z rozvojových zemí, který však není schopen konkurovat největším vývozcům (Brazílie), by zanikl nebo by se omezil, což by vedlo k poklesu příjmů těchto zemí. Pravidelnost

dodávek, standardní vysoká kvalita a cenová stabilita cukru by nebyla zajištěna.

Uvedené důsledky liberalizace pro unijní trh s cukrem by asi nebyly ekonomickou katastrofou pro EU, vzhledem k tomu, že cukrovka v EU (15) se pěstuje pouze na 1,8 milionu hektarů, tzn. jen na 1,2 procenta zemědělské půdy, a činí pouze 1,6 až 1,8 procenta zemědělské produkce. Produkce cukru v EU (15) se pohybuje mezi 15 až 18 mil. tun a je zajišťována 135 cukrovarů a 6 rafinériemi. Reprodukční hodnota jednoho závodu s optimální kapacitou se odhaduje na 200 milionů EUR.

To je příklad cukru. Jistě je možné si představit, že liberalizace celého agrárního trhu Evropské unie by měla podobné, i když mnohonásobně drastičtější důsledky. Vedla by k významné redukci některých odvětví zemědělství s významnými dopady v oblasti ekonomické a sociální.

Vedla by v některých regionech nejen k útlumu zemědělství, ale k vyhlazení venkovských oblastí, s negativními důsledky ekologickými, kulturními a strukturálními. Každá redukce zemědělství je provázena zánikem dodavatelských firem, služeb pro zemědělství a dalších navazujících činností.

Závažným faktorem, který ovlivňuje pokrok ve všeobecně deklarovaném zájmu účastníků světového agrárního obchodu o liberalizaci, jsou postoje rozhodujících „hráčů“ v tomto tržním segmentu. S velkými rozpaky například přijala zainteresovaná veřejnost přijetí nového zemědělského zákona USA v květnu 2002, který znamená zásadní odklon od deklarovaného úsilí po liberalizaci mezinárodního agrárního obchodu. Zákonem přijaté komoditní programy vedou ke stimulaci zemědělské výroby i za podmínek, kdy signály z agrárních trhů by spíše vedly k přijetí opatření omezujících nabídku. Přijatý systém smluvních cen prakticky zaručuje americkým farmářům stabilní úroveň příjmů. Mechanismus fixace v rámci programu minimálních cen povede k tomu, že může dokonce nastat situace, kdy farmáři v období nižších cen docílí vyšší důchody než ve fázi cen vyšších. Může vést ke ztrátě zájmu o omezování nadprodukce v období tržní nerovnováhy. USA vyvážejí cca 25 procent své zemědělské produkce. Přijatými mechanismy v novém zemědělském zákoně se tento export zlevňuje a agrární produkty přicházejí tak subvencované na mezinárodní trh. Vstupují levněji i na domácí trh, kde vytlačují potenciální dovozce, s lepšími předpoklady k zásobování tohoto trhu konkurenceschopnými produkty.

Spojené státy, které tradičně plédují pro široce pojatou liberalizaci mezinárodního agrárního trhu tak daly najevo, že od farmářů nelze požadovat, aby na sebe v plné míře převzali riziko „rozmarů“ nestabilních agrárních trhů, a že míra liberalizace, kterou v minulosti prosazovaly, není politicky dlouhodobě průchodná.

tucek@vuze.cz

Ve dnech 10.–14. září 2003 se v přímořském letovisku Cancún v Mexiku konala 5. ministerská konference Světové obchodní organizace (WTO). Cílem tohoto summitu bylo zhodnocení dosavadních výsledků tzv. katarského kola, zahájeného v listopadu 2001, a pokročení v naplňování agendy z Dauhá (angl. Doha). Hlavním tématem bylo uvolňování zemědělského trhu.

Spojeným státům a Evropské unii se sice podařilo sjednotit vyjednávací pozici, nicméně proti oběma různě vystoupila nově vytvořená skupina rozvojových zemí v čele s Brazílií, Čínou, Indií a Jihoafrickou republikou, označovaná jako G 21.¹⁾ Kvůli zásadním neshodám jednání nedospěla ke společnému kompromisu. Neúspěch konference hodnotí zástupci 146 účastníků ze zemí rozdílně. Rozvojové země světa dokázaly, že „v jednotě je síla“, a posílily tak své sebevědomí. Zpomalil se však proces liberalizace světového obchodu a také vyvstalo mnoho otázek ohledně působení méně rozvinutých zemí v rámci jak WTO, tak dalších regionálních uskupení obchodního zaměření.

Zemědělství udává notu

Hlavní náplň programu jednání tvořila tři základní témata – oblast zemědělství, snižování cel na dovoz průmyslového zboží a tzv. singapurská témata – pravidla pro zahraniční investice, konkurenci a vládní zakázky, jejichž zahrnutí do jednání mělo být dohodnuto až na místě. Cílem dohadování o první oblasti bylo uvolnit agrární obchod, a to prostřednictvím snížení subvencí, které USA, Evropská unie (EU) a Japonsko poskytují svým zemědělcům. Ty činí přes 300 miliard dolarů ročně, a tak podstatně ovlivňují hospodářskou soutěž na světovém trhu a omezují přístup na domácí i zahraniční trhy 96 procentům světových zemědělců, kteří žijí v rozvojových zemích.²⁾ Navíc mnoho těchto zemí je na produkci a vývozu zemědělských výrobků životně závislých. Tato otázka se stala nejdůležitějším bodem jednání. Jak se však dalo očekávat, přístup bohatých se nejen lišil od názorů méně rozvinutých států, ale byl v podstatě protikladný. Není divu, že ne jeden politik již před zahájením konference vyjadřoval skepsi ohledně šancí na kompromis. Složitost otázek a význam jejich řešení pro jednotlivé domácí ekonomiky předem naznačovaly těžkosti při jednání. Celkový počet 146³⁾ účastníků jen podtrhoval obtíž při hledání konsenzu.

Deklarace versus realita

Sama Deklarace z Dauhá⁴⁾ svým způsobem potvrzuje zvláštní postavení rozvojových zemí v liberalizačním procesu. Hodnotí mezinárodní obchod jako zdroj hospodářského rozvoje a zmírnění chudoby. Uznává zranitelnost nejméně vyspělých zemí a velké obtíže, kterým čelí v globální ekonomice. V části věnované zemědělství výslovně při-

G 21 se prosadila v Cancúnu

DAGMAR HUNČOVÁ

pomíná cíl provést zásadní reformu, která povede k úpravě a prevenci restrikcí a distorzí na světovém zemědělském trhu. Jednání mají být zaměřena na zlepšení přístupu na trh, na postupné snižování až odstranění exportních dotací a výrazné snížení domácích podpor, které deformují trh. „Souhlasíme, že zvláštní a odlišná úprava pro rozvojové země bude integrální součástí všech složek jednání a bude vtělena do plánu koncesí a závazků ... aby tak mohly účinně zajistit své rozvojové potřeby, včetně zajištění výživy a rozvoje venkova.“⁵⁾ Katarské kolo bylo označeno jako „kolo rozvojové“.

Při hodnocení perspektiv jednání je třeba mít na paměti, že dosavadní vývoj a pravidla světového obchodu jsou určována vedoucími rolí vyspělých zemí, kterým se daří využívat výhod plynoucích z otevřeného obchodu více než jejich rozvojovým partnerům. Spojené státy a Evropská unie dotují své zemědělce až jednou miliardou dolarů denně. Americké subvence do zemědělství ročně připraví chudé země o zhruba 50 miliard dolarů potenciálních příjmů z exportu zemědělských plodin. To je stejná částka, jakou přispívají bohaté země na pomoc těmto chudým zemím.⁶⁾

Hlavním předpokládaným výsledkem jednání v Cancúnu byl příslib bohatých států postupně snižovat (ne stoprocentně odstranit) dotace zemědělcům výměnou za liberalizaci ve třetím světě. Tak alespoň vypadal návrh Spojených států a Evropské unie.

Rozvojové země v Cancúnu

Rozvojové země si byly na základě svých zkušeností vědomy své slabé vyjednávací pozice na mezinárodním poli, a proto se již při přípravách na cancúnské zasedání začaly domlouvat na společném postupu a vytvořily společný návrh závěrečného dokumentu. Jejich přesvědčení o společné věci bylo nepochybně inspirováno důrazem tohoto vyjednávacího kola WTO na rozvoj. Své požadavky na nové ústupky ospravedlnily tím, že údajně zaplatily příliš mnoho v předcházejících kolech a nezískaly nic. Nyní nadešel čas na změnu.⁷⁾

V Cancúnu pak skupina G 21, jež představuje 65 procent světové zemědělské populace, rozhodným způsobem bránila vlastní zájmy, tj. požadovala odstranění všech farmářských subvencí. Součástí této koalice

byli i někteří zástupci skupiny CAIRN, což je sdružení 17 největších zemědělských vývozců. (Něméně např. Austrálie, která je též jejím členem, do G 21 nevstoupila.) Aktivně na konferenci vystupovali také představitelé čtyř západoafrických zemí (Benin, Burkina Faso, Čad a Niger), které jsou významnými vývozci bavlny. Obviňují USA, že ruší jejich textilní průmysl, když vyvážejí bavlněné výrobky za ceny nižší než výrobní náklady.

První verze závěrečné deklarace byla odmítnuta zejména kvůli neochotě k ústkům ze strany USA a Evropské unie. G 21 žádala, aby se vycházelo z jejího dokumentu a obě velmoci reformovaly své zemědělství. Bez dohody v agrární oblasti nepřipouštěla žádnou další liberalizaci.

Ani nový kompromisní text však nevedl k posunu v jednání. Sice otevřel možnost úplného zrušení exportních dotací, ale nereflaktoval např. požadavky zmíněných čtyř afrických zemí, jež volaly po odbourání západních dotací pro pěstitele bavlny. Americká delegace jednoznačně podmiňovala omezení vlastních subvencí uvolněním přístupu amerických dovozců na rozvojové trhy⁸⁾. Pravdou je, že samy rozvojové země stavějí obchodu velké překážky. Zatímco v Evropské unii činí průměrná cla na dovoz zemědělských produktů 10 procent, v Bra-

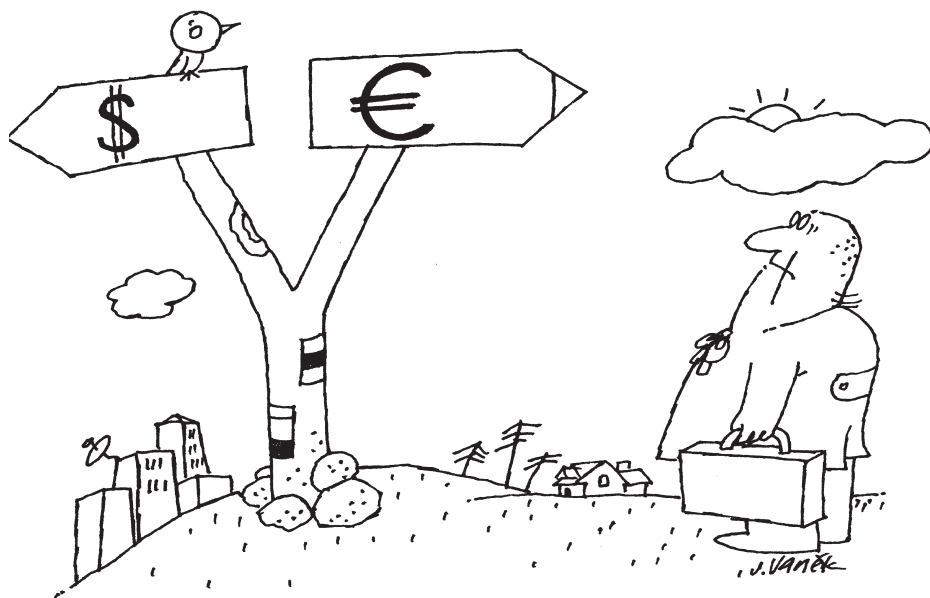
zíli je to 30 procent a v nejhudších zemích dokonce 50 procent.⁹⁾ (70 procent všech poplatků placených vývozci z rozvojových zemí je vybíráno samotnými rozvojovými zeměmi.)

Domů bez dosažené shody

Neústupnost hlavních aktérů a rozporuplnost jejich návrhů předurčila neúspěch celé konference – nebyl přijat žádný společný závěrečný dokument. Bohaté mocnosti jednoznačně požadovaly, aby ústupky byly oboustranné.

Přesto se rozvojové země cítí být politickými vítězi. Dokázaly, že jsou schopny shody, když jde o společnou věc, a staly se zdatným soupeřem Evropské unie, USA a Japonska. Brazílský ministr zahraničí Celso Amorim, jenž jednal jako koordinátor skupiny, vyjadřoval nadšení nad profesionální skupinou a respektem, který si dokázala získat. V oblasti obchodu a šancí na hospodářský prospěch však už tolik důvodů k radosti není. Podle odhadů by rozvojové země mohly totiž získat z liberalizace nejméně dvakrát více, než dostávají od bohatých v rámci rozvojové pomoci. Světová banka uvedla, že celkové příjmy by se díky nové obchodní dohodě zvýšily o 500 mld. dolarů ročně a z pásma chudoby by se do roku 2015 vymanilo 144 milionů lidí. Statistiky minulých let navíc ukazují, že uvolňování světového obchodu rozvojovým zemím prospívalo. Mezi lety 1995 a 2001 export těchto zemí hodnotově rostl téměř dvakrát rychleji než celosvětově vývozy. Přesto podle G 21 je žádná dohoda lepší než špatná.

Další jednání o tématech z Dauhá se tedy přesouvají do Ženevy. Jejich završení je však v nedohlednu. Příští rok jsou ve Spojených státech prezidentské volby a Evropské komisi končí současný mandát. Zároveň se připravuje rozšíření EU o deset nových členů. „Je tedy zřejmé, že co se nedojedná do konce příštího roku, neposune se příliš dopředu ani poté,“ uvedl pro Hospodářské noviny Pascal Lamy, komisař pro obchod

a hlavní vyjednávač EU na konferenci v Cancúnu.¹⁰⁾ A to už před konferencí bylo plnění agendy z Dauhá v časovém skluzu. Celé katarské kolo by mělo být ukončeno v roce 2015.

Vystoupení Salvadoru z G 21 v posledním den konference s odůvodněním, že preferuje samostatně hájit své zájmy, naznačovalo, že proklamovaná jednota skupiny a zamýšlený společný postup do budoucna nebude jednoduché uskutečnit. Ne všechny země, jak se také později ukázalo, si mohly dovolit neústupný postoj vůči USA, jaký za celou G 21 zastávala především Brazílie.

Sever proti Jihu – Amerika se zlobí

Vedle toho, že nezdar konference vedl k mnoha debatám o vyvolání nové vlny regionalismu¹¹⁾ a zároveň o legitimitě a reformě WTO, bylo jasné, že vztahy a poměr sil mezi Severem a Jihem se od počátku konference změnily. Začalo se mluvit o nové dynamické struktuře WTO. Že by dosud dominující USA, EU a Japonsko musely napříště počítat s tím, že jim jejich postoje už tak snadno při jednání WTO neprojdou?

Spojené státy se rozhodně zastrašit nedaly a záhy vyslaly směrem k rozvojovým zemím jasné stanovisko. Ostatně pokoušely se o narušení jednoty G 21 od samého začátku jejího vzniku. Daly jejím členům – zvláště menším zemím – najevo, že ohrožují své šance pokračovat v bilaterálních jednáních s USA a ztrácejí tak možné výhody z mezinárodního obchodu.¹²⁾ Přestože Salvador tyto důvody odmítal, byl to právě tlak Spojených států, který ho vedl k rozhodnutí opustit G 21.¹³⁾

Zlého amerického strýčka reprezentuje schopný obchodní vyjednávač Robert Zoellick. Prohlásil: „Řada rozvojových zemí si myslí, že mohou dostat všechno zadarmo. Nyní budou muset čelit chladné realitě své strategie...“¹⁴⁾ Bushova administrativa se nehodlá nechat svazovat pravidly, jež sama nemůže stanovit či změnit – „Buď následujete náš ambiciózní program, nebo jste proti nám.“ Fiasko v Cancúnu neznamená konec snah Američanů o uvolnění obchodu. Robert Zoellick hodlá nyní postupovat na několika frontách. „Pokud ‚won't do countries‘ [země, které neudělají] zablokovaly globální rozhovory, Bushova administrativa bude pokračovat s ‚can do countries‘ [zeměmi, které mohou udělat] na bilaterální a regionální rovině.“¹⁵⁾

Ještě před konferencí v Cancúnu padly návrhy USA sjednat dvoustranné dohody o volném obchodu s Kolumbií, Thajskem, Bahrajnem a pravděpodobně také s Peru a Srí Lankou. V průběhu jsou již jednání o dohodách stejného druhu s pěti středoamerickými zeměmi, dále Marokem a Austrálií. Po skončení zasedání však Charles Grassley, předseda vlivné Senátní finanční komise (Senate Finance Committee) navrhl, aby žádná ze zemí G 21 nedosáhla bilaterální smlouvy s USA.¹⁶⁾ Kromě toho Spojené státy shledávají jako neslučitelné, aby některá země působila ve skupině a zároveň

se ucházela o členství v Celoamerické zóně volného obchodu (FTAA). To sice příliš netrápí Brazílii, která navíc vyjednáváním spolupředsedá, ale je to zásadní pro menší ekonomiky, kterým by se tak otevřel přístup na severoamerický trh. Termín uzavření dohody FTAA se nezdá být příliš blízký, byl stanoven na 31. prosince 2004. Neshody v Cancúnu však s jistotou proces jednání zpomalí, proto se Washington tolik zlobí.

Odhodlaní neustoupit

Na druhé straně se Brazílie angažuje v prosazování dalšího společného jednání G 21 na mezinárodním poli, kde hodlá hrát rozhodující úlohu v zemědělství. Částečně tak uspokojuje své vůdcovské ambice. V regionu vůdcem je, zejména v rámci ekonomického, uskupení MERCOSUR,¹⁷⁾ ale opodstatněně se obává o své postavení s postupujícím procesem vytváření FTAA, na jejímž fungování mají zájem zejména Spojené státy. Za jednáním Brazílie v Cancúnu tak velmi pravděpodobně nestály jen motivy ekonomické reformy, ale geopolitický záměr. Amazonská země nadále ujišťuje o budoucím jednotném působení skupiny G 21. Ještě v průběhu cancúnského summitu její snahy podporovalo mnoho dalších států, oslněných společnou shodou. Úmysly však brzy narazily na rozhodující odpor USA a staly se pouhou rétorikou. Například ekvádorská ministryně zahraničí Yvonne Juez de Baki označila vytvoření a konsolidaci G 21 za „historicky významnou“ a zároveň ujišťovala o nutnosti jednat ve prospěch domácích producentů banánů.

Měsíc poté své odhodlaní jednat potvrdila. Ekvádor správně pochopil výzvu Spojených států a následoval Guatemalu, Kostariku,¹⁸⁾ Kolumbii a Peru, které vystoupily v první polovině října ze skupiny, již lze nyní už jen stěží označovat jako G 21. (Brazilský ministr zahraničí použil název G X – výhledově se počet zemí může měnit). Všechny tyto státy mají zájem o dvoustranné dohody s USA a poukazují na to, že se nemohou ztotožnit s tvrdou politickou linií, kterou skupina zastává. Je možné, že se k těmto zemím ze stejných důvodů brzy přidá též Paraguay.

Dne 10. října 2003 se „ex“ G 21 sešla v Buenos Aires v Argentině, aby potvrdila své „odhodlaní pokračovat v boji za reformu a začlenění tématu zemědělství do jednání WTO, která jsou vedena s USA a EU.“¹⁹⁾ Členové skupiny se shodují na tom, že by rádi viděli toto téma opět na jednacím stole WTO co nejdříve. Na obviňování z tvrdého a útočného postoje odpověděl z Ženevy brazilský vyslanec Luis Felipe Seixas Correa, že je špatně interpretovat G 21 jako překážku, neboť ta byla naopak vytvořena jako impuls pro jednání.

Velmoc velí

Rozvojové země ukázaly světu, že mohou být významnými hráči na multilaterální šachovnici. Jaký je ale výsledek partie?

Hra, jak se zdá, se přesunula mimo původní hrací plochu a má trochu jiná pravidla, totiž ta, která stanovují Spojené státy. Přestože se skupina G 21 výrazně prosadila během cancúnské konference – aniž dosáhla svých požadavků – a je nadále odhodlána bojovat za své zájmy, ukázalo se, že společné ideály vzaly za své při první konfrontaci s protitahem USA, které jen potvrdily své dominantní postavení ve světové politice i hospodářství. Teprve se ukáže, jaká bude další role G 21 „mínus“ v nadcházejících jednáních o světovém obchodu.

dhuncova@hotmail.com

¹⁾ Počet zemí ve skupině se během září měnil od G 20 po G 23. K Argentině, Bolívii, Brazílii, Číně, Ekvádoru, Egyptu, Filipínám, Guatemale, Chile, Indii, Jihoafrické republice, Kolumbii, Kostarice, Kubě, Mexiku, Pákistánu, Paraguai, Peru, Thajsku a Venezuele se v průběhu konference přidala Indonésie a Nigérie, zatímco původně připojený Salvador vystoupil. Pro zjednodušení je v článku použito stále označení G 21.

²⁾ An agreement to deal, The Economist, August 16th, 2003.

³⁾ Na konferenci byli přijati dva noví členové WTO, a to Nepál a Kambodža. Počet členských zemí se tak rozrostl na 148.

⁴⁾ DOHA WTO MINISTERIAL 2001: Ministerial Declaration, <http://www.wto.org/english/thewto-e/minist-e/min01-e/mindecl-e.htm>, 11. 11. 2003

⁵⁾ Tamtéž.

⁶⁾ Anuradha Mittal: WTO: odsouzena k nezdaru, [http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article\[id\]=13349580&article\[area-id\]=](http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article[id]=13349580&article[area-id]=), 5. 11. 2003.

⁷⁾ Scott, J.: Unlocking the benefits of world trade, The Economist, November 1st, 2003.

⁸⁾ Petr Lebeda: Konferenci v Cancúnu zablokovaly neshody, [http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article\[id\]=13362480&article\[area-id\]=](http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article[id]=13362480&article[area-id]=), 5. 11. 2003.

⁹⁾ Sabina Kunešová: V Cancúnu se rozhořel spor o dotace, Hospodářské noviny, 12.–14. září 2003.

¹⁰⁾ Michal Urych-Gazda: Pascal Lamy: Trváme na tom, že svobodný obchod je prospěšný, [http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article\[id\]=13418990&article\[area-id\]=](http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article[id]=13418990&article[area-id]=), 5. 11. 2003.

¹¹⁾ Více např. v Hoekman, B., Olarreaga, M.: The WTO after Cancún, Intereconomics, September/October 2003.

¹²⁾ Narcia, E: G-21: unidad en la diferencia, <http://bbc.co.uk/hispanish/special/2003/comercio-pulseada-bajo-el-sol/newsid-3102000/312692.sim>

¹³⁾ Zároveň Salvador již v Cancúnu odmítl návrh Brazílie sjednat vzájemnou obchodní dohodu.

¹⁴⁾ [http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article\[id\]=13367610&article\[area-id\]=](http://ihned.cz/index.php?p=000000print&article[id]=13367610&article[area-id]=), 5. 11. 2003.

¹⁵⁾ Hoekman, B., Olarreaga, M.: The WTO after Cancún, Intereconomics, September/October 2003.

¹⁶⁾ Much wind and little light, The Economist, October 18th, 2003.

¹⁷⁾ MERCOSUR je zóna volného obchodu mezi Argentinou, Brazílií, Paraguai a Uruguayí. Přidruženými státy jsou Bolívie a nově Mexiko.

¹⁸⁾ Guatemala a Kostarika by se měly spolu s Hondurasem, Nikaraguou a Salvadorem stát součástí plánované Středoamerické zóny volného obchodu (CAFTA).

¹⁹⁾ <http://216.239.59.104/search?q=cache:6-dqW7TRP8sJ:about.reuters.com/dynamic/country-pages/chile/1065827031nN10423368.ASP+%22g+21%22&hl=cs&ie=UTF-8>

Rusko a jeho vnímání Spojených států

Tato stať se věnuje otázce, kterou ruská zahraniční politika řeší již od rozpadu Sovětského svazu: Zůstávají Spojené státy největší vnější hrozbou pro ruskou bezpečnost? Po celou dobu trvání studené války byla odpověď na tuto otázku poměrně jednoznačná: Jak v očích vládnoucí elity, tak i ve vnímání veřejnosti byly největším protivníkem a zároveň hrozbou pro existenci Sovětského svazu Spojené státy americké.

PETR KRATOCHVÍL

Po skončení studené války tento obraz zaznamenal celou řadu proměn. Obvykle to byla vládnoucí elita, nebo dokonce sám prezident, kdo se pokoušel o vytvoření jiného vztahu ke Spojeným státům. Jelcinova snaha se nám s odstupem času zdá v tomto ohledu víceméně neúspěšná, větší naděje byly (a jsou) vkládány do Putinova příklonu k Západu. Avšak jak ukazují průzkumy veřejného mínění, vnímání Spojených států se v očích prostých Rusů nijak výrazně nezměnilo ani po této často velmi dramaticky popisované změně.

Pokus první: Jelcinova cesta od strategického partnerství ke studenému míru

V prvním období po vzniku samostatného Ruska USA rozhodně nebyly považovány za největší hrozbu – ba právě naopak. Hovořilo se o „velkém americko-ruském geopolitickém partnerství“⁽¹⁾ a ruské elity, které usilovaly o vytvoření příznivé startovní pozice pro nový stát, snily o americko-ruském kondominiu, jež by respektovalo jak ruské, tak i americké zájmy. Již v tomto období však můžeme hledat příčiny pozdějších rozporů, vyvrcholivších až tzv. „studným mírem“ během rozšiřování NATO⁽²⁾ a leteckých útoků NATO v Kosovu. Obě strany totiž již v tomto prvním období měly zcela jiné představy o budoucím uspořádání světa a zároveň se domnívaly, že druhá strana tyto jejich představy sdílí.⁽³⁾

Postupnou proměnu ruské představy o vztahu k USA lze velmi výstižně shrnout v několika bodech, které demonstrují snižující se důvěru Ruska k jediné světové supervelmoci.

- Prvním výrazným impulsem, který otrásl ruskou představou o strategickém partnerství Ruska a USA, byly úvahy o rozšíření NATO, které se začínají častěji objevovat od roku 1993. Od roku 1994 a ještě výrazněji po zveřejnění studie o rozšíření

NATO v roce 1995⁽⁴⁾ se tyto úvahy přesunuly z roviny „zda“ do roviny „kdy“.

Odrazem vyostřování ruské pozice (tj. pozice vlády i populace) vůči USA bylo postupné oslabování pozice prozápadního ministra zahraničí A. Kozyreva, zejména po horkém ruském podzimu roku 1993, kdy ruskou zahraniční politiku začali výrazně ovlivňovat představitelé silových ministerstev. Jakkoliv mohl Jelcin původně usilovat o přesvědčení ruského obyvatelstva o prospěšnosti, ba nezbytnosti spolupráce s USA, existence NATO (či dokonce jeho rozšiřování) byla v očích ruské veřejnosti i nadále vnímána jako relikv studené války.

Souběh úvah o rozšiřování Severoatlantické aliance společně s nástupem siloviků se odrazil i v nové Vojskové doktríně Ruské federace.⁽⁵⁾ Doktrína proto uvádí jako jeden ze „základních existujících či potenciálních zdrojů vojenské hrozby pro Ruskou federaci“ „expanzi vojenských bloků a aliancí ke škodě vojenské bezpečnosti Ruské federace“.⁽⁶⁾

- Druhým stupněm ochlazování vzájemných vztahů bylo formalizování antagonističtějšího kursu vůči USA, jehož se Rusko dočkalo za Jevgenije Primakova, který nahradil ve funkci Andreje Kozyreva. Ačkoliv měl Primakov stejný cíl jako Kozyrev – tedy udržení, respektive potvrzení velmocenského statusu Ruska, zvolil nový ministr zcela jinou strategii než jeho předchůdce – místo spolupráce s USA (anebo alespoň pokusů o ni) se rozhodl pro výraznou opozici vůči snaze USA vytvořit unipolární svět. Spolupráci se Západem nebylo možné obhájit ani před veřejností – obzvláště s ohledem na vznik divokého kapitalismu v Rusku, který spolupráci se Západem v očích nejširší veřejnosti zcela zdiskreditoval.

Nově zvolený kurz, který se zanedlouho stal leitmotivem celé ruské zahraniční politiky, dobře vystihuje i Koncepce národní bezpečnosti z roku 1997.⁽⁷⁾ Spojené státy v ní sice nejsou přímo jmenovány, ale koncepcí hovoří o „silných, opakovaných sna-

hách o vytvoření struktury mezinárodních vztahů založené na jednostranných řešeních klíčových problémů světové politiky, a to včetně řešení vojensko-silových.“⁽⁸⁾

Oproti vojenské doktríně z roku 1993 také v koncepci výrazně stoupla nedůvěra vůči NATO, jeho rozšíření na východ je vnímáno jako nezpochybnitelná hrozba pro ruskou národní bezpečnost – a to o to silněji, že bezpečnostní mechanismy jako OSN nebo OBSE jsou podle koncepcie nedostatečně efektivní.

Negativní vnímání NATO (a USA) potvrdily i v té době prováděné průzkumy veřejného mínění. Na jaře roku 1997 se více než polovina Rusů domnívala, že rozšiřování Aliance zvyšuje ohrožení země. O dva roky se podíl takto smýšlejících zvýšil dokonce na téměř dvě třetiny.⁽⁹⁾

- Událostí, která se stala skutečným katalyzátorem nahromaděné nedůvěry, byla krize v Kosovu. Neshody mezi Ruskem a západními zeměmi v oblasti Balkánu nebyly ničím novým, nicméně nálety Aliance v Kosovu tyto spory uvedly do zcela jiného kontextu. A to tím spíše, že nálety začaly jen několik málo dní po oficiálním vstupu tří nových zemí do NATO. Tím jako by byla potvrzena ruská představa o ucelené agresivní strategii Spojených států, směřující k ovládnutí (nejen) Evropy.⁽¹⁰⁾

Obecně byla akce Aliance interpretována jako pokusný balónek, kterým si NATO chce otestovat možnost zásahů „out of area“. Paralela se situací v Čečensku se zdála být tak očividná, že si Rusové kladli otázku, zda ztížejším cílem náletů Aliance nemůže být právě Rusko – a to o to více, že takový katastrofický scénář byl patřičně zdůrazňován ruskými silovíky a zčásti i médii. Humanitární aspekt kosovské kampaně byl buď zcela opomíjen, interpretován jako průhledná záminka, anebo byl zmiňován pouze v kontextu obviňování Moskvy z porušování lidských práv v Čečensku. Nelze se proto divit, že v tomto období vnímalo zhruba 70 procent Rusů vojenskou operaci NATO v Jugoslávii jako přímou hrozbu.⁽¹¹⁾

Vzednutí antiamerikanismu napříč ruskou společností se odrazilo i v nové vojenské doktríně z roku 2000. Přestože byla přijata až po prezidentských volbách v březnu 2000, Putinův vliv se v ní odrazil pouze mimálně a doktrína byla utvářena pod vlivem silových resortů (zejména ministerstva obrany). Návrh doktríny byl totiž uveřejněn již na podzim roku 1999. Doktrína konstatuje, že „destabilizující vliv na vojensko-politickou situaci mají pokusy oslabit (ignorovat) existující mechanismy zajištění mezinárodní bezpečnosti (především OSN a OBSE); využití vojenských, silových akcí jako „humanitární intervence“ bez mandátu Rady bezpečnosti OSN, navzdory obecným principům a normám mezinárodního práva“.⁽¹²⁾ Celkově však doktrína překvapivě střídmě prohlašuje, že hrozba přímého vojenského útoku proti Rusku nebo jeho spojeným útokem.

Nová doktrína je významná ještě z jednoho důvodu: Mnohem výrazněji než v před-

chozích dokumentech podobného charakteru se v ní hovoří o nové hrozbě: Konflikty po velké části jižní hranice Ruska či v bývalých sovětských svazových republikách na jih od Ruska velmi nevybíravým způsobem upozorňovaly Rusko na fakt, že snad nikoliv NATO, ale náboženský fundamentalismus a terorismus může být do budoucna nepřítelem číslo jedna.

Putin, který právě na nebezpečí, jež Rusku z jihu hrozilo, založil svůj politický úspěch, se nemohl k tomuto faktoru stavět hluchým. Úvaha, že tento jeho postoj by mohl být v budoucnu důvodem pro přehodnocení sílícího ruského antiamerikanismu, by se však v té době jevila ještě jako poměrně odvážná. Celkově tak doktrína jednoznačně zrcadlí nástup studeného míru ve vztazích mezi Ruskem a Spojenými státy, které jsou – byť ne jmenovitě – považovány za hlavní zdroj nebezpečí, které zvnějšku Rusku hrozí.

Pokus druhý: Putinův obrat na Západ

Přestože napětí mezi Aliancí a Ruskem začalo poměrně rychle po ukončení kosovské operace opadat a hodnocení USA se během několika měsíců vrátilo téměř k předkosovskému normálu (viz tabulka 1), vztah Ruska, a zejména ruské veřejnosti k USA zůstával i nadále rozporuplný.

Tabulka 1 Jaký je váš celkový vztah k USA? (v %)

datum výzkumu	listopad 1991	prosinec 1996	březen 1997	prosinec 1998	březen 1999	květen 1999	srpen 1999	září 1999
dobry	70	67	71	67	39	32	49	61
špatný	9	23	19	23	49	54	32	24
bez odpovědi	21	10	10	10	12	15	19	15

Pramen: Jablko, VCIOM, 12.–15. 11. 1999, http://www.yabloko.ru/News/VTSIOM/press_162.html

Tento rozpor se naplno projevil po Putinově obratu na Západ, jehož nejvýraznějším projevem byly Putinovy aktivity po teroristických útocích z podzimu 2001. Není třeba znovu podrobně rozebírat, že Putin byl prvním zahraničním státníkem, který po útocích hovořil s prezidentem Bushem. Mnohem důležitější je skutečnost, že Putin krátce po útocích prohlásil, že USA a Rusko „nyní mají společného nepřítele a tím nepřítelem je mezinárodní terorismus“.¹³⁾

Značné množství analytiků se domnívá, že Rusku se otevřela jedinečná šance, jak z dosavadního soupeře učinit partnera, a zároveň Rusko definitivně zapojit do atlantického prostoru.¹⁴⁾ S odstupem dvou let od září 2001 však dospíváme k mnohem méně radikálnímu závěru.

Putinův krok, často považovaný za strategické rozhodnutí, jímž se Rusko rozhodlo jít na Západ, se dnes jeví spíše jako taktický krok. Postupné narůstání hrozby separatismu a teroristických útoků na jihu země i v jejím centru vytlačilo z pozice největší hrozby Spojené státy. To potvrzuje jak postupné zvyšování důrazu kladeného na ne-

bezpečí terorismu ve výše uvedených doktrínách, tak i úvahy o nové doktríně národní bezpečnosti, která se má soustředit především na nebezpečí mezinárodního terorismu a lokálních konfliktů na jižních hranicích Ruska.¹⁵⁾

Druhým faktem, který potvrzuje spíše taktický charakter ruského příklonu k Západu, je i navýsost pravděpodobný Putinův předpoklad, že Západ – po konfrontaci s terorismem v samém centru USA – bude mírněji posuzovat ruské angažmá v Čečensku. Takový předpoklad se ukázal jako veskrze správný. Přestože mluvčí prezidenta Bushe Ari Fleischer jakoukoli změnu postoje USA ve vztahu k čečenské problematice popřel,¹⁶⁾ kritika ruského postupu se výrazně snížila, a to nejen ze strany USA, ale i mnohých významných evropských zemí.¹⁷⁾

Fakt, že teroristické hrozby jsou považovány za větší nebezpečí než politika Spojených států,¹⁸⁾ ale ještě neznamená, že budou zahraničněpolitické aktivity USA hodnoceny výrazně pozitivněji než dosud. Nesoulad mezi podporou ruské vládnoucí elity i obyvatelstva pro spolupráci se Západem (USA) a odpor vůči postupu Spojených států v Iráku i vůči politice USA obecně je tak třetím momentem, který protřečí domněnce o trvalém spojení Ruska a Spojených států.

Jak konkrétně se projevuje rozpor mezi podporou zahraniční politiky prezidenta

Na druhé straně na otázku, zda si „Spojené státy zasloužily, aby na vlastní kůži poznaly, jak se cítili lidé během bombardování v Hirošimě a Nagasaki, Iráku a Jugoslávii“, odpověděla polovina Rusů jak v roce 2001, tak i v roce následujícím kladně.²¹⁾ Již ze samotné nekorektní formulace otázky je zřejmé, že se Spojené státy obzvláštní přízrny u ruského obyvatelstva neteší.

Ochlazení do vzájemných vztahů přinesl i již zmíněný konflikt v Iráku. Pokud srovnáme operaci v Afghánistánu, při níž velká část ruské elity i veřejnosti Spojené státy podporovaly, s válkou v Iráku, zjišťujeme, že více než čtyři pětiny Rusů nesouhlasily s americkou operací v Iráku, a téměř 90 procent ji dokonce považovalo za protiprávní.²²⁾ Ještě výmluvnější je fakt, že zatímco 46 procent Rusů nevyjadřovalo sympatie v iráckém konfliktu pro tu ani onu stranu, pouze 5 procent podporovalo USA, ale 45 procent (sic!) vyjadřovalo svou podporu Iráku.²³⁾ 74 procent Rusů přálo Spojeným státům v Iráku neúspěch.²⁴⁾ Celková podpora USA ze strany Rusů poklesla v době začátku války v Iráku na minimum od září 2001 (viz tabulka 2). V současné době se opět dostává podpora USA na dlouhodobý normál.²⁵⁾

Celkový závěr plynoucí z této stručné analýzy ruského vnímání Spojených států je tedy poněkud provokativní, neboť zpochybňuje zažitý konsenzus o strategickém vztahu mezi USA a Ruskem. Kroky ruské administrativy v poslední době, zejména její nesouhlas s válkou v Iráku, jasně demonstrují značná omezení rusko-amerického vztahu. Rusko-americké partnerství je proto třeba chápat jako taktický vztah či přinejlepším jako pokus o strategické partnerství, jehož trvanlivost nelze dlouhodobě zaručit.

Průzkumy veřejného mínění navíc potvrzují, že USA (ač již nikoliv v pozici největší vnější hrozby, v níž byly nahrazeny „mezinárodním terorismem“) jsou velkou částí ruského obyvatelstva považovány za potenciální zdroj vojenského ohrožení Ruska. Deklarované sblížení obou zemí se tedy do vnímání USA v Rusku prozatím nijak výrazně nepromítlo.

Přesto má současný vztah Ruska a USA mnohem větší naději na úspěch, než tomu bylo během „romantického“ strategického partnerství v první polovině 90. let. Jednak proto, že si je Rusko vědomo své nesrovnatelně slabší pozice, a jednak proto, že exi-

Tabulka 2 Jaký je váš vztah k USA? (v %)

datum výzkumu	září 2001	leden 2002	březen 2002	září 2002	březen 2003
dobry	71	68	48	61	38
špatný	18	20	42	29	55
bez odpovědi	9	12	10	10	7

Pramen: Press-vypusk no. 9, 25. 3. 2003, Press-vypusk no9. 25. 3. 2003, VCIOM, <http://www.vciomaru/press/2003032500.html>

stence společného nepřítele může alespoň zčásti otupit neshody v jiných oblastech vzájemných vztahů. Proto tedy nelze v delším časovém horizontu vznik opravdové spojenecké vazby mezi oběma zeměmi vyloučit. To však bude vyžadovat jak hlubší proměnu ruské zahraniční politiky, tak i postupnou změnu vnímání USA ze strany nejširší veřejnosti. K dosažení tak dalekosáhlé změny, která se dotýká samotného jádra ruské identity, však nestačí jediná, byť sebevýznamnější událost, ale dlouhodobé úsilí o transformaci celého Ruska a jeho sebepojetí.²⁶⁾

kratochvil@iir.cz

¹⁾ Bakshi, J.: *Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change*. Strategic Analysis, č. 7, roč. 24, říjen 2000.

²⁾ Srov. např. Hart, G., Humphrey, G.: *Creating a Cold Peace by Expanding NATO*. 20. 3. 1998, <http://www.cato.org/dailys3-20-98.html>

³⁾ Výstižnou analýzu odlišného chápání vzájemného vztahu lze najít v Kremeňuk, V. A. a kol.: *Rossija i SŠA posle „cholodnoj vojny“*. Moskva: Nauka, 1999.

⁴⁾ *Study on NATO Enlargement*. NATO basic texts, <http://www.nato.int/docu/basicxtxt/enl901.htm>

⁵⁾ *The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation*. <http://russia.shaps.hawaii.edu/security/russia-mil-doc.html>, část 2.1.: *The Russian Federation's Attitude to Armed Conflicts and the Utilization of the Russian Federation Armed Forces and Other Troops*. Nemůže zůstat nepovšimnuto, že závěrečná fáze práce na doktríně probíhala v říjnu a listopadu 1993 a shodovala se tedy časově s definitivním vypořádáním Jelcina s ruckisticko-chasbulatovskou opozicí.

⁶⁾ Ibid.

⁷⁾ Koncepce však klade důraz i na nutnost řešení vnitřních problémů Ruska. Přestože NATO zůstává hrozbou, pravděpodobnost globálního konfliktu je podle ní nízká. Naopak hrozí nebezpečí vypuknutí většího množství lokálních konfliktů. Hlavní hrozby doktrína tedy identifikuje především v nevojenské oblasti. (srov. *New security doctrine says main threat to Russia not military*. BBC News, 15. 12. 1997, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/monitoring/39696.stm>)

⁸⁾ *Koncepcija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii*. Sovět bezpečnosti Rossijskoj Federacii, 1997, http://194.226.83.2/documents/decreet/1997_1300-1.html

⁹⁾ *Poll Shows Majority of Russians Afraid of NATO*. Interfax, 28. 5. 1999, <http://www.news-max.com/articles/?a=1999/6/7/95831>

¹⁰⁾ Srov. Torkunov, A.: *International Relations in the Post-Kosovo Context*. International Affairs: A Russian Journal, č.1, 2000, http://www.ciaonet.org/olj/iaj/iajr_00_0lb.html

¹¹⁾ *Poll Shows Majority of Russians Afraid of NATO*. Interfax, 28. 5. 1999, <http://www.news-max.com/articles/?a=1999/6/7/95831>

¹²⁾ *Vojennaja doktrina Rossijskoj Federacii*. Ministerstvo inostrannych del Rossijskoj Federacii, <http://www.in.mid.ru/nsosndoc.nsf/72650a607696e34d432569fa003a71dd/2a959a74cd7ed01f432569fb004872a3?OpenDocument>

¹³⁾ *Russia and Nato unite against international terrorism*. The Guardian, 13. 9. 2001.

¹⁴⁾ Z nejznámějších např. Trenin, D.: *Antiterorističeskaja operacija SŠA i vybor Rossiji*. Moskovskij centr Karnegi, <http://www.carnegie.ru/ru/print/31226-print.htm>; Rogov, S.: *Building an International Coalition and Integrating Russia into the West*. *Global Security: Defining and Responding to the New Threats*. Center for Strategic Decision Research, Strategic Decision Press, 2002.

¹⁵⁾ *Russia to update its national security doctrine*. Interfax, 30. 1. 2003, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/242-3.cfm>

¹⁶⁾ *Russia: U.S. Says No Deal With Moscow*. Russia Weekly, 28. 9. 2001, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/173.html#6>

¹⁷⁾ *Western Leaders Re-evaluate Their Stance on Chechen War*. Jamestown Foundation Monitor, 27. 9. 2001, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/173.html#6>

¹⁸⁾ Mezi problémy, které jsou pro Rusko nejnebezpečnější, uvedli Rusové na třetím místě terorismus a na šestém situaci v Čečensku; teprve na dvacátém místě se objevila „vojenská hrozba ze strany jiných zemí“. (*Problemy i ugrozy*. FOM, 16. 1. 2003, http://www.inerfax.ru/r/B/0/2.html?id_issue=5664207)

¹⁹⁾ *Rejting Putina po-prežněmu vysok i stabilen – opros*. Interfax, 16.10.2003,

²⁰⁾ *Russian Public Opinion 2002*. Moskva, VCIOM: 2003.

²¹⁾ Ibid.

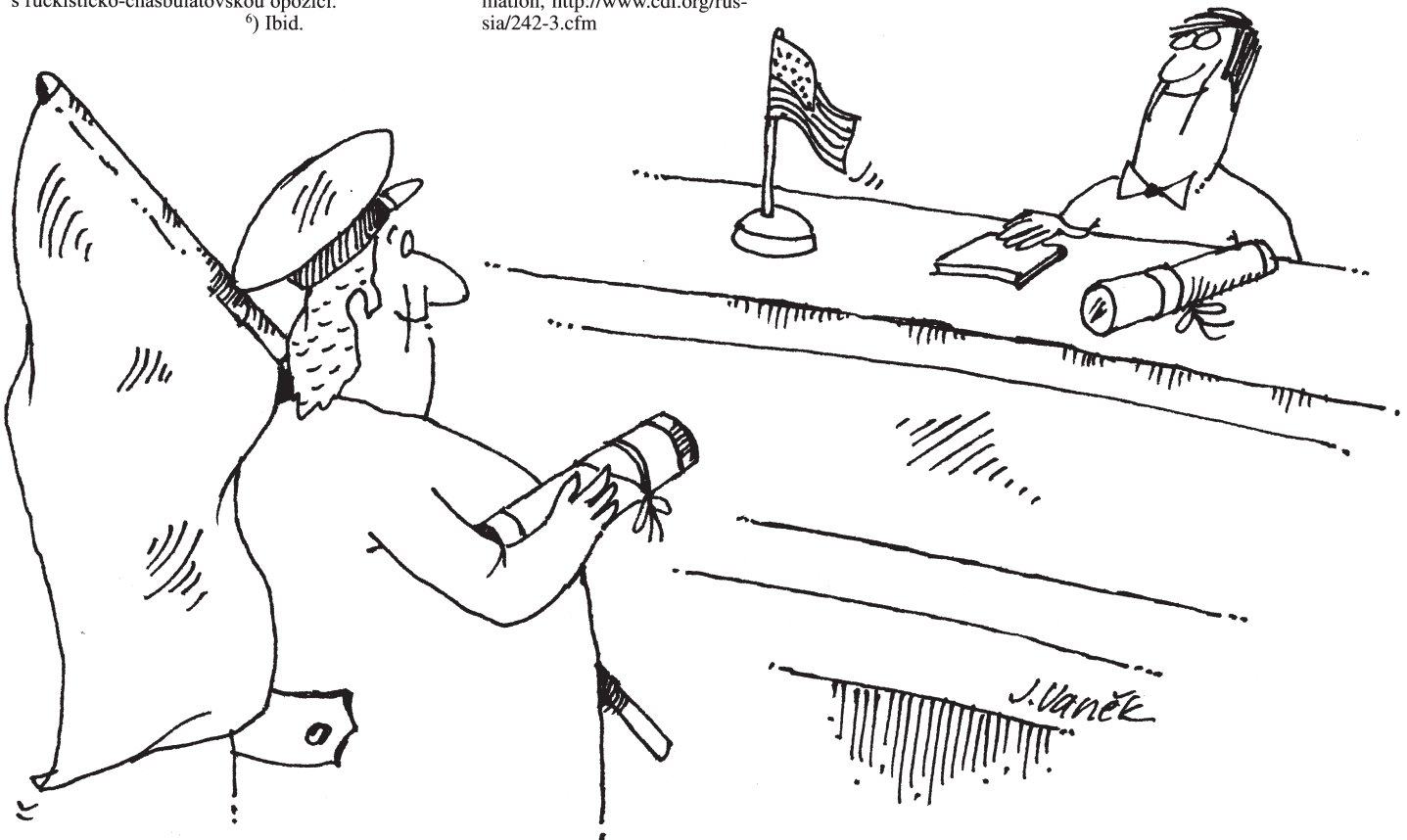
²²⁾ *Press-vypusk no.9*. 25. 3. 2003, VCIOM, <http://www.vciom-a.ru/press/2003032500.html>

²³⁾ Ibid.

²⁴⁾ Ibid.

²⁵⁾ *Vizit V. Putina v SŠA. Opros naselenija*. FOM, http://bd.fom.ru/report/map/projects/dominant/dom0340/domt0340/domt0340_2/d034009

²⁶⁾ Zde se zmiňují o nutnosti transformace Ruska samého, jelikož to je otázka, která souvisí s tématem této stati. Pokud bychom hovořili o Spojených státech, byla by nutnou podmínkou pro vybudování spojeneckví mezi oběma zeměmi ochota takové dlouhodobé spojeneckví vytvořit, což se při současném „americkém pojetí spojeneckví jako proměnlivých „koalic ochotných“ také nezdá příliš pravděpodobné.

Turecko v roce plném změn

Následující text se pokouší přiblížit některé aspekty vnitřního vývoje a zahraniční politiky Turecka během roku 2003, tj. v období vládnutí Strany spravedlnosti a rozvoje (AKP). Klade si mimo jiné otázku, zda některé významné změny nastaly v důsledku volebního zemětřesení a příchodu AKP k moci po parlamentních volbách v listopadu 2002, či jsou spíše důsledkem dlouhodobějších trendů a oblastmi konsensu celé politické scény.

ERIK SIEGL¹⁾

Společným rysem nejnovějších studií autorů předních západních think-tanků o Turecku je určitá nejistota ohledně dalšího směřování vnitřní a zahraniční politiky této bezmála 70milionové země spojující Evropu s Blízkým východem. Slova jako „nejistota“, „zmatení“ a „napětí“ v názvech publikací odrážejí vnímanou rozporuplnost a notnou dávku zdrženlivosti při předvídání dalšího vývoje Turecké republiky a její zahraniční politiky v době jejích kulatých osmdesátých narozenin.²⁾ Tyto pohledy podtrhlo zejména hlasování tureckého parlamentu z března 2003, jež znemožnilo USA využít území Turecka jako nástupišť k pozemnímu útoku na Irák. Rozhodnutí parlamentu bylo přitom v rozporu nejen s odhadem většiny zahraničních pozorovatelů, domácí veřejnosti a tisku, ale i s očekáváním a úsilím vedení vládnoucí AKP, která jinak disponuje pohodlnou, téměř dvoutřetinovou parlamentní většinou. Pouhé tři chybějící hlasy nicméně stačily, aby byl zpochybněn zažitý obraz Turecka jako země spojující islámskou nábožensko-kulturní tradici s pochopením a podporou americké zahraniční politiky.³⁾

AKP v ofenzivě

Dojem ambivalentnosti a menší srozumitelnosti turecké politiky v uplynulém roce je při pohledu na důsledky politického zemětřesení z listopadu 2002 a „vyčištění“ politické scény určitým paradoxem. AKP získala 34 procent odevzdaných hlasů (díky propadu tradičních stran politického spektra pod desetiprocentní hranici) dosáhla téměř ústavní většiny 363 z 550 křesel. Poprvé od 50. let, kdy došlo k pluralizaci politického systému, jsou v tureckém parlamentu zastoupeny pouze dvě politické strany. Navzdory pochybnostem ohledně islamistické politické aktivity většiny čelných představitelů této strany v minulosti, reagovaly Evropská unie, Spojené státy americké i istanbulska burza na vítězství AKP pozitivně. Drtivé vítězství bylo přijato s očekáváním politické stabilizace a vytvoření pevné vládní většiny, jež umožní řešení

akutních ekonomických a politických problémů, resp. prosazení reforem nutných nejen pro zahájení vstupních rozhovorů s Uníí. Značná politická nestabilita v předchozích desetiletích vycházela mj. ze silné fragmentace tureckého politického systému a potřeby utvářet široké, v zásadních otázkách programově často velice nesourodé, koaliční vlády.

Pozitivní očekávání se v tomto ohledu podařilo alespoň částečně naplnit. Vláda AKP od nástupu k moci provádí politické reformy mnohem ambiciózněji a přesvědčivěji, než tomu bylo u všech předchozích vlád od podání žádosti Turecka o vstup do EU v roce 1987. Jedním z motivů tohoto úsilí a „eurooptimismu“ AKP je pravděpodobně snaha posílit vlastní politickou legitimitu jako proreformní a proevropské strany a prostřednictvím demokratizačních reforem vyloučit, aby ji postihl zákaz, tak jako předchází islamistické strany. AKP má jednoznačně mnohem méně výrazný náboženský profil než její předchůdkyně a neislamistickou a proreformní profilaci dokázala získat masovou podporu voličstva. Hlavními tématy, díky nimž uspěla ve volbách, byl příslib ekonomické stabilizace, politických reforem, zvýšení transparentnosti vládnutí, omezení korupce a vize nového začátku. Na rozdíl od otevřeně islamistické Strany prosperity (RP), jež byla u moci v koalici se Stranou pravé cesty (DYP) v letech 1996–97, vedení AKP přes svou politickou dominanci prosazuje nábožensky orientované požadavky méně konfrontačně a vedle zmíněných prioritních problémů jaksi druhoplanově, jako součást demokratizačních reforem a celkového posílení individuálních občanských svobod. Při konfliktech se sekularisty (nejnověji při letošní oslavě Dne republiky, kdy prezident Sezer odmítl pozvat zahalující se manželky ministrů a poslanců AKP na prezidentskou recepci) se AKP vyhýbá jejich zbytečně eskalaci. Tento pragmatičtější přístup, vedle politické umírněnosti a široké politické ukotvenosti AKP, vychází i z osobní zkušenosti jejích čelných představitelů, že při otevřené konfrontaci se sekularistickým establishmentem

tem v soudnictví a armádě doposud vždy tahali za kratší konec.⁴⁾ Ve svém oficiálním stranickém programu se AKP hlásí k podpoře principu sekularismu jako základního předpokladu turecké demokracie (cokoliv jiného by ostatně vedlo k jejímu zániku na základě tzv. neměnných článků ústavy). Sekularismus ovšem interpretuje nikoliv jako zásadu striktního oddělení státu a veřejné sféry od náboženství, ale jako princip nestrannosti státu, neomezování svobodného projevu a praktickování víry v rámci individuálních svobod jednotlivce.⁵⁾

Reformní úsilí vlády s cílem větší demokratizace nachází silnou podporu mezi obyvatelstvem, Svazy podnikatelů (TÜSIAD, MÜSIAD) a u Evropské unie. V úsilí pozměnit tradiční interpretaci tureckého státního sekularismu je AKP více osamocena a bez možnosti se opřít o jednoznačnou podporu ze zahraničí. Přístupy státních administrativ v některých západoevropských zemích k otázce zahalování žen na státních školách a při výkonu veřejného zaměstnání se neshodují s představou AKP. Úmysl některých německých spolkových zemí legislačně zakázat vyučujícím nosit šátek a snaha francouzské vlády a prezidenta omezit obdobnou erozi zásad sekularismu nemohou být AKP předkládány jako argument, že tradiční restriktivní interpretace tureckého sekularismu je zcela neslučitelná s postojem „liberální“ Evropy.

Armáda v defenzivě

Armáda jako tradiční strážkyně sekulárního a unitárního charakteru státu vnímá počínání AKP s neskrývanou nedůvěrou. Cílem AKP je nepochybně změna tradičního pojetí sekularismu a zásadní revize politického systému daného ústavou z roku 1982, jež reflektuje představy turecké generality. Bez předchozí konzultace s Národní bezpečnostní radou (MGK) a přes deklarovaný nesouhlas Generálního štábu byl v červnu 2003 parlamentem projednán a schválen tzv. 6. harmonizační balíček obsahující změny článků tzv. antiteroristického zákona, které omezují svobodu projevu a užití kurdského jazyka. Vláda AKP vzápětí po nástupu k moci v listopadu 2002 zrušila výjimečný stav v posledních dvou provinciích na jihovýchodě země. Prostřednictvím dalších legislativních změn AKP prosadila oslabení role Národní bezpečnostní rady (MGK) a jejího rozsáhlého aparátu, jež doposud fungoval jako nástroj armády pro zasahování do politiky.⁶⁾ Námitky armády proti změnám statutu a fungování MGK nebyly přitom zohledněny. Generální sekretář Rady, jenž může být nově vybírán také mezi civilisty, ztratil řídicí a kontrolní pravomoc ohledně prosazování rozhodnutí MGK a periodická zasedání Rady byla prodloužena na dva měsíce. Náčelník Generálního štábu, generál Hilmi Özkök, si rovněž veřejně postěžoval, že při jednáních s USA o nové půjčky a plánech na rozmístění tureckých vojáků v Iráku nebyl Generální štáb ze strany vlády dostatečně konzultován

ani informován.⁷⁾ Armáda se ocitá ve výrazné defenzivě a asi nejdále od centra dění za období posledního čtvrtstoletí své silné politické angažovanosti. Značně izolována v zásadních sporných otázkách s vládou není turecká generalita schopna se efektivně a nesilovými prostředky postavit proti omezení svého postavení. Volání turecké generality, že některé z demokratických reforem mohou oslabit schopnost Turecka bránit se proti nebezpečí vnitřní destabilizace, nenachází širokou odezvu.

Příčin současného defenzivního postavení armády je několik: slabé politické vazby na současnou vládu, podpora reformním krokům vlády ze strany turecké společnosti a v otázce demokratizačních reforem i ze strany opoziční Republikánské lidové strany (CHP), tlak EU a především dominance AKP na politické scéně.⁸⁾ Volební preference AKP dosahují podle průzkumu veřejného mínění 38 procent a jsou tedy ještě vyšší než před rokem, kdy drtivě zvítězila v parlamentních volbách.⁹⁾ K neztenčující popularitě AKP výrazně přispívá nesporné oživení turecké ekonomiky, provázené poklesem inflace a úrokových sazeb. Základy hospodářského oživení byly sice postaveny již opatřeními minulé vlády, nicméně dosavadní relativně bezproblémová spolupráce AKP s Mezinárodním měnovým fondem (IMF) a rychlá dohoda o základních parametrech rozpočtu na příští rok dokazuje prozatím pragmatický až liberální přístup k makroekonomickým otázkám.⁹⁾ Nejistota ohledně možné anulace parlamentních voleb Ústavním soudem (po zjištění volebních machinací jedné z neúspěšných stran) ukázala, že domácí burza a zahraničí negativně reagují na náznaky možné destabilizace legitimní a politicky kohezivní vlády AKP ze strany tradičních nepolitických aktérů.

Irácká anabáze

Postavení Turecka při prosazování některých zahraničněpolitických zájmů se v roce 2003

změnilo stejně výrazně jako jeho vnitropolitická scéna. Díky své absenci v Američany vedené koalici ztratilo většinu svého vlivu na rozhodování o poválečném vývoji Iráku. Oprávněnost argumentace turecké vlády a armády, že přes velkou nepopulárnost války, negativní ekonomické dopady a hrozbu destabilizace a rozpadu Iráku je v případě neodvratitelnosti konfliktu lepší nezůstat stranou a vedle finančních kompenzací získat i větší podíl na rozhodování,¹⁰⁾ potvrdil následující vývoj. Dělicí linie v otázce přístupu k irácké krizi přitom v rozhodujícím okamžiku nevedla mezi „proamerickou“ armádou a vedením „proislámské“ AKP, ale uvnitř vládnoucí strany samotné. Přibližně čtvrtina jejích poslanců, v čele s předsedou parlamentu B. Arincem se totiž při parlamentním hlasování postavila proti vládnímu návrhu nebo se zdržela. Rozhodnutí parlamentu válku ani neodvrátilo, ani výrazněji neodsunulo, a Turecko se dnes se svými postoji k vývoji v Iráku ocitá osamoceno a bez podpory tradičního společenství. Patně minulostí jsou časy, kdy Spojené státy při provádění své irácké politiky nezbytně potřebovaly podporu a tureckou pomoc a Turecku se dostávalo prominentního postavení nenahraditelného „strategického partnera“ v blízkovýchodním regionu. Turecká armáda v tomto období mohla bez zábran a za poměrně nedůležitých námitek USA provádět přeshraniční vojenské operace proti bojovkám Strany kurdských pracujících (PKK/KADEK).

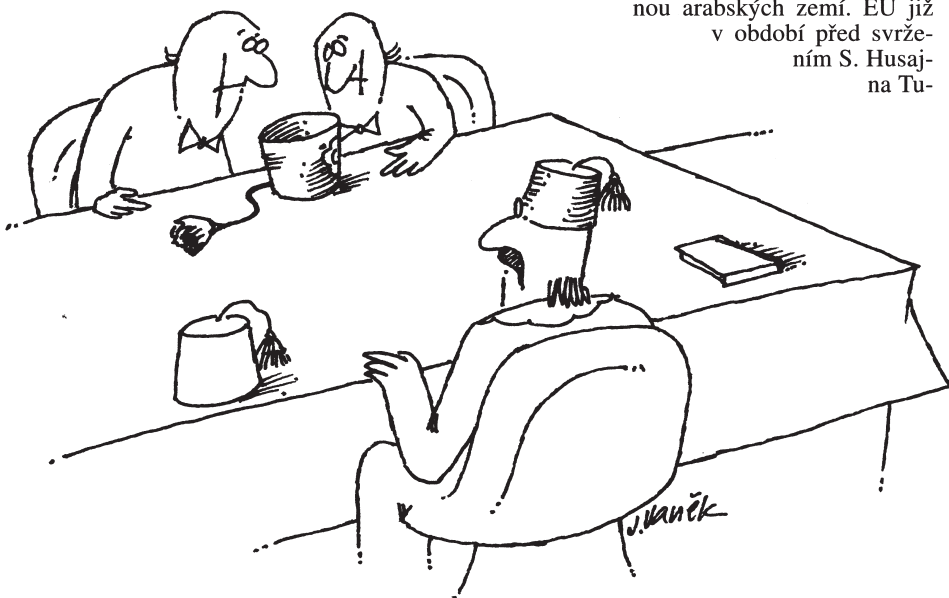
Dnes jsou USA obzvláště citlivé na zasahování sousedních států (Íránu, Sýrie a také Saúdské Arábie) do křehkých iráckých poměrů. V případě turecké vojenské angažovanosti v převážně kurdských oblastech severního Iráku se obávají možné destabilizace tohoto prozatím nejstabilnějšího a ze všech tří etnokonfesionálních oblastí vůči koalici administrativě nejlépe naladěného regionu. Na rozdíl od minulosti by unilaterální akce Turecka nepochybně vedla k vážné roztržce ve vztazích nejenom s USA, ale i Evropskou unií a většinou arabských zemí. EU již

v období před svržením S. Husajna v Tu-

recko důrazně varovala, že případná nekoordinovaná intervence v Iráku by byla ránou pro jeho integrační ambice. Politická izolace v důsledku obdobné akce by zkomplikovala či dokonce zastavila zahraniční finanční pomoc a vedla k prudkému pádu turecké liry. Američané ostatně zdrženlivost a spolupráci turecké vlády stanovili jako jednu z podmínek nově sjednané půjčky, což bylo vůdcem opoziční CHP Denizem Baykalem kritizováno jako „výprodej turecké zahraniční politiky za 8,5 mld. USD“.¹¹⁾

Omezený manévrovací prostor nutí Turecko akceptovat výhry USA, které se stavějí proti aktivnímu zasahování turecké armády v citlivých oblastech iráckého Kurdistanu. Pro tureckou vládu a diplomacii je reálnou cestou k prosazení svých zájmů v dohledné době pouze ovlivňování iráckých poměrů skrze podporu a spolupráci se Spojenými státy. Turecko přitom má co nabídnout a pro USA je stále velice důležitým, i když rozhodně ne „nepostradatelným“ strategickým partnerem. Podpora velké muslimské země, navíc vedené proislámskou stranou, je pro politickou legitimitu koalici politiky v Iráku nepochybně významná. Přestože americká intervence v Iráku byla a je mezi obyvatelstvem Turecka krajně nepopulární a podle průzkumu Centra pro sociální výzkum v Ankaře angažovanost tureckých jednotek v Iráku odmítá 64 procent respondentů,¹²⁾ turecká vláda je schopna (na rozdíl od ostatních mnohem méně demokratických vlád muslimských zemí v regionu) toto vyslání politicky ustát. Turecký kontingent o síle až 10 000 vojáků by po britském mohl být mezi spojenci USA druhý největší a představoval by v dané chvíli asi jedině výrazné ulehčení pro americké jednotky (navíc v problémové oblasti tzv. sunnitského trojúhelníku). Turecká armáda má nesrovnatelně bohatší zkušenosti (byl ne vždy pozitivně vnímané) s potíráním guerillového boje a teroristických akcí než Američané a tradičně velmi dobrou znalost regionu.

Plánům na účast Turecka na vojenské správě Iráku však učinil přítrž nesouhlas Irácké vládní rady, jehož razance přiměla Spojené státy i vládu v Ankaře vyslání kontingentu (zdá se definitivně) odložit. S obavou se k rozmístění tureckého kontingentu v Iráku vyjádřilo i vedení koalici administrativy Iráku (CPA).¹³⁾ V Turecku samotném se rovněž objevují některé hlasy varující před zatažením země do „iráckého bahna“. Odmítavě se k rozmístění stává např. Svaz tureckých podnikatelů a průmyslníků TÜSIAD, který ještě před americkou intervencí veřejně vyzýval k aktivní spolupráci s USA. Podle politického komentátora Şahina Alpaye (z provládního listu Zaman) přítomnost tureckých vojáků může přispět, s ohledem na rozhodný nesouhlas kurdského a části arabského obyvatelstva, více k nestabilitě než ke stabilitě Iráku. Při existenci silného napětí mezi turkmenským a kurdským obyvatelstvem a razantní podpoře Turkmenů Tureckem (podle bývalého

premiéra B. Ecevíta „ohrožovaných genocidou“), by se severní Irák po unilaterální vojenské intervenci teoreticky mohl pro Turecko stát obdobou intervence na Kypru (1974), se všemi negativními zahraničněpolitickými důsledky. Podle hypotézy Ş. Alpaye se právě etnické napětí v regionu může stát, vedle nevyřešené kyperské otázky, „druhým trumfem“ domácích odpůrců vnitřní liberalizace a může být využito k vyprovokování vážné roztržky s Evropskou unií.¹⁴⁾

Kurdská otázka

V důsledku pádu iráckého režimu se Turecko musí složitě vyrovnávat s realitou samostatné kurdské politické entity v severním Iráku. Se štedrou podporou OSN a USA byla v oblasti po roce 1991 vybudována infrastruktura, na irácké poměry s relativně dobře fungujícím zdravotnictvím, školstvím a dalšími službami. Během uplynulých 12 let faktické nezávislosti na centrální irácké vládě došlo k upevnění samostatných politických institucí, posílení ozbrojených milicí obou kurdských frakcí a k zakořenění beztak již existujícího vědomí vlastní suverenity, jež se nepodařilo odstranit ani S. Husajnovi. Turecko s ohledem na vlastní vnitřní konflikt na jihovýchodě země sleduje tento vývoj se značnou obavou a kromě zachování jednoty Iráku od Spojených států očekává zejména eliminaci vojenské guerilly PKK/KADEK, jež v severním Iráku disponuje vojenskými tábory a asi 5000 ozbrojenci. Přestože USA v souladu s tureckým postojem dlouhodobě PKK/KADEK označují za teroristickou organizaci,¹⁵⁾ není zatím zřejmé, jakým způsobem a jak razantně jsou odhodlány zakročit. Američané se v zemi současně potýkají s mnohem akutnějšími problémy a PKK/KADEK (na rozdíl od islamisticky fundamentalistické Ansar al-Islam, napojené na síť al-Káida) pro ně nepředstavuje přímé ohrožení. Případná pasivita při řešení tohoto, pro Turecko zásadního bezpečnostního problému, by však mohla posílit zatím vůbec ničím nepotvrzené podezření, že USA není proti myšlence vytvoření samostatného kurdského státu v Iráku, či dokonce případná federalizace samotného Turecka. Chybějící empatie ze strany USA pro legitimní turecké bezpečnostní zájmy by dále zkomplikovala v otázce Iráku již beztak napjaté turecko-americké vztahy a po stažení amerických jednotek by mohla v krajním případě vést k unilaterální vojenské intervenci se všemi zmíněnými negativními důsledky. Na druhou stranu také nelze očekávat oslabení sympatií a podpory velké části kurdského obyvatelstva PKK/KADEK, pokud přijaté legislativní úpravy ohledně legalizace užívání kurdštiny a projevu kurdské identity zůstanou i nadále nenaplněny. Evropská unie sice politické reformy jednoznačně oceňuje, zároveň však upozorňuje na jejich zcela nedostatečnou implementaci, danou jejich restriktivním výkladem ze

strany úřadů a soudů v praxi. Rok 2004 bude v tomto ohledu rozhodující a vývoj bezesporu zajímavý, nejen co se týče evropských vyhlídek Turecka, ale i jeho postavení vůči aktuálním problémům Blízkého východu.

erik_siegl@hotmail.com

¹⁾ Tento příspěvek vyjadřuje pouze osobní názory a pohled autora. Autor děkuje p. M. Fortelkovi za cenné připomínky k jeho obsahu.

²⁾ Viz např.: Philip Robins: Confusion at home, Confusion abroad - Turkey between Copenhagen and Iraq, *International Affairs* 79, 3/2003, s. 547-566, F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser: *Turkish Foreign Policy in the Age of Uncertainty*, RAND, Santa Monica 2003 a studii v rámci *Strategic Survey 2003 Turkey: Tensions from Within and Without*, IISS, London 2003.

³⁾ Ze strany amerických (a někdy i evropských) politiků propagovaný „modelový vzor“ turecké syntézy parlamentní demokracie a islámských nábožensko-kulturních tradic je tureckou politikou obecně přijímán a zdůrazňován. Vychází ostatně z přesvědčení kemalistů o unikátní povaze tureckého společenského systému a Atatürkových reformem v rámci muslimského světa. AKP je díky svému silnému náboženskému zabarvení (a ze strany jejich kritiků a odpůrců vyslovovaným pochybnostem o její demokratické a prozápadní orientaci) jeho snad ještě aktivnějším propagátorem než předchozí vlády.

⁴⁾ Premiér R. T. Erdoğan byl v roce 1998 odsouzen k několikaměsíčnímu vězení a doživotnímu zákazu politické činnosti za údajné podněcování nábožensky motivované nenávisti. Současný ministr zahraničí a premiér první vlády AKP (listopad 2002-březen 2003) A. Gül byl rovněž za své politické aktivity uvězněn během vojenského puče v roce 1980.

⁵⁾ Viz politický program AKP na <http://www.akparti.org.tr/programeng3.asp>

⁶⁾ Podrobněji viz E. Siegl: Pod dohledem generálů, *Mezinárodní politika* 9/2002.

⁷⁾ *Soldiers uninformed about „Northern Iraq Condition“*, Zaman 2. 10. 2003. Prestiž armády navenek oslabilo i neúspěšné parlamentní hlasování o rozmístění amerických vojsk na území Turecka, jež naznačilo, že turecký Generální štáb není vždy schopen zásadně ovlivnit důležité vojensko-politické rozhodnutí v souladu se svým postojem.

⁸⁾ According to Surveys, AKP's Votes will surpass November 3 Results, Zaman 2. 10. 2003.

⁹⁾ *Viz Deal on Turkish Budget paves the Way for new \$500m IMF loan*, *Financial Times*, s. 7, 15. 10. 2003.

¹⁰⁾ Ankara tímto přišla o slíbenou finanční pomoc USA v celkové výši 32 mld. USD (z čehož 6 mld. USD měla tvořit přímá pomoc a zbytek zárukou na úvěry) jako kompenzaci za ekonomické ztráty z válečného konfliktu a hospodářských sankcí proti Iráku v uplynulém desetiletí. Na rozdíl od půjček MMF by tato pomoc byla volněji dostupnější a AKP by při existenci ohromného státního dluhu a restriktivních MMF v rozpočtové oblasti alespoň částečně umožnila realizovat předvolební sliby o zlepšení sociální situace.

¹¹⁾ Baykal: Turkey sold its Foreign Policy for \$8.5 Billion, Zaman, 25. 9. 2003.

¹²⁾ http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CON_TENT_ID=375

¹³⁾ *Aftermath*, *The Economist*, 18. 10. 2003.

¹⁴⁾ S. Alpay: *Iraq Quagmire and Our Democracy*, Zaman, 2. 10. 2003.

¹⁵⁾ Evropská komise oficiálně označila PKK za teroristickou organizaci v květnu 2002, v případě nástupnické KADEK tak, na rozdíl od Spojených států, prozatím nečinila.

Lisabonská strategie schválená na jaře 2000 Evropskou radou na zasedání v portugalském hlavním městě je programem komplexní a radikální obnovy Evropské unie, jak v ekonomické, tak sociální a ekologické oblasti.

Byla vytyčena na celé desetiletí (do roku 2010) s cílem, aby se Společenství mohlo opřít o vysoce konkurenceschopnou, dynamickou a znalostní ekonomiku, schopnou udržitelného růstu, nabízející více a lepší pracovní místa a podporující také větší sociální soudržnost. Obsahuje rozsáhlý a vzájemně se podporující soubor opatření, která byla formulována tak, aby se na jedné straně zvýšila výkonnost Unie, na druhé straně nikoli však za cenu ohrožení sociální soudržnosti a znehodnocení životního prostředí.

Proč nová strategie

Nový strategický cíl byl vytyčen s vědomím, že v předchozím desetiletí zaznamenala Unie řadu úspěchů v prohlubování evropské integrace. Na začátku 90. let byl v hrubých rysech dokončen vnitřní trh, v roce 1999 většina členských zemí zavedla společnou měnu. Příprava na přechod k měnové unii pomohla značně snížit míru inflace, snížit úrokové sazby, výrazně pokročit při snižování deficitů veřejných rozpočtů členských států a přejít k disciplinované politice ve fiskální oblasti. Propojení evropských ekonomik se dále prohloubilo. Na druhé straně vysoká míra nezaměstnanosti potvrzovala, že země Unie nevyužívají plně svůj potenciál, především pracovní. Také v růstu produktivity práce a v inovační činnosti zůstávala Evropa za svými obchodními rivaly, USA a Japonskem. Rovněž ve výzkumné oblasti zůstávala Evropa pozadu: evropské podniky investují méně do nových technologií a do výzkumné činnosti než její obchodní konkurenti (USA a Japonsko). Země Unie si také uvědomovaly, že stojí před nepříznivým demografickým vývojem, který ohrožuje udržení stávajících penzijních systémů.

Silným popudem ke kritickému přehodnocení dosavadních výsledků ve všech třech sférách, které Lisabonská strategie zahrnuje (ekonomická, sociální a ekologická), byly **závažné změny ve světové ekonomice**: globalizace a nástup tzv. nové ekonomiky. Jde nikoli o krátkodobé změny, ale změny takového rázu, jež se dlouhodobě dotýkají všech stránek lidského života a dotýkají se také všech zemí. Tok informací usnadněný novými technologiemi, informačními a telekomunikačními, vyvolává změny ve všech oblastech: v ekonomickém růstu a jeho výkonnosti, jež jsou ovlivňovány zcela novými faktory, ve struktuře zaměstnanosti a v požadavcích na kvalifikaci pracovníků a v nárocích, pokud jde o nové znalosti, v objemu výdajů na výzkum a vývoj, a zejména v předávání je-

Lisabonská strategie: rámeček, stav, vyhlídky

jich výsledků do praxe a v intenzitě inovační činnosti. Vznikající **nová ekonomika**, často nazývaná znalostní (vědomostní) ekonomikou a společností, přináší zcela nové poselství: přežít na trhu (nejen na domácím nebo regionálním, ale na globálním) znamená neustále a rychle se učit, rychle se adaptovat a neustále inovovat. Tyto požadavky se kladou nejen na podniky, ale na celé země a jejich seskupení. Hospodářská politika členských států byla tak postavena před mnoho nových úkolů: jako klíčový se ukázal úkol odstraňovat překážky pro podnikání, úkol přehodnotit řadu dosavadních politik, zejména strategii vnitřního trhu s cílem odstranit jeho dosaždní bariéry a učinit tento trh plně funkční a zbavit ho překážek, které brání konkurenci atd.

Na rozdíl od dřívějších iniciativ lisabonská strategie velmi podrobně a komplexně zmapovala zaostávání Evropy v situaci po zmanenané nástupem globalizace a nové ekonomiky, a to v nejrůznějších oblastech: nejen v ekonomické výkonnosti, v míře zaměstnanosti, v objemu výdajů na výzkum, v intenzitě inovační činnosti a v dalších oblastech, ale také ve fungování trhu a účinnosti mnoha prováděných politik. Dá se říci, že se Unie poučila z nezdarů dřívějších strategií a identifikovala bariéry, které brání využívání jejího potenciálu. A našla také nové způsoby, jak zaostávání postupně zmenšovat a jak také celý proces řídit. Důležité je, že sledování nového strategického cíle se opírá o podporu všech členských států, o jednoznačnou podporu organizací evropských podnikatelů a evropských odborů a také organizací občanské společnosti.

Čeho se týká nová strategie

Zajistit v nových podmínkách prosperitu členských zemí, učinit z Unie jednoho z respektovaných aktérů globálního světa, přitažlivého pro třetí země, není možné bez „radikální transformace evropské ekonomiky“, jak se konstatovalo v závěrech lisabonského zasedání Evropské rady. K dosažení tohoto dlouhodobého strategického cíle bylo formulováno těchto **devět prioritních směrů** další činnosti členských zemí Unie a jejich institucí:

1. Vytvořit informační společnost pro všechny.
2. Vytvořit evropský výzkumný prostor.
3. Odstranit překážky pro podnikání, zejména pro malé a střední podniky.
4. Uskutečňovat ekonomickou reformu spojenou s dokončováním vnitřního trhu.

5. Vytvořit integrované finanční trhy.
6. Lépe koordinovat makroekonomické politiky.
7. Provádět aktivní politiku zaměstnanosti.
8. Modernizovat evropský sociální model.
9. Provádět politiku udržitelného rozvoje s cílem zvyšovat kvalitu života.

LUDEK URBAN

Na jaře 2000 byla nová strategie zformulována v hlavních směrech. Další každoročně probíhající summit Evropské rady novou strategii doplnily, obohatily, v některých případech zpřesnily. Summit v Nice v prosinci 2000 formuloval 35 tzv. strukturálních ukazatelů umožňujících porovnání situace klíčových oblastí v jednotlivých členských zemích nejen navzájem, ale také srovnání se zeměmi za hranicemi Unie. Summit ve Stockholmu v březnu 2001 rozšířil strategii o ekologický rozměr („trvale udržitelný rozvoj“), summit v roce 2002 zpřesnily úkoly v oblasti výzkumu (zvýšit do roku 2010 výdaje na výzkum, aby dosáhly 3 procenta HDP), daly podnět k ustavení zvláštní Rady ministrů pro konkurenceschopnost. Nově byla zařazena také oblast řízení společnosti (corporate governance), s níž původně program nepočítal. Summit v roce 2003 rozhodl, že koordinace makroekonomických politik se bude dále odvíjet na základě tříletých výhledů. Vedle toho byla uveřejněna řada analytických zpráv v podobě scoreboardů, v podobě benchmarking a spuštěna řada nových akčních plánů.

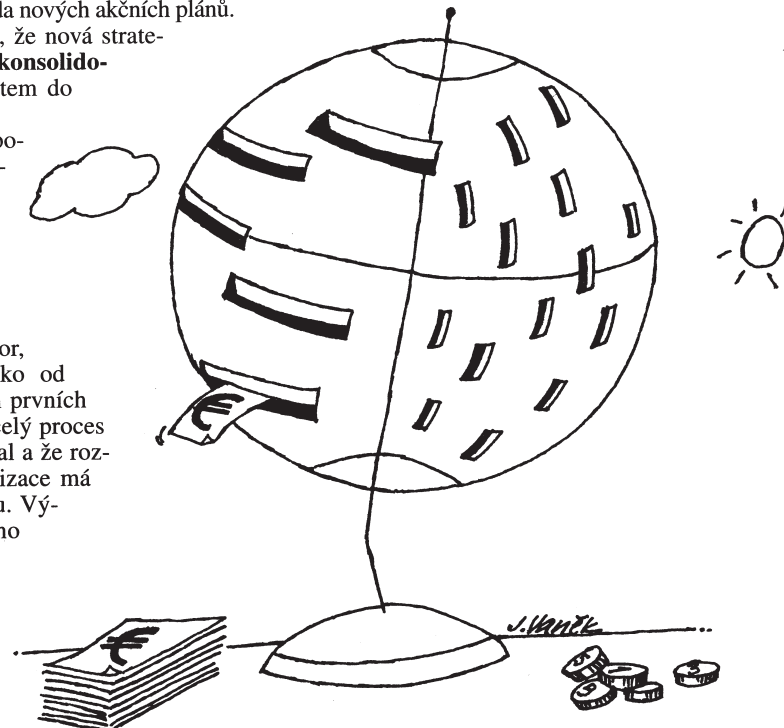
Dá se tedy říci, že nová strategie se **postupně konsolidovala** většinou růstem do „šířky“, ale i do „hloubky“. Pro postranního pozorovatele je často dosti obtížné se v celém procesu orientovat a také posoudit, kam zatím postoupil. Byl vysloven názor, který nemá daleko od pravdy, že během prvních tří let se vlastně celý proces teprve konstituoval a že rozhodující fázi realizace má teprve před sebou. Výsledky posledního hodnocení jeho stavu z března 2003 (Brusel) takový názor podporují.

Jak je lisabonský proces řízen

Realizovat komplexní „ekonomickou, sociální a ekologickou obnovu“ Evropské unie je velice náročný úkol. Přesto k tomu nebyl zřízen žádný zvláštní orgán, ani nejsou k tomuto účelu používány žádné nové nástroje nebo zahajovány zcela nové programy. Do realizace tohoto náročného zámeru jsou však zapojeny všechny instituce EU, novou náplň dostávají již fungující programy a přirozeně nejdůležitější odpovědnost spočívá na členských zemích.

Novou náplň dostává **Evropská rada**, která se stává strategickým, koordinujícím, kontrolním a hodnotícím orgánem celé strategie. Své mimořádné postavení dostala tím, že každoroční jarní zasedání Evropské rady je plně věnováno hodnocení dosažených výsledků nové strategie, úspěšných i slabých míst její realizace a vytyčení úkolů na další období. Vzhledem ke složení Evropské rady a její autoritě se tak lisabonská strategie stává nejvyšší prioritou Evropské unie a jejích členských států. Mění se také úloha **Komise**, která má za úkol připravit ke každému jarnímu zasedání Evropské rady kritickou souhrnnou zprávu o postupu strategie za uplynulý rok s návrhy na další postup. Na základě doporučení Evropské rady spouští Komise zvláštní programy (zvané zpravidla Akční plány), sestavuje hodnotící přehledy porovnávající stav a výsledky členských zemí a také výsledky nejvýznamnějších zemí světa, zpravidla USA a Japonska (tzv. benchmarking). K tomu také sestavuje řadu ukazatelů umožňujících takové srovnání (např. v inovační, výzkumné nebo sociální oblasti), které zveřejňuje v pravidelných zprávách (tzv. scoreboard).

Také **Rada ministrů** a její činnost je plně podřízena nové strategii. Projevuje se to nejen v náplni jejích zasedání, ale také

v tom, že byla sloučena činnost několika rad a na jejich místě vytvořena zcela nová Rada zabývající se otázkami konkurenceschopnosti (2002).

Plně do řízení a hodnocení postupu lisabonské strategie byla zapojena tzv. „nová otevřená metoda koordinace“, která byla využívána již dříve při řízení a hodnocení Evropské strategie zaměstnanosti (1997). V nové strategii se tato metoda stala hlavním nástrojem umožňujícím řízení jejího postupu. Pomocí této metody, která nevyužívá tradičních závazných právních norem (směrnic a nařízení), ale shrnuje, hodnotí a šíří nejlepší domácí i světové zkušenosti, se daří trvale monitorovat, vyhodnocovat, kontrolovat a řídit postup strategie. Tento postup není přijímán jako forma příkazu, ale jako proces vzájemného učení. Prosazování směrů nové strategie se tedy provádí prostřednictvím toho, co dostalo název „soft law“. Ani Evropská rada, ani žádný jiný orgán Unie nepřikazuje a v souladu se zásadou subsidiarity ani nemůže přikazovat, jak mají jednotlivé členské země postupovat. Použití nové metody koordinace působí na adaptační kroky členských zemí spíše v podobě „morálního nátlaku“: společně se přijímají obecnější cíle (např. v míře pracovní participace, v úrovni výdajů na výzkum atd.), zpravidla formulované v kvantitativní podobě, a členským zemím se nechává volnost v tom, jakými nástroji bude tohoto cíle dosaženo.

Za tím účelem se používá tzv. **obecných vodítek** (broad guidelines), která byla také v praxi používána již dříve. Nejznámějším příkladem jsou Obecná vodítka pro hospodářskou politiku (Broad Economic Policy Guidelines) schvalovaná Radou pro hospodářské a finanční otázky, obsahující doporučení pro hospodářskou politiku členských zemí. Po vyhlášení nové strategie se tato vodítka soustřeďují spíše na střednědobé období a doporučují členským zemím opatření, která by podpořila zejména ekonomický růst, strukturální reformy, přechod k ekonomice založené na znalostech atd. Podobná vodítka obsahuje také Evropská strategie zaměstnanosti, která je rovněž zapojena do nové strategie. Obecná evropská vodítka slouží k tomu, aby byly na jejich základě vypracovány specifické cíle na národní a regionální úrovni a aby bylo možno je porovnávat s nejlepšími zkušenostmi.

Od konce 90. let začala Unie provádět několik speciálních programů nazvaných podle místa zasedání Evropské rady, v němž byly tyto programy (zvané nejčastěji „procesy“) schváleny. Jde o další případ, kdy nová strategie používá stávajících programů, které však s lisabonskou strategií dostávají novou náplň. Tzv. **cardiffský proces** (1998) se zaměřuje na to, aby byly odstraněny přetrvávající překážky na trhu výrobků a kapitálu. Jde dále o tzv. **lucemburský proces** (1997), kterým byl zahájen komplexní program na zvýšení zaměstnanosti

a konečně tzv. **kolínský proces** (1999), který se zaměřuje na rozvíjení spolupráce sociálních partnerů. Tyto programy dále pokračují, s tím, že jejich agenda je úzce propojena s lisabonskou strategií.

Do procesu řízení, monitorování a hodnocení jsou vtaženy jak orgány Unie, tak orgány členských států, orgány na regionální a místní úrovni, organizace sociálních partnerů (např. UNICE zahrnující svazy zaměstnavatelů z 27 zemí každým rokem provádí vlastní hodnocení lisabonské strategie a předkládá vlastní návrhy na další postup, evropské odbory), subjekty občanské společnosti.

Čeho bylo dosaženo

Pokusme se shrnout, kam zatím došla realizace nového strategického cíle. Až doposud proběhla tři hodnotící zasedání Evropské rady (Stockholm, jaro 2001, Barcelona, jaro 2002 a Brusel, jaro 2003). K hodnocení postupu a současného stavu využijeme dvou zpráv Komise zpracovaných pro bruselské zasedání Evropské rady a závěrů přijatých touto institucí.

Úspěšná transformace Unie do konce tohoto desetiletí, připomíná Komisi ve své poslední zprávě, závisí především na zlepšení jejího růstového potenciálu. To si vyžaduje opatření, která zvýší zaměstnanost a lepší produktivitu. Přestože ve všech oblastech nové strategie bylo možno zaznamenat pokrok, konstatuje se zároveň, že „tento pokrok nebyl ani dostatečně rychlý, ani dostatečně koordinovaný, aby bylo možno splnit výsledné cíle, které hlavy států a předsedové vlád podepsali před třemi lety“. Přes dosažený pokrok je „rychlost a hloubka pokroku všeobecně nedostatečná, aby bylo možno dosáhnout cílů stanovených pro rok 2010 v Lisabonu“. To se dokumentuje na míře postupu v klíčových směrech lisabonského procesu.

V oblasti **zaměstnanosti** byly sice přes nepříznivé ekonomické klima vytvořeny nové pracovní příležitosti, avšak reforma pracovního trhu nebyla zatím v členských zemích provedena komplexně. Komise proto soudí, že bez dalšího úsilí „Unie nesplní svůj střednědobý cíl míry zaměstnanosti pro rok 2005 (67 procent obyvatelstva v produktivním věku)“. Zůstává také vzdálena splnění svého cíle udržet do konce desetiletí alespoň 50 procent pracovníků staršího věku v zaměstnání a zvýšit průměrný věk do důchodu alespoň o pět let. Ve všech těchto případech jde o klíčové procesy nutné pro dosažení stavu plné zaměstnanosti do roku 2010. Také postup **ekonomické reformy** na trhu zboží, služeb, a kapitálu nedává důvod k uspokojení. Trhy energií nejsou plně integrovány, soutěž na telekomunikačním trhu je nedostatečná a veřejné zakázky zůstávají zatím záležitostí domácích subjektů. Největším problémem podle Komise není nedostatek rozhodnutí přijímaných na evropské úrovni, ale to, že „členské státy nezajistily, aby dohodnutá pravidla a nové politiky byly efektivně za-

váděny a aplikovány“. Jinými slovy: Unie není zatím s to plně uvolnit potenciál vnitřního trhu doplněného společnou měnou. V oblasti **znalostí, inovací a dynamiky podnikání**, tak důležité pro posílení konkurenceschopnosti, byly země Unie postiženy zhoršením ekonomické situace, v níž podniky nedostatečně investovaly do znalostí, takže inovační kapacita ve srovnání se Spojenými státy zůstává na nižší úrovni. Neschopnost členských zemí zaujmout společné stanovisko k přijetí evropského patentu brání využití výzkumného potenciálu, kterým Evropa disponuje. V oblasti **sociální soudržnosti** sice postupuje modernizace systému sociální ochrany, avšak členské státy zatím příliš nepokročily v tom, aby zajistily udržitelnost a kvalitu těchto systémů tváří v tvář procesu stárnutí populace. V oblasti **udržitelného rozvoje** nepovažuje Komise situaci za uspokojivou vzhledem k malému úsilí při realizaci ekologické legislativy Unie. V závěrečném hodnocení stavu a vyhlídek lisabonské strategie Komise dodává, že v celé řadě právě těch nejdůležitějších směrů se na národní úrovni nedosahuje odpovídajícího pokroku. Její cíle však nadále zůstávají dobře dosažitelné, avšak „neexistuje doposud pevná záruka úspěchu“.

Proč jsou výsledky tak neuspokojivé

Faktorů, které přispěly k tomu, že očekávaný efekt se zatím plně nedostavil, je celá řada.

Po optimistickém začátku v roce 2000 se **ekonomické klima** jak v zemích EU, tak globálně světe značně zhoršilo. Průměrná míra ekonomického růstu zemí EU v letech 2001–2002 překročila jen mírně jedno procento, což ztlumilo investice, omezilo výdaje z veřejných rozpočtů a ochromilo realizaci mnoha programů a akčních plánů (např. ve zvyšování míry zaměstnanosti, ve zvyšování výdajů na vzdělání a výzkum aj.). Připomeneme jen, že lisabonská strategie byla budována na předpokladu, že průměrná míra růstu během celého desetiletí se bude pohybovat kolem tří procent ročně.

I kdyby se ekonomická konjunktura vyvíjela příznivěji, je třeba určitého období pro „zaběhnutí“ celého dlouhodobého a náročného procesu ke **zformulování, schválení a zavedení mnoha programů** nastartovaných novou strategií. Hospodářská recese na začátku nového desetiletí toto přechodné období prodloužila.

Úspěch v realizaci nového strategického cíle vyžadoval přijetí mnoha nových směrnic. **Legislativní proces** v Unii je velmi pomalý: doba od iniciativního návrhu Komise až do zavedení nové směrnice do právního řádu členské země může trvat několik let.

Hlavní bitevní pole, na němž se rozhoduje o úspěšném postupu k cílům nové strategie, se nachází v **členských zemích**. Rada z nich jednala v rozporu se svými závazky z Lisabonu a všechny členské státy se podepsaly na odkladu úpravy evropského patentování.

Svou úlohu hraje také to, že členské státy se liší jak svou velikostí, tak svou ekonomickou úrovní a nakonec i svým přístupem k lisabonské strategii. Ve většině strukturálních ukazatelů jednoznačně vedou skandinávské země (Dánsko, Švédsko a Finsko), které se svou angažovaností ve výzkumné činnosti, intenzitou inovační činnosti a výsledky v sociální a ekologické oblasti řadí mezi jedničky nejen v EU, ale na celém světě. Naproti tomu velké země, s velkým ekonomickým a také výzkumným potenciálem (Německo, Francie) patří k zemím, které vykazují spíše horší výsledky (např. v provádění ekonomických reforem na pracovním trhu), čímž zpomalují celkový postup k cílům lisabonské strategie.

Rada směrů, jakkoli správně zařazených do nové strategie, může dát výsledek až v delším období. To platí zejména pro investice do vzdělání a na výzkum.

Mnozí poukazují také na to, že nová strategie obsahuje řadu směrů, které mohou být navzájem v konfliktu (ekonomický růst není automatickou zárukou růstu zaměstnanosti, zárukou sociální soudržnosti nebo snižování regionálních rozdílů).

Jisté je, že hospodářské a politické podmínky, v nichž se zatím lisabonský proces odvíjel, jeho postup velice ztížily. Období mezi posledním zasedáním Evropské rady a dalším jednáním na jaře 2004 je proto považováno za rozhodující pro úspěšný postup k novému strategickému cíli. Věc se může poněkud zkomplikovat tím, že v polovině roku 2004 se budou konat volby do Evropského parlamentu a také tím, že skončí funkční období současné Komise.

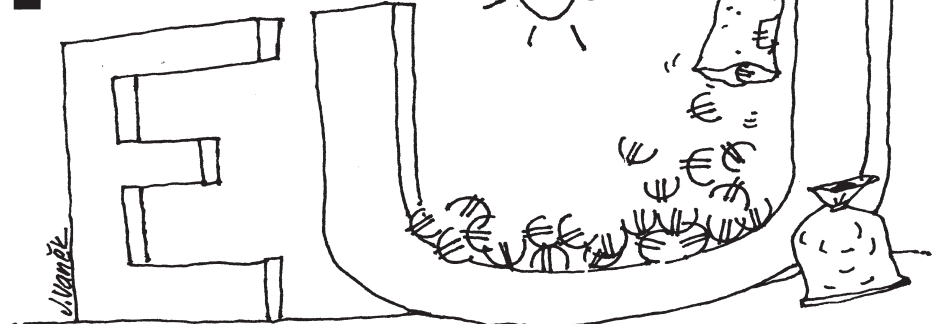
Lisabon a nové členské země

Země Unie daly jasně najevo, že úkoly obsažené v lisabonské strategii jsou společné jak pro současné, tak pro nové členské státy, které budou přijaty na začátku května 2004. Poprvé to bylo sděleno na zasedání Evropské rady ve Stockholmu na jaře 2001. O rok později bylo rozhodnuto, že počínaje rokem 2003 budou v každoroční jarní zprávě Komise hodnoceny také aktivity kandidátských zemí. Za tím účelem byly uchažecské země zapojeny také do monitorování a hodnocení podle strukturálních ukazatelů, i když údaje o nich nejsou zatím úplné.

Výchozí podmínky nových členských zemí nejsou nejpříznivější. Rozšířená Evropa bude mnohem více diverzifikována než Evropa patnácti členských zemí. Přesto se země Unie shodly na tom, že nadcházející rozšíření Unie není důvodem pro revizi lisabonské strategie a není nutno ji přepracovávat nebo její cíle znovu upravovat. Naopak, předpokládá se, že zapojení nových zemí do nové strategie bude sloužit jako katalyzátor jejich komplexních ekonomických reforem a může přispět k odstranění ekonomických a sociálních rozdílů vůči průměrné úrovni současných členských států.

urban.ludek@quick.cz

Lisabonský proces

ve vazbě na Českou republiku

Evropská rada schválila na summitu v Lisabonu v březnu 2002 strategický cíl pro EU, stát se do roku 2010

TOMÁŠ VESELÝ

„nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější znalostní ekonomikou, schopnou udržitelného růstu s více a s lepšími pracovními místy a s více posílenou sociální soudržností“. Tohoto cíle by mělo být dosaženo prostřednictvím naplňování tzv. lisabonské strategie, která ve své podstatě představuje strukturovaný souhrn dílčích úkolů, členěný podle jednotlivých oblastí hospodářsko-politického života.

Na dalších zasedáních Evropské rady postupně docházelo k rozpracování vnitřní struktury této agendy, a také k začlenění nových oblastí jako např. Strategie udržitelného rozvoje (zasedání Evropské rady v Göteborgu v roce 2001). Pravidelné vyhodnocování plnění cílů této strategie a rovněž tak návrhy nových dílčích cílů a úkolů jsou obecně předmětem tzv. jarních zasedání Evropské rady.

Na základě Strategického dokumentu k rozšíření EU, vydaného Evropskou komisí v listopadu 2001, byla iniciována snaha o zapojení kandidátských států do lisabonského procesu. Těmto zemím se tak otevřela možnost postupně se adaptovat na nové podmínky fungování Evropské unie a lépe participovat na výhodách jednotného trhu. Přestože z přístupových jednání mezi EU a kandidátskými státy explicitně nevyplývá povinnost aktivně se podílet na naplňování cílů lisabonské strategie, EU dala již mnohokrát najevo, že by podobnou aktivitu uvítala. S tím souvisí potřeba průběžného a uceleného monitoringu lisabonské agendy v kandidátských státech, který podstatně přispívá k praktické implementaci stanovených cílů. Z tohoto důvodu se i ČR zapojila do systematické práce v této oblasti. Pro zajištění intenzivnější komunikace a posílení koordinačních mechanismů mezi ministerstvy, ostatními ústředními orgány státní správy a jinými institucemi participujícími na problematice lisabonského procesu byla vytvořena institucionální struktura. Pro tyto

účely vznikla Meziresortní komise Úřadu vlády ČR pro naplňování cílů lisabonské strategie, která řeší otázky koncepčního a strategického charakteru a mj. se zabývá prioritními oblastmi České republiky ve vztahu k lisabonskému procesu na příslušný kalendářní rok. Celkovou koordinační a monitorovací funkci v oblasti problematiky lisabonského procesu je pověřen předseda vlády.

Prvním krokem České republiky směřujícím k zajištění koordinovaného postupu při monitorování a vyhodnocování naplňování cílů lisabonské strategie v ČR bylo vytvoření struktury lisabonského procesu s vazbou na Českou republiku včetně rozdělení gescí a spolugescí za jednotlivé tematické okruhy. Struktura byla rozčleněna do jednotlivých oblastí a každá dílčí oblast byla doplněna o výčet konkrétních úkolů, jejichž naplňování by mělo vést k dosažení daného cíle v rámci určené oblasti. Například v oblasti Politika zaměstnanosti, kde je hlavním gestorem Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, je cílem zajištění více a lepších pracovních míst pro Evropu (Evropská strategie zaměstnanosti). Zde je úkolem realizovat aktivní a preventivní opatření pro nezaměstnané a neaktivní osoby, koordinovat systémy daní a dávek směrem k vyšší zaměstnanosti, investovat do lidského kapitálu a celoživotního vzdělávání atd. Následně v březnu 2003 vláda České republiky přijala materiál, který byl první komplexní zprávou o naplňování lisabonské strategie

v České republice. Cílem dokumentu bylo poskytnout vládě dostatečnou informační základnu pro rozhodnutí o prioritách České republiky ve vztahu k lisabonskému procesu pro rok 2003. V diskusi o prioritách vláda vycházela z pěti možných prioritních oblastí lisabonského procesu. Kritériem výběru byla jednak vazba na aktuální problémové oblasti ČR, a dále míra rozpracovanosti návrhů řešení situace v dané problematice v roce 2003. Kromě toho byl do určité míry akcentován též vztah k oblastem, které jsou pokládány pro tento rok za klíčové členskými zeměmi EU a Evropskou komisí. Jednalo se o následující tematicky: **koordinace makroekonomických politik, politika zaměstnanosti, informační společnost pro všechny, vzdělávání a podpora malého a středního podnikání.** Vedle těchto pěti oblastí byla dále diskutována oblast **výzkumu a vývoje.** Navrhované priority byly považovány za významné i z hlediska reálnosti pozitivní participace na evropské hospodářské reformě, a tedy na dosažení cílů lisabonského procesu. Z výše uvedených oblastí, které byly zvažovány jako možné priority České republiky v roce 2003, vláda po diskusi schválila následující: **Koordinace makroekonomických politik, Politika zaměstnanosti, Vzdělání, Výzkum a vývoj.**

Bez ohledu na schválené prioritní oblasti bylo všeobecným politickým konsenzem konstatováno, že otázku **udržitelného rozvoje,** která je záležitostí dlouhodobého nadresortního charakteru, je třeba důsledně zohledňovat do všech připravovaných politik, strategií a koncepcí. V souvislosti se schválenými prioritami na rok 2003 je rovněž průběžně zintenzivňována bilaterální spolupráce s některými členskými zeměmi EU, které nabízejí pomoc při zapojování kandidátských zemí, resp. České republiky, do lisabonského procesu. V některých případech může být též účelné konzultovat tuto problematiku s ostatními přístupujícími zeměmi.

Vzhledem k tomu, že problematika lisabonské strategie se v souvislosti s blížícím se vstupem České republiky do Evropské unie stává frekventovaným tématem zahraničněpolitických jednání a dílčí oblasti jsou rovněž předmětem diskusí, je nutné zvýšit intenzitu participace ČR na realizaci strategických cílů. Předpokládáné rozšíření EU o nové členské země pochopitelně ovlivní lisabonský proces, nicméně Evropská komise zastává názor, že rozšíření není důvodem pro reformulaci či zmírnění konkrétních cílů (např. v oblasti zaměstnanosti atd.). Cíle lisabonského procesu proto zůstávají stejné, bez ohledu na počet členských zemí Unie.

Kontext provázanosti problematiky lisabonské strategie na nově vytvářené pozice České republiky k aktuálně projednávaným tématům širšího charakteru ve vztahu k dalšímu vývoji Evropské unie je v současné době zcela zřejmý. V této souvislosti se do popředí dostává zejména otázka přípravy nové finanční perspektivy EU, a také v poslední době stále častěji diskutovaná *Iniciativa pro růst.* Vzhledem k tomu, že lisabon-

ská strategie pokrývá též převážnou většinu oblastí zahrnovaných do vnitřních politik Evropské unie, nelze postoj České republiky k naplňování cílů lisabonského procesu opomínout při přípravě jednotné koncepce směřování České republiky v rámci Evropské unie. Tato ucelená národní strategie ve vztahu k Evropské unii bude zahrnovat oblasti, na něž se bude ČR v krátkodobém, resp. střednědobém horizontu orientovat. Je jisté, že v sobě bude nutně odrážet i české prioritní zájmy ve vztahu k lisabonskému procesu.

Evropská unie v nedávné době přistoupila k přípravě nové finanční perspektivy EU (výhledu rozpočtu EU na období po roce 2006). Její schválení se předpokládá ke konci roku 2005, avšak již v současné době se v členských a přístupujících zemích vypracovávají pozice k prvním jednáním o budoucí podobě rozpočtu EU. Některé členské země Unie opakovaně zdůraznily potřebu reformovat jak příjmovou stranu společného rozpočtu EU, tak strukturu výdajů. Lze proto očekávat, že při jednáních o nové finanční perspektivě budou do jisté míry zohledněny návrhy směřující ke zlepšení struktury výdajů především tak, aby lépe odrážely potřebu posílení hospodářského růstu EU. V této souvislosti se objevily názory, že by v nové finanční perspektivě měly být posíleny výdaje na vnitřní politiky EU, které jsou z převážné většiny obsaženy v lisabonské agendě. Z posledního vývoje vyplývá, že nová finanční perspektiva pravděpodobně více zohlední priority lisabonského procesu. Vzhledem k tomu, že celková výše příjmů (1,24 procenta HDP EU, resp. 1,27 procenta HDP EU) se nezmění, stejně tak jako výdaje na společnou zemědělskou politiku, je zřejmé, že případné finanční prostředky na jednotlivé oblasti lisabonského procesu by mohly ovlivnit celkovou výši výdajů, podle dosavadní metodiky, orientovaných do nové přístupujícími zemí EU. Česká republika již k přípravě pozic k nové finanční perspektivě podnikla určité kroky. Cílem je připravit pozici České republiky pro diskusi o nové finanční perspektivě na jednání Rady ECOFIN. Velký význam má v tomto směru koordinace resortních zájmů ve vztahu k příjmové a výdajové části společného rozpočtu EU po roce 2006, zejména pak s ohledem na předpokládaný vývoj všech hlavních politik EU. Vedle přípravy nové finanční perspektivy rovněž nabývá na významu otázka stimulace hospodářského růstu v Evropské unii.

V této souvislosti se hovoří zejména o tzv. *Iniciativě pro růst,* dokumentu Evropské komise, jehož cílem je iniciovat program na podporu hospodářského růstu v EU. Ze závěrů Evropské rady v Bruselu 16. a 17. října 2003 vyplývá, že klíčovou prioritou je provedení strukturálních reforem a podpora investic do infrastruktury (Trans-evropské dopravní, energetické a telekomunikační sítě – TENs) a lidského kapitálu (inovace, výzkum a vývoj a dovednosti). Panuje shoda v tom, že *Iniciativa pro růst* musí být v souladu s cíli Paktu stability a růstu, současnou Finanční perspektivou

(2000–2006) a závazky vyplývajícími z Hlavních směrů hospodářské politiky (BEGP). *Iniciativa pro růst* by měla vést k vytvoření nových pracovních míst a zajistit dlouhodobý hospodářský růst v Evropě, při respektování environmentálních a sociálních aspektů. Předpokládá se, že finanční prostředky na projekty by formou úvěrů poskytla zejména Evropská investiční banka (tzv. program rychlého startu). Program by však měl být dále financován prostřednictvím národních rozpočtů, společného rozpočtu EU a soukromé sféry. *Iniciativu pro růst* lze vnímat též jako dokument stanovující priority pro naplňování některých cílů lisabonské strategie v krátkodobém i střednědobém časovém horizontu.

V současné době se vyhodnocuje plnění cílů lisabonského procesu v rámci ČR za období leden až září 2003. Lze konstatovat, že Česká republika vyvíjela ve sledovaném období poměrně vysokou aktivitu. Tato skutečnost mimo jiné souvisí i z účastí českých zástupců na jednáních pracovních skupin Rady EU, kde je projednávána též lisabonská agenda. Přestože čeští zástupci v současnosti nemají plnohodnotné postavení při projednávání jednotlivých témat (orientace primárně na monitorovací roli), samotná příprava národních pozic posiluje roli České republiky v procesu naplňování cílů lisabonské strategie.

Rovněž je důležité, že značná část úkolů lisabonské strategie, která již byla legislativně upravena na komunitární úrovni, byla implementována do českého právního řádu nebo se nachází v přípravné fázi legislativního procesu. Ve sledovaném období byla schválena řada programových dokumentů vztahujících se k dílčím tématům lisabonské strategie a pokrok v dané oblasti lze pozitivně hodnotit také na základě velkého počtu předložených a úspěšně realizovaných projektů.

V rámci EU se nyní diskutuje otázka vyčlenění finančních prostředků ze společného rozpočtu na problematiku lisabonského procesu. K těmto návrhům Česká republika nezaujala prozatím jednoznačné stanovisko, protože není zřejmé, zda by v takovém případě disponovala dostatečnými finančními zdroji na kofinancování, nebo zda by získané potenciální prostředky nebyly v celkovém úhrnu nižší než prostředky, které by čerpala za současných pravidel ze strukturálního a kohezního fondu.

Obecně je třeba konstatovat, že se Česká republika plně ztotožnila s obsahem lisabonské agendy, neboť její strategický cíl je cílem Evropské unie, jejíž součástí bude za několik měsíců i naše země. Jednotlivé dílčí úkoly obsažené v této, pro Unii klíčové strategii, ovlivní téměř všechny sféry hospodářsko-polického života EU, a proto je nutné, aby Česká republika v tomto ohledu sehrávala do budoucna rovněž roli iniciátora. Nelze pouze vyčkávat na výzvy institucí EU, na jejichž základě bude vyvíjena aktivita, ale je nezbytné předkládat vlastní návrhy či podněty.

vesely.tomas@vlada.cz

Islámský terorismus v Pákistánu

Motto:

Současný styl a stav boje proti terorismu je léčením příznaků, nikoliv choroby samé. Aby byla tato válka úspěšná, je třeba znát příčiny, a teprve až budou odstraněny – což je jednotkami času těžko měřitelný proces – bude reálná šance na vítězství.

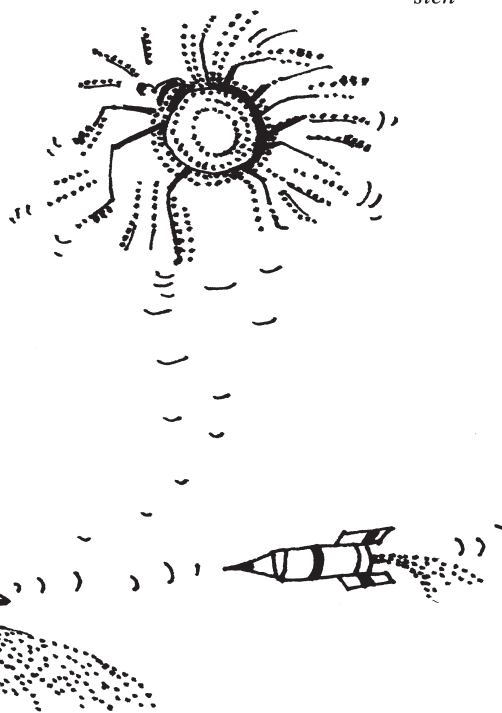
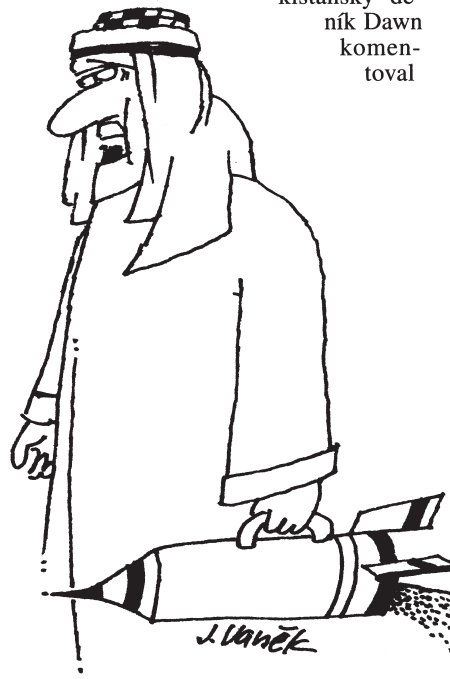
I.

Na varšavské konferenci o válce proti terorismu v roce 2001 byl formulován Akční plán boje proti terorismu, kde se konstatuje, že „*mezinárodní terorismus je největším (paramount) nebezpečím 21. století*“. Mimo jiné navrhuje některé metody, které by jistě byly užitečné, kdyby neobsahovaly potenciální nebezpečí omezení osobních svobod v demokratických společnostech; v období, kdy s naším vstupem do EU budeme ještě větší důraz klást na další liberalizaci pohybu osob, zboží a informací, se může implementace některých postupů stát problematickou. Co však v tomto materiálu nejvíce postrádáme, je exaktní definice terorismu jako v dějinách lidstva nikoliv nového, ale řekl bych „modernější“ demonstrování fenoménu. Pokud nebude přesně vymezeno, co je a co není terorismus, bude boj proti němu nebo naopak ztotožnění se s ním nadále podléhat subjektivnímu chápání jednotlivými národy, státy, skupinami i jednotlivci. Nejspektakulárnějšími protiklady jsou vzájemné osočování Palestiny a Izraele ze skupinového, resp. státního terorismu, nebo diametrálně odlišný přístup Indie a Pákistánu ke kašmírskému konfliktu, R. Rouhier v materiálu amerického Centra pro výzkum terorismu, nazvaném „One Democracy's Terrorist is Another Democracy's Terrorist“, to formuluje lapidárně: „*Pro jednoho teroristu, pro druhého bojovník za svobodu*“. Tak například bývalý pákistánský ministr zahraničí Sattár již v období jasného antiteroristického postoje své vlády v roce 2002 paradoxně prohlásil, že „*nazývat boj za svobodu terorismem je v rozporu s Chartou OSN*“, a aby věci dodal akceptability pro své spoluobyvatele, uvedl jako příklad Inda Bhagata Sindha, který byl v r. 1931 oběšen za teroristický útok na vládní orgány v Dillí, aby byl hned poté prohlášen za „*velkého mučedníka*“ a (pákistánského) národního hrdinu.

Také na půdě OSN se rozpoutal spor o definici u vědomí její velké důležitosti jako fundamentu nejen pro praktické rozpoznávání a likvidaci terorismu všude na svě-

tě, ale především JAROSLAV OLŠA pro legalizaci toho kterého postoje, té které aktivity v právní rovině. Po tragédii 11. září 2001 stále více států podepisuje různé dohody, například v oblasti financování terorismu penězi špinavými i čistými, ale totální antagonismus v interpretaci, co je a co není terorismus, rozdělil svět na dvě zásadní skupiny. Podstatou je tento rozpor: Zatímco Evropská unie, USA a řada dalších vyspělých států tvrdí, že **jákykoliv** útok na civilisty je neospravedlivitelný, šestapadesátiletá Organizace islámské konference požadovala vynětí z této obecně platné definice tzv. „*národní osvobozené hnutí*“ a „*odpor proti cizí okupaci*“. S tím souhlasil rovněž Pákistán. Írán zašel tak daleko, že požadoval vytvoření mezinárodních fondů na podporu palestinského povstání, které hodnotí jako „*legitimní akt sebeobranu*“. Z izraelské strany byl íránský požadavek komentován takto: „*Pokud budeme definovat terorismus nikoliv podle toho, co dělá, ale proč to dělá, budeme legitimizovat útoky proti civilnímu obyvatelstvu, ať jsou zdůvodňovány čímkoliv*“. Navzdory notoricky známému společnému jmenovateli nejsou islámské země schopny sjednotit se na společném, zdůvodnitelném a homogenním stanovisku. Tím je do značné míry paralyzováno celé úsilí OSN, což pákistánský de-

ník Dawn komentoval

bez zvláštního nadšení v článku „*Definice terorismu: Diplomaté v OSN nejsou schopni dosáhnout konsenzu*“ (r. 2002).

Také vyspělé země nemají v mnoha otázkách zcela jasno. V materiálu „*Background Information on Foreign Terrorist Organizations*“ (Office of Counterterrorism, State Dpt., 1999) čteme, že „*...terorismus znamená takové činnosti, které jsou nelegální v zemích, kde se dějí...*“ Pokud by byla citovaná věta závaznou, Pákistán by se znovu ocitl na straně těch, kteří teroristy ve svém lůně považují za hrdiny, což by jistě neusnadnilo pozici prezidentu Pervézu Mušarráfovi, deklarujícímu (slovy i činy) svou příslušnost k mezinárodní protiteroristické frontě v čele s USA. Akty pákistánského terorismu se odehrávají především na domácí půdě, respektive v Kašmíru, a tamnímu statistickému občanovi (včetně většiny státních orgánů) není vůbec jasné, kdo je kdo a co je co, a právní systém, ovlivňovaný historickým zvykovým i novějším islámským právem, mu v tom nepomůže. Mušarráf zintenzivnil své úsilí, aby byl terorismus jakéhokoliv druhu uznán za protizákonný a trestný také v Pákistánské islámské republice, ale například neobjektivní hodnocení toho, co se děje v Kašmíru, jako by zapustilo nevyplnitelné kořeny nejen v myslích Pákistánců, ale také v pákistánské zahraniční politice.

Obecně přijatelnější se jeví definice P. Wilkinsonova, zformulovaná v článku „*Strategické implikace terorismu*“ (Indian Council of Social Science Research., r. 2000).

„*Terorismus je zvláštní formou politického násilí. Není to ani filosofie, ani politické hnutí. Je to zbraň či metoda, používaná v průběhu dějin jak státy, tak organizacemi z nejrůznějších*

politických důvodů a příčin. Má pět charakteristických rysů:

1. Akce jsou předem promyšlené a mají vytvořit atmosféru extrémní hrůzy a strachu.

2. Teror je zaměřen na širší publikum nebo cíl, než je bezprostřední oběť násilí.

3. Neodmyslitelnou součástí je útok na náhodné nebo symbolické cíle včetně civilního obyvatelstva.

4. Ve společnosti, v níž se děje, je chápána jako vymykající se normálu, protože v doslovném slova smyslu porušuje její zásadní společenské normy a vyvolává hněv.

5. Cílem je svým způsobem ovlivnit politické chování.“

Motivace teroristů je různorodá. Jsou to především **nacionalismus, separatismus, etnické pohnutky**, (jistě formy) **levičáctví**, a především některé **interpretace náboženských fundamentalistických názorů**. Rozvoj náboženského fundamentalismu pozorujeme ve všech velkých světových náboženstvích, avšak je to zejména jeho islámská varianta, která je nejčastěji hybateltem aktů teroru konce 90. let minulého a začátku tohoto století, zatímco v 70. letech se jednalo většinou o činy marxisticky/levičácky orientovaných skupin.

Konstrukce teroristických organizací se v průběhu dějin měnila od bakuninovského individualismu „propagandy činu“ přes striktně organizované, paramilitární skupiny, často systematicky podporované některými státy, až po volně propojená seskupení typu al-Káidy. Teroristé se vždy ke svým činům přiznávali a hlásili, nejnovější vývoj však zaznamenává stále častější případy, kdy protagonisté teroristického činu zůstávají anonymní. Tím obtížněji jsou definovatelní a postžitelní a jsou ve svých cílech a metodách zcela nevypočitatelní. B. Hoffman ve studii „Uvnitř terorismu“ je nazývá „postmoderními teroristy na volné noze“. Tento typ je charakterizován agresivitou zvýšenou do té míry, že je vždy jeho snahou zabít co nejspektakulárnějším způsobem co největší počet (neviných) lidí.

Vzrůstající počet sebevražedných teroristických útoků a jejich šíření v Palestině do dalších islámských zemí (Indonésie, Čečensko, Irák...) budí stále vážnější obavy. Není to historicky neznámý jev; americký sociolog a antropolog kultury M. Harris v jedné ze svých knih píše o židovských bojovnících proti římskému impériu takto: „*Tito fanatici-banditi-partyzáni věřili, že s pomocí Spasitele se jim nakonec podaří Řím porazit. Jejich víra nebyla teorií, nýbrž revoluční praxí, zahrnující týrán, loupeže, vraždy, provokace, terorismus a bravurní akce, končící smrtí...*“ Z tohoto výčtu metod se dá soudit, že šlo (také) o útoky proti civilnímu obyvatelstvu. Z nejnovějších dějin si můžeme připomenout snad jen kdysi oslavované sebevražedné útoky sovětských vojáků v období občanské války i tzv. Velké vlastenecké války nebo nálety japonských kamikadze, které bývají hodnoceny jako výsledky prání mozků, ať už je nazýváno jakkoliv (oddanost ideologii, tradiční kultu-

ře, straně, lidu, císaři...), jejich cíle však vždy byly vojenské, jsou tedy mimo kategorii teroristů-sebevrahů. Také sebeupálení buddhistických mnichů za vietnamské války, skupinové sebevraždy příslušníků některých sekt apod. nemají se soudobým sebevražedným terorismem vůbec nic společného, snad kromě narušené psychiky hlavních aktérů (viděno našima očima). Z psychologického hlediska jde o osobnostní sebedestruktivní tendence, jak je popisuje např. H. M. Enzensberger v pojednání „Zmrtvýchvstání lidské oběti“ (Societats Verlag, 2001).

Skutečný sebevražedný terorismus se prakticky nevyskytuje mimo svět islámu, v němž je idea sebeobětování při útoku na „nepřítele islámu“ živá, udržovaná a podporovaná mj. výchovou v tradičních islámských komunitách, vzdělávacím systému (madrasy) i ortodoxních rodinách.

V Pákistánu se všeobecně k problému terorismu přistupuje velmi opatrně, nebere-li v úvahu některá rozhodná prohlášení Mušarrafova establishmentu; schizofrenické zakládadlo „pro jednoho je terorista zločincem, pro druhého bojovníkem za svatou věc“ stále platí nejen mezi obyvateli, ale i v převážné části tisku. Někteří místní publicisté se snaží o univerzální definici, která by byla přijatelná jak pro pákistánskou společnost, která historicky i politicky inklinuje k islámskému fundamentalismu, tak pro vládu a demokratický svět. Tak například N. S. Khan ve stati „Úvahy o terorismu“ (deník Dawn, 2002) jej charakterizuje takto:

„1. *Teroristické skupiny jsou dobře zorganizované, seskupené kolem charismatického vedení.*

2. *Vedou útoky na identifikovatelné cíle, které jsou podle jejich názoru původem všeho zla.*

3. *Cíle, kterých chtějí dosáhnout, jsou symbolické a posvátné.*

4. *Používají násilí s premeditací, aby co nejvíce vyprovokovaly a zranily nepřítele.*

5. *Mají vůli nést za své činy následky.*“

Tím si však autor (a ti, kteří se s jeho názory ztotožňují) zavírá dveře k celosvětové aprobaci. Je příliš ovlivněn svou osobní zkušeností, místními tradicemi a současnou situací.

Jiní pákistánské komentátoři jsou snad ve svých názorech a definicích přijatelnější, ale pak jsou jejich závěry více než pesimistické. Tak například deník The News cituje v úvaze „Teror, terorismus a teroristé: Hodnocení ve světle národního, regionálního a globálního scénáře“ jistého F. A. K. Leghariaho, který říká, že „*pokud bude existovat civilizace, terorismus bude používán jako zbraň proti zformovaným lidským společnostem, establishmentu, vládám, lidem, zkrátka proti všemu, co teroristé uznají za nepřátelské*“. Pozoruhodné je zde sloveso „uznají“: jejich voluntarismus a podivná logika hravě nepřehlédnutelnou roli.

Jsou tací, kteří vyjadřují názor, že úsilí o světově přijatelnou definici terorismu a jeho následné opředení univerzálními, všeobecně respektovatelnými, detailními

právními normami by se mělo zúžit více méně na hledisko morální, opřené o zásadní hodnoty velkých monoteistických náboženství. To by uvolnilo ruce vládám jednotlivých zemí vyzbrojit se do boje s vlastními teroristy, ať působí doma či v zahraničí, na základě svých každodenních zkušeností a místních tradic. To by však současně předpokládalo společné definování morálky, celosvětové osvícení politických elit a vítězství mezilidské a mezinárodní solidarity, což se dnes zdá být ještě vzdálenější perspektivou než kdykoliv předtím. Stačí si připomenout, jak svět nakládá s obecnými principy univerzálních lidských práv.

Zvykli jsme si říkat, že islám nemá s terorismem nic společného, že on sám ve své mainstreamové formě, vyznávané drtivou většinou muslimů, je náboženstvím míru a přátelství. Tato definice je poněkud povrchní a sluší spíše jako politická deklarace dobré vůle než argument. Pravdou je, že současné nejnebezpečnější formy terorismu vznikají v islámských společnostech a používají své náboženství jako heslo, zakládadlo i argument, a také politický terorismus má de facto sloužit zpětně islámu, viz úsilí o vytvoření islámského státu na území Indonésie či v Čečensku, a nejnověji i v šiitské části Iráku. „Západní“ terorismus je mnohotvárnější, a především vůbec není doma obecně tolerován, či dokonce vítán a podporován, jako je tomu v mnoha muslimských zemích. Když se autor tohoto článku dotázal na konferenci o islámu, pořádané indonéským ministrem pro náboženské záležitosti v roce 1997 v Jakartě, proč při tak značné převaze souvěrců a států, chápajících Mohamedovu religii jako náboženství míru, si především islám sám neřeší otázku islámského terorismu jako svého druhu herezi, opíraje se o moudrost a mírumilovnost koránu, nedostalo se mu vyčerpávajícího vysvětlení. Přesto by bylo zjednodušením s opačným znaménkem tvrdit, že v ummah – světové pospolitosti muslimů, neexistují pozitivní trendy, nebo že dokonce posvátné knihy k terorismu nabádají, i když řada citátů není stoprocentně mírumilovná (například ve vztahu k Židům); to je však problém skutečných znalců koránu, a těch – navzdory skutečnosti, že miliony muslimů znají korán nazpaměť – mezi teroristy ani prostými vyznavači Alláha mnoho není.

Co do praktických příčin vzniku terorismu, je nutné si povšimnout, že navzdory mnoha tvrzením jedním z důvodů vzniku i skutečným podhoubím je bída ve většině muslimských zemí. Jak si ukážeme dále, má mnoho společného s místní interpretací islámu; ta leckde nouzi zneužívá, jinde je do značné míry jejím produktem. „Osvícená“ muslimská hnutí se prosazují spíše tam, kde krajní bída neexistuje. Prozatím ve většině zemí vítězí vulgární fundamentalismus, jehož dětmi jsou teroristé.

Západ se dívá na terorismus především z hlediska následků: vraždění civilistů z politických (náboženských) důvodů je terorismem. Jak říká německý intelektuál Enzensberger: „...at' (teroristé) tvrdí, že činí své ve

jménu levé či pravé ideologie, ve jménu náboženství nebo svobody, jejich činnost probíhá vždy podle téhož modelu, jehož společným jmenovatelem je paranoia. Musíme se zeptat sami sebe, do jaké míry byl masakr v New Yorku inspirován islámskými důvody – jakýkoliv jiný důvod by přece přinesl stejné následky.“ Avšak dále rozvádí svou myšlenku takto: „V dlouhodobé perspektivě poneše následky (terorismu) nikoliv Západ, ale ty oblasti, jejichž jménem (k teroristickým aktům) došlo. Pro muslimy budou předvídatelné následky katastrofální: islamisté oslavují začátek války, kterou nikdy nemohou vyhrát... Celé národy budou muset zaplatit... za činy těch, kteří jsou považováni za jejich reprezentanty.“

Kvůli lepšímu pochopení korelace islám – terorismus je třeba si zopakovat několik elementárních neekumenických poznatků:

- dnešní islám vcelku není náboženstvím v našem slova smyslu a je aplikován jako systém příkazů, jak organizovat společnost, a hotových – receptů na život –; tak jej hodnotí mj. S. I. Asad v deníku Dawn („Chápání islámského práva“):

- nositelem a strážcem pravd islámu není žádná církev s nejvyšší univerzální autoritou, což se projevuje v existenci desítek sekt, proudů a samozvaných mahdí, jako je Usáma bin Ládín;

- islám je záměrně a cílevědomě zpolitizován;

- některé státy se deklarují jako islámské, ale míra vlivu islámu na jejich chování je velmi různá;

- korán byl vcelku seslán Alláhem, téměř nezná žádnou podobnost, která je jedním z pilířů např. křesťanství, a je chápán a realizován doslovně;

- o základních pravdách se nesmí diskutovat, natož o nich pochybovat;

- svět se principiálně dělí na věřící (fidels, muslimové, ti dobří) a nevěřící (infidels, všichni ostatní, ti nedobří), takže v praxi je kategorický imperativ jiných velkých náboženství – vztah dobra a zla – odsunut na další místo.

Ummah, čili světové společenství muslimů, jehož zájmy se často ohánějí i teroristé, nejvíce známky jednoty a sjednocování, jež si mnoho muslimů přeje, byt' všichni jeho příslušníci jsou bratry a členy stejné privilegované kategorie – říše věřících. Muslimský svět se podle komentátora pákistánských novin The News M. A. Shaikha („Kam spěje muslimská ummah“) dále rozpadá díky faktu, že chudé islámské země jsou stále chudší, zatímco bohaté neustále bohatnou. Dogmatismus brání islámu liberálnějšímu chápání světa a procesů v něm a je brzdou jakéhokoliv rozvoje. Enzensberger říká: „Islam čerpá svou sílu ze své negace modernismu“. Válka je podle koránu různého typu podle toho, proti komu se bojuje. Zásadně zakazuje agresi, naopak boj proti agresorovi je svatý; zde je ponechán značný prostor pro nejrůznější interpretace. Je ovšem evidentní lži tvrzení, kterým se zaštiťují fundamentalisté a jejich prodloužená paže – islámští te-

roristé, že korán vyzývá k šíření víry ohněm a mečem. (S. I. Asad: „Pravidla války v koránu“, Dawn, 2002)

Pojem džihád, který je pro drtivou většinu lidí, a to i muslimů, jednoznačně a pouze (svatou) válkou, je zkrátka všeobecně špatně chápán, dězinterpretován a zneužíván. Není to boj s mečem v ruce, byt' může za jistých podmínek plnit i tuto funkci. Podle umírněných současných vykladačů koránu má především spirituální rozměr. V Pákistánu ještě donedávna celebrován džihádisté, tedy ti, kteří bojovali v Afghánistánu či Kašmíru za víru, proti nevěřícím, jsou obětmi praní mozků duchovními vůdci fundamentalistických a extremistických skupin, které nutně potřebovaly žoldáky, nebo Kanonenfutter. Komentář k tomu podává pákistánský autor J. Wafa v deníku Dawn pod záhlavím „Zmatek kolem džihádu“: „Naneštěstí se slovo džihád, které znamená „opravdovou, upřímnou snahu“, stalo synonymem pojmu qital – „ozbrojený konflikt, válka“. Objektivní studium koránu ukazuje, že interpretace džihádu současnými muslimskými duchovními jako ozbrojeného boje v koránu neexistuje; ten připouští qital, čili válku, pouze v sebeobraně.“ Tady mullové nemají žádný problém vyhlásit tezi, že nevěřící ohrožují muslimský svět, a bubnují do dalšího útoku. Pak by ovšem měli narazit na další ustanovení koránu, který akceptuje džihád v ozbrojené formě pouze tehdy, je-li vyhlášen státem (resp. oficiální organizací věcí veřejných); žádný jednotlivec či skupina k tomu nejsou oprávněni. Proto se nikdy nemohou koránem a džihádem ohánět žoldáci, hrdě sami sebe nazývající džihádisty, teroristé-sebevrazi či samozvanci typu bin Ládina.

Z nehybnosti, netolerantnosti a dogmatismu islámu vyplývá opožděný rozvoj muslimské části světa podle zásady – čím je společnost fundamentalističtější, tím více ztrácí. „Militantní islám nenávidí Západ nikoliv kvůli tomu, co dělá, ale kvůli tomu, co je... Amerika je ve skutečnosti nenáviděna za svůj úspěch, za přitažlivou a (podle kritiků) lákavou alternativu tradičního islámského způsobu života a za ponížení, které cítí mnozí muslimové, když se zamyslí nad relativním pádem své kdysi mocné civilizace.“ (The Economist, 2001)

Pákistánský publicista dr. A. Syed ve své práci „Proč se Východu nepodařilo dohonit Západ“ říká: „Až do 17. století měl Východ (rozuměj: muslimský, převážně arabský svět) převahu nad Západem (rozuměj: euroatlantickou civilizací) v „hardware“, ale nedosahoval pokroku ve vývoji „software“. Protože v dalších vývojových stupních jako jsou kapitalismus, industrializace, demokracie a vláda práva byl „software“ neodmyslitelný. Východ jich nikdy nedosáhl a začal stagnovat.“ „Softwarem“ autor rozumí nemateriální statky jako potřebu (liberální) svobody, industrializaci společnosti, existenci samospráv a nezávislých trhů, posvátnost a právní zabezpečení soukromého vlastnictví a respekt k iniciativám a volnostem jednotlivce.

Z této percepce současného světa vyrůstá mezi muslimy vědomě i nevědomky pocit „ubliženosti“, méněcennosti a ohrožení. V karáčském deníku Business Recorder vyšla před časem tabulka, která mluví sama za sebe a vysvětluje mnohé, byt' dokumentuje především materiální aspekty stavu muslimské části světa.

srovnatelné hodnoty	podíl muslimského světa v %
Rozloha islámské části světa	23,0 %
Počet obyvatel	20,0 %
Hrubý domácí produkt	4,4 %
Dovoz	6,9 %
Vývoz	7,3 %
Dluhové zatížení	26,0 %
Přímé zahraniční investice	5,4 %
Tržní kapitalizace	1,3 %
Tržní hodnota akcií	1,6 %
Počet zapsaných společností	9,5 %
Počet technických pracovníků	1,0 %
Počet vědců a inženýrů	2,0 %
Kvalita lidského života	nejsou k dispozici žádné údaje

Francis Fukuyama říká: „Muslimské společenství se musí rozhodnout, zda uzavře mír s moderností, obzvláště s klíčovým principem světového státu a náboženské tolerance... Muslimové, mající zájem na liberální formě islámu, již nesmějí odsuzovat Západ k tomu, aby bral na celý islám stejný metr. Musí se překonat a izolovat mezi sebou extremisty – vykázat je. Existují signály, že se tak již děje.“ Dokazují to i prohlášení jinak dosti agresivního rétora a obránce islámských hodnot, malajsijského premiéra Mahathira, který jako jeden z mála mj. zařadil palestinské sebevrahy jednoznačně mezi teroristy. Také mezi pákistánskou muslimskou inteligencí vzrůstá kritičnost vůči fundamentalistům, přičemž se paradoxně také oni v argumentaci opírají o tatarská dogmata koránu. Jeden z významných karáčských deníků např. uveřejnil studii nazvanou „Islam, demokracie a džihád“, v níž se nedvouznačně říká: „Bez státní autority není džihád nic víc než terorismus.“ Snad také proto se pákistánský fundamentalisté tak usilovně snaží změnit Pákistánskou islámskou republiku ve fundamentalistický muslimský stát, kde by panovala šaría. V tom jim však už čtyři roky brání Mušarráfův establishment, který – ač dosud nesplnil, a pravděpodobně ani nesplní, požadavky Západu na zavedení demokracie v našem slova smyslu – je ve svém boji proti nim úspěšný. O tom svědčí rovněž pochvalné výroky stádepu USA z října 2003 na jeho adresu poté, co se pákistánským jednotkám podařilo zneškodnit další buňky organizace al-Káida.

olsa.jaroslav@post.cz

Ideologie autoritativního režimu

– příklad Turkmenistánů

„Pro Turkmeny není stát, na rozdíl od Západu, „noční vrátný“, ani organizace, která kontroluje dodržování pořádku ve společnosti. Vidí v něm paternalistický orgán, který projevuje otcovskou starost o jeho přeměnu na jednotný národ, o jeho svornost, čekají od něj zabezpečení ochrany před vnějšími hrozbami a šťastný a svobodný život. Hlavu státu lid uznává jako otce národa.“ (Hallyjev)

SLAVOMÍR HORÁK

V každém státě existuje určitý způsob ideologie prosazované politickými elitami, s jejíž pomocí se ospravedlňují většinou citlivé záležitosti vnitřní i zahraniční politiky státu.

Vliv a potřeba ideologie se poněkud méně objevují v tzv. demokratických státech, což je dáno mj. častější možností střídání vlád. I zde se v některých momentech tento faktor objevuje – například zahraniční politika Spojených států se do značné míry opírá o ideologickou propagandu – jako je odstrašování jadernou válkou, později universalismus lidských práv a od září 2001 je mezi nejvyššími představiteli administrativy USA prosazována ideologie boje proti terorismu.

Mnohem více než v demokratických státech se projevuje potřeba ideologie v systémech, které neprocházejí v pravidelných periodách politickým bojem a jejichž hlavním úkolem se postupně stává udržení systému u moci. Obvykle platí, že s větší mírou represe se prohlubuje i míra ideologie – dnes jsou nejvýznamnějšími příklady totalitní diktatury s velkými ideologickými koncepcemi např. Irák, Severní Korea, ale také nově vznikající státy, které teprve hledají svou vlastní státní identitu. Kombinací těchto faktorů je Turkmenistán – země, která ve svém reálném politickém systému spojuje prvky stalinistických a komunistických metod vlády a orientální despotie.

Vývoj turkmenské národní identity a státnosti

Do počátku 20. století existoval etnonym Turkmen jako označení pro kmenová společenství kočující na území mezi Chivským chanátem, Bucharským emirátem a Persií. Nájezdy těchto kmenů byly hrozbou pro všechny zmíněné státní útvary – stereotyp turkmenského nájezdníka se uchoval především na iránské straně. Zajímavý popis těchto kmenů v 19. století podává humorně laděná kniha znalce Íránu a jeho přilehlých

oblastí Jamese Moriera *Hadži Baba z Isfahánu*, kde se tento stereotyp několikrát opakuje.

V devatenáctém století začíná být patrný stále větší vliv Ruska v regionu (Saraj, op. cit.), avšak celý tzv. Zakaspický region byl ovládnut jako poslední – až v roce 1881 byl definitivně zlomen odpor Achalských Tekkinců u pevnosti Geok Depe, která se stala jedním ze symbolů historiografické reflexe současného turkmenského režimu.

Základy skutečné turkmenské státnosti byly položeny vytvořením Turkmenické SSR z Turkestánské ASSR, části Bucharské a Chivské lidové socialistické republiky v době nového rozdělení Sovětského svazu v roce 1924. Přes vyhlášení jednotného státu Turkmenů zůstala i nadále zachována příslušnost k jednotlivým kmenům. Kádrová politika si do značné míry zachovala charakter kmenového boje, přičemž nejvýznamnější roli hrál kmen Achalských Tekkinců, který osidluje oblasti okolo hlavního města Ašchabad. Kromě Achalských Tekkinců jsou dalšími významnými kmeny především Mary Tekke, Jomut, Ersary, Salyr a Saryk (Kadyrov, Š – Durdyjev, M.). V sovětském období se přesto podařilo zachovávat jistou rovnováhu mezi nejvýznamnějšími kmeny vlivem stále rotace kádrů a stoupajícího vlivu ruského nebo rusifikovaného elementu mezi turkmenskou politikou i intelektuální špičkou. Právě rusifikovaní Turkmeni se cítili být méně spjati s jednotlivými kmeny a přispívali tak ke klesající klanové identitě a vzestupu turkmenské, ale také sovětské identity.

Postupná unifikace turkmenského národa rovněž odpovídá Andersonově teorii tzv. *imagined communities*, podle které se jednotka národa utvrzuje rozvojem písemného styku v daném jazyce (*languages-of-state*). K tomuto kroku je nutná kodifikace jazyka a zvýšení podílu gramotné populace, což se v případě Turkmenické SSR (stejně jako ve všech středoasijských republikách) stalo právě v sovětském období.

Růst nacionalistických tendencí a postupný odchod ruského elementu ze středoasijské politiky po rozpadu SSSR způsobil zostření klanových bojů ve Střední Asii, který v případě Tádžikistánu vedl až ke krvavé občanské válce. V Turkmenistánu se prosadil do čela státu tehdejší první tajemník KS Turkmenistánu Saparmyrat Nijazov a postupně vytvořil politický systém téměř absolutní centralizace moci ve vlastních rukou, spojený s kultem osobnosti. Nový režim tak musel od počátku definovat svou politickou ideologii k ospravedlnění a vysvětlení vlastní existence.

Ze všech států bývalého Sovětského svazu se ideologický aspekt stal nejdůležitějším právě v Turkmenistánu a je specifický i ve středoasijských poměrech. Státní ideologie, která podporuje mocenskou složku, je zde zřejmě nejvíce propracována a spolu s absolutní kontrolou nad médii vytváří celek, který si vyžaduje zvláštní pozornost a důkladnější analýzu.

Když byla v roce 1991 vyhlášena samostatnost Turkmenistánu, jednalo se o první samostatný státní útvar v dějinách Turkmenů. Podobně jako v ostatních středoasijských republikách, které se ocitly před podobným úkolem hledání státní identity, se Turkmenistán a jeho prezident obrátili k historickému vývoji, který měl prokázat existenci státní identity Turkmenů, a tím i oprávněnost jejich zařazení ve svém prostoru. Tato snaha dosáhla svého vrcholu v knize Ruhnama, „sepsané“ prezidentem.

Takzvaný „turkmenský model rozvoje“

Kromě historického aspektu Saparmyrat Nijazov převzal i nacionalistickou a vlasteneckou rétoriku od postupně likvidovaných opozičních skupin (např. *Agzybirlík* – Pokrok) a přidal do ní ještě specifickou turkmenského národa a turkmenského modelu rozvoje (tzv. *türkmençilik*), který se velmi podobá podobné koncepci vzniklé v Osmanšské říši (tzv. *türkçülük*).

„Turkmenský model rozvoje“, jak jej definuje současný prezident země, byl zpočátku zaměřen především na postupnost a pomalost přechodu od sovětského státního systému k další vývojové etapě země, přičemž hlavní roli v tomto období by měl převzít stát. Další etapou se měl stát demokratický stát – tento cíl byl definován v turkmenské ústavě z roku 1992 (čl. 1 ústavy). Demokratické směřování však bylo podmíněno právě specifickými turkmenského vývoje, která nepřipouštěla rychlý přechod k demokratickým institucím. Postupně došlo k odklonu od tohoto „demokratického směru“ a hlavním cílem se stala idea prezidenta o perspektivní „beztržní společnosti zcela nového typu ve spravedlivém, právním státě všeobecného dobrodiní, ve kterém bude vše podřízeno rozkvětu člověka“. (Kameněv)

Demokratické hodnoty byly pozastaveny redakcí programu „10 let stability Turkmenistánu“, který byl schválen v roce 1994 v referendu spolu s prodloužením pravomocí prezidenta do roku 2002. Na tento program navázal v prosinci 1999 na zasedání

Halk maslahaty nový koncept rozvoje „21. století – zlatý věk Turkmenů“ (*XXI Asyr – Turkmenyň Altyn Asyr*). Zároveň s tím byly prezidentovy pravomoci prodlouženy na neohrazené období, čímž se demokratizace odložila na neurčito (Kadyrov, s. 245) a specifická turkmenského modelu byla postavena do popředí.

Jako „nutná podmínka normální existence a garance stability v přechodném období“ (Dudarev, s. 165–167) byla vytvořena silná prezidentská moc a pro zvýraznění jejího symbolického i faktického významu bylo prezidentovi Nijazovovi schváleno nové příjmení Türkmenbašy. Je zajímavé, že oficiální překlad tohoto jména zní Otec Turkmenů, přesnější překlad však znamená „Hlava Turkmenů“. Tohoto překladu je však pro jeho dvojsmyslnost zakázáno používat (dotýká se ustanovení Zákona o cti a důstojnosti prezidenta z roku 1991). (Kadyrov, s. 284). Podle tohoto oficiálního jména byl v zahraničním tisku použit výraz *başismus* pro charakteristiku turkmenského režimu.

V ideologické rovině byla tato koncentrace moci zdůvodněna jako garance jednoty Turkmenů s prezidentem postaveným nad klany.

„Bez kořenů není dřevo a bez základů není budova. V posledních staletích naší tragické historie se nehojily rány, které nám přinesl osud. Náš lid byl rozdroben na části, jeho hlava byla oddělena od těla. Proto strom jeho [národa] života nekvete, budova státu se nestavěla a šťastné cesty šly okolo něho [národa]. Plemena šla svými cestami na různé strany a každý žil a přemýšlel podle sebe. Proto nebyla možnost postavit jednotný stát.“

Proto jsem pracoval dnem i nocí, jen abych uviděl Tebe, můj lide, šťastným, sebevědomým pro zůřek, hrdým a nepotřebujícím žádnou pomoc. Nakonec se nám pod znamením Alláha přece jen podařilo vystavět Nezávislý stát. Děkuji Bohu, že na nás poslal misijní úkol vyhlásit Neutrální stát.“ (Ruhnama, s. 245–255)

Ve skutečnosti turkmenským národem myslí prezident především část tekkinského kmenového svazu Achal, z něhož Türkmenbašy pochází a který se stal jeho hlavní oporou po jmenování do nejvyšší funkce v zemi v roce 1985.

Ideologie a kult osobnosti v praxi

Nelze v krátkém článku postihnout celou šíři ideologických projevů, která v současném Turkmenistánu existuje. Omezíme se proto pouze na některé nejvíce viditelné rysy tohoto fenoménu.

Jazyková politika

Podobně jako v mnoha dalších republikách bývalého Sovětského svazu byla i zde snaha přejít co nejrychleji od univerzální ruštiny k národnímu jazyku. Turkmenština velmi záhy přešla na latinu místo azbuky. V praxi je však často nadále používána azbuka, mnozí lidé se tímto opatřením stali prakticky negramotní. Největším paradoxem zůstává fakt, že i sám Türkmenbašy při psaní své knihy *Ruhnama* používal azbuku, což

vyplývá z ukázek rukopisu, které celou publikaci provázejí.

Podobný vývoj zaznamenaly i další země, které přešly z azbuky na latinu – Uzbekistán a Ázerbájdžán. V Turkmenistánu však brzy došlo k jazykové diskriminaci a faktickému vyloučení všech ruských kádrů ze života. V červnu roku 2000 vydal Türkmenbašy příkaz, že všichni státní úředníci, lékaři a učitelé musejí povinně přejít na turkmenštinu. Toto opatření způsobilo chaos ve vysokém školství, kde většina pedagogického sboru hovořila pouze rusky, a navíc se ukázalo, že turkmenština postrádá v mnohých specializacích odbornou terminologii.

Hromadné sdělovací prostředky

Média se logicky stala hlavním nástrojem zprostředkování ideologie v zemi i navenek. Televize existuje pouze státní a její program se skládá většinou z ukázek turkmenských přírody, architektury, folklóru (národní tance apod.). Zpravodajské relace jsou plné událostí ze života prezidenta. Program televize začíná modlitbou za prezidenta a přísahou věrnosti. Po celou dobu vysílání se v rohu obrazovky objevuje malá zlatá silueta „vůdce“ (*Serdára*). Povoleno je i zahraniční satelitní vysílání, nabídka je však omezoována na několik většinou zábavných programů turecké, arabské nebo ruské produkce. Navíc zpravodajské pořady na těchto stanicích jsou přerušovány turkmenskými zprávami.

Televize však zůstává hlavním mediálním prostředkem propagandy, protože tištěná média jsou málo dostupná. Existuje několik turkmenských periodik a také jedny noviny v ruštině – *Nějtraňnyj Turkmenistan*. Všichni mají na své titulní stránce povinné fotografie Türkmenbašyho, přísahu věrnosti Türkmenbašy a další symbolické atributy nového Turkmenistánu a jeho prezidenta.

Architektura Ašchabadu

Hlavní město Turkmenistánu se postupně stalo nejviditelnějším projevem metaforického vyjádření turkmenské státní ideologie a kultu osobnosti.

Samotné centrum Ašchabatu tvoří symbolická věž, zasvěcená neutralitě Turkmenistánu, vyhlášené OSN v roce 1995. Tvarem má připomínat trojnožku, na které podle současné místní folkloristiky Turkmeni tradičně připravovali své pokrmy. Kult osobnosti je zde představen zlatou sochou prezidenta s roztaženými rukama vpřed do budoucnosti, která se otáčí za Sluncem. Místní lidé této soše přezdívali „*Batman*“ a v současném městském folklóru Ašchabadu existuje celá řada narážek na tuto sochu. Jedno z novodobých přísloví například tvrdí, že „kdo se chce mít dobře, musí se umět dobře otáčet“.

Pod touto stavbou je jeden z nejvýznamnějších symbolických výjevů turkmenských dějin a prezidentova životopisu. Centrem je postava býka, který symbolicky nese na svých rozích Zemi. Část planety je jakoby rozbitá a z ní vyrůstá postava ženy, která na svých rukou nese malého zlatého chlapečka. Celý výjev symbolizuje zemětřesení v Ašchabadu v roce 1948, při němž zahynula větší část Nijazovovy rodiny (umírající postava ženy – matka budoucího prezidenta Gurbansolat Edže, z níž se zachránil pouze malý Saparmurat).

I další budovy a monumenty Ašchabadu mají svou výraznou symboliku, která připomíná turkmenské staré i nové dějiny, folklór. Po celém městě jsou rozestry nesčetné památníky a billboardy s usmívajícím se prezidentem, často doprovázené citáty z *Kuhnamy*, hesly a výroky prezidenta. Kromě Ašchabadu existují sochy Türkmenbašyho prakticky v každé větší vesnici, nehledě už na samotné názvy vesnic, kolchozů, které nesou jméno prvního prezidenta země. Vrcholem architektury kultu osobnosti za Ašchabadem je architektonický komplex v rodné vesnici Nijazova Gypdžak, asi 20 kilometrů na západ od Ašchabadu, zahrnující monument Türkmenbašyho otci a matce, kteří se rovněž stávají součástí tohoto kultu – jménem otce Amatyrata, který padl jako politruk ve 2. světové válce, je nazván například Svaz veteránů Turkmenistánu. Matka Gurbansoltan Edže se stala mj. patronkou Svazu žen Turkmenistánu jako vzor a symbol matky. Působivá je především mramorová kolonáda se zlatou sochou prezidenta a zlatou plaketou, připomínající odchod otce Amatyrata do války.

Ruhnama

V roce 2001 byla předána turkmenskému národu tzv. „svatá kniha“, morální kodex turkmenského národa, sepsaný samotným prezidentem – *Ruhnama* (doslovný překlad „Duchovní kniha“). *Halk maslahaty*, který mezitím přijal návrh na prohlášení Türkmenbašyho Prorokem, text této knihy jednomyslně schválil. Její definitivní podoba byla představena koncem roku 2001 a na jaře 2002 byly publikovány i oficiální překlady do ruského, anglického, tureckého, arabského i japonského jazyka.

Kniha si klade za cíl stát se zdrojem duchovního a morálního poučení turkmenského národa. Výsledek je jistou kombinací myšlenek, která hledá své základy v koránu, komunistických brožurách, turkmenských tradicích a historii. Je zde představeno i základní uspořádání nového turkmenského státu (*Ruhnama*, s. 254–266).

Koncepčně je kniha rozdělena na pět částí, celek však nepůsobí nijak systematicky. Některé myšlenky se mnohokrát opakují, což má u čtenářů vést k utvrzení určitých tezí (historická úloha turkmenského národa a jeho dnešním místě na zemi). Charakteristická je častá neurčitost – například neexistuje konkrétní pojem „Zlaté století“ Turkmenů.

Nejvýznamnější teze *Ruhnamy*

Turkmenská historie. Čtenář se zde může dovést o údajné historické tradici turkmenského národa, která je stará až 5000 let. Za nejstaršího předka Turkmenů byl označen Oguz chán a v mytologii je jeho příchod stanoven přibližně do třetího tisíciletí př. n. l., přičemž však nejsou uvedeny argumenty, které by tento fakt podpořily. Toto tvrzení se přesto stává nezpochybnitelným dogmatem.

Turkmeni se podle knihy od počátku svých dějin stali spoluzakladateli asi sedmdesáti velkých dynastií – vč. Parthské říše rodu Arsakovců (2. století př. n. l.), Seldžuckého státu (11.–12. století), dynastii Ghazzovců (10.–11. století), Safijovců

(15.–18. století v Íránu), Osmanů (13.–20. století) nebo Qadžárovců (18.–20. století v Íránu). Většina z těchto dynastií měla skutečně turkický původ, nicméně v žádném případě nelze o Seldžukovcích nebo osmanských Turcích hovořit jako Turkmenech. Navíc příchod turkických kmenů do oblasti lze datovat v nejlepším případě ve 2.–3. století n. l., a tak snaha o „turkmenizaci“ Parthské říše je historicky těžko obhajitelná.

U každé z dynastií je uváděná stručná charakteristika (s. 209–242) a také přehled panovníků a rodokmenů těchto tzv. „turkmenských“ dynastií ve středověku (s. 109–142). Z těchto dynastií jsou za nejvýznamnější považováni Seldžukové, se kterými je spojen první „Zlatý věk Turkmenů“.

Naopak velmi negativní hodnocení se objevuje při zmínkách o období po ruské okupaci do roku 1991. Oficiálně deklarovaným symbolem turkmenského porobení se stalo Geok Depe, tedy místo, kde byl v roce 1881 zlomen odpor turkmenských kmenů (zde se myslí především kmen Achal-Tekke), což bylo podtrženo i vystavěním mešity Saparmyrata Hodži, která byla prohlášena za Mekku Turkmenů.

Turkmenské tradice a proroci. V textu se mnohokrát opěvuje krása turkmenských tradičních výrobků (koberce, šperky, hudební nástroje), ale i tradiční mírový duch Turkmenů. Velmi často text pracuje s turkmenskými příslovími, ve kterých jsou hledány kořeny některých tezí Ruhnamy. Podobně často se idealizují i krásy turkmenské země – především ve třetí části knihy (Ruhnama, s. 172–190). V celém díle jsou hojně citovány úryvky z turkmenských legend, především od čtyř hlavních turkmenských proroků: Oguz chána (spojen s existencí státu), Gorkut Aty (symbol solidarity), Göröglyho (symbol státnosti – proroctví o „Zlatém věku Turkmenů a jeho vůdci Saparmyratovi“) a Magtymkuliho (jednota a síla). Magtymkuli je považován za největšího spisovatele turkmenských dějin a je dnes předmětem literární propagandy – existuje např. literární cena Magtymkuliho, jejímž laureátem se v roce 2001 stal sám Türkmenbašy za svou Ruhnamu.

Görogly pravil: Existuje světlá cesta, je štěstí státu. Štěstí státu, Vlast a země jsou známé a je třeba je udatně chránit. Štěstí státu tehdy bude ve tvých rukou. Ukaž existenci zlatého života svému národu – to se stane Tvým učením, Tvou cestou, Saparmyrate!“ (Ruhnama, s. 148)

Současný Turkmenistán. Podle Türkmenbašyho a jeho Ruhnamy je turkmenský stát historickým dovršením turkmenských dynastií, determinován třemi aspekty:

Garaşyzylyk – nezávislost;

Baky Bitaraplyk – věčná neutralita;

Türkmeniň Ruhnamasi – Ruhnama Turkmenů.

První dva elementy jsou zdůrazněny jako podmínka ekonomického a materiálního rozvoje země, zatímco Ruhnama má sloužit především poznání duchovního bohatství. Nezávislost a věčná neutralita jsou také nejčastěji používanými slovními spojeními v projevech, oslavných knihách nebo v hes-

lech na ulicích nebo podél cest v Turkmenistánu.

Všechny tři výše uvedené aspekty potom směřují zemi do 21. století, které by se mělo stát „Zlatým věkem Turkmenů“ (*XXI Asyr – Türkmenyň Altyn Asyr*), což je další z často používaných hesel, využívaných často i jako značka pro předměty běžné spotřeby (v supermarketech lze tak najít například těstoviny Altyn Asyr). Tomuto faktoru se věnuje především pátá, poslední, část knihy. Popsáno je i současné politické zřízení turkmenského státu (ústavní systém, funkce prezidenta a dalších státních orgánů).

Ruhnama se stala propagandistickou směsí hesel a tezí, která má ideologicky utvrdit vedoucí postavení prezidenta Türkmenbašyho. Výkladem této knihy se již dnes zabývají zvláštní předměty na všech stupních škol, jsou organizovány soutěže v přednesu částí Ruhnamy, jednotlivá hesla se často objevují v citátech turkmenských periodik a jednotlivá témata knihy se objevují ve všech aspektech politické propagandy v zemi.

Vývoj kultu osobnosti v Turkmenistánu

Prosinec	1985	Jmenování Saparmyrata Nijazova prvním tajemníkem Komunistické strany Turkmenistánu
	1986 – 1989	Čistka ve státním aparátu
Leden	1990	Zvolení Nijazova předsedou Nejvyššího sovětu Turkmenické SSR
Říjen	1990	Zvolení Nijazova prezidentem republiky
Prosinec	1991	Zákon o ochraně cti a důstojnosti prezidenta
Duben	1992	Vyhlášení kultu osobnosti Saparmyrata Nijazova
Květen	1992	Schválení nové ústavy
Červen	1992	Prezidentské volby. Nijazov byl znovu zvolen prezidentem.
Červenec	1992	Odvolání opozičních ministrů z vlády. První vlna emigrace elit
Říjen	1993	<i>Halk maslahaty</i> přiznal Nijazovovi čestné příjmení Türkmenbašy (Otec Turkmenů)
Leden	1994	Referendum o prodloužení pravomocí prezidenta do roku 2002 a zrušení voleb v roce 1997
Duben	1994	Zavedení každodenní přísahy věrnosti prezidentovi
Červen	1996	Mešita Saparmyrata Hodži v Geok Depe byla vyhlášena Mekkou Turkmenů
	1996 – 1999	Snaha hledat mezi předky Türkmenbašyho Proroka Muhammada, později Alexandra Velikého
Prosinec	1999	Volby do parlamentu. <i>Halk maslahaty</i> jmenoval Nijazova doživotním prezidentem Turkmenistánu
Březen	2001	Nová čistka ve státním aparátu, někteří významní státní představitelé (Boris Šichmuradov, Nurmuhammet Chanamov, Chudajberdy Orazov) oznámili přechod do opozice
	–leden 2002	
Květen	2001	Celosvětová humanitární asociace Turkmenů navrhla udělit prezidentovi Türkmenbašymu čestný přídomek <i>Beyik</i> (Veliký)
Květen	2001	Tiskový mluvčí prezidenta Kakamurat Ballyjev a novinář Odejev navrhli prohlásit Türkmenbašyho Prorokem v souvislosti s vydáním svaté knihy Ruhnama
Duben	2002	Schválení zákon o vojenských hodnostech, který zavedl pro prezidenta funkci maršála turkmenské armády
Červenec	2002	Zavedeny nové názvy měsíců roku, které připomínají prezidenta a historii Türkmenbašy, Baydak (vlajka), Nowrúz (nový rok), Gurbansoltan (matka Türkmenbašyho), Magtymkuli (báseň), Oguz (jedna z významných „turkmenských“ dynastií), Gorkut (jeden z významných hrdinů turkmenské historie), Alp Arslan (seldžucký sultán), Ruhnama, Garaşyzylyk (nezávislost), Sanjar (seldžucký sultán), Bitaraplyk (neutralita).
Říjen	2002	Neúspěšný pokus o atentát na prezidenta. Kořeny atentátu jsou nejasné. Pokračování již více než rok trvajících čistek ve státním aparátu.

Důraz současné turkmenské ideologie tak lze shrnout do těchto bodů:

Etatismus. Role státu při transformaci ke „spravedlivému uspořádání“ s důrazem na výraznou roli hlavy státu jako „Otc národa“ – tj. fakticky kult osobnosti.

Nacionalismus. Oficiálně prohlašovaná podpora turkmenských tradic, zavádění turkmenštiny na všechny vzdělávací a administrativní stupně a s tím související podpory *türkmençilik* (turkmenství), které spočívá v propagandě specifčnosti turkmenského národa.

Archaizace. Souvisí s nacionalismem a úspěšným zaváděním tradičních mocenských struktur Turkmenů – rady (na tomto principu je založen institut *Halk maslahaty* nebo Rada stařešinů). S tím souvisí i „turkmenizace“ společnosti a tlak na vytěšňování neturkmenských složek obyvatelstva ze státní správy, školství a dalších oblastí, případně snaha o asimilaci jiných národnostních skupin.

Jednota. Zde se paradoxně jedná o proklamovanou snahu o rozbití archetypizované

struktury turkmenské kmenové společnosti (ve skutečnosti se však tato archetypizace prohlubuje).

Výlučnost. Podpora výlučného specifického modelu turkmenského státu.

Je zřejmé, že izolovanost turkmenského režimu, relativně malý zájem světa o dění v této zemi, nadále prohlubuje kult osobnosti a tzv. turkmenskou ideologickou cestu. Reflexe obyvatelstva vůči této propagandě je sice dosud relativně nedůvěřivá, ale postupně začíná dorůstat generace studentů, kteří vyrostli již v nezávislém Turkmenistánu s celým jeho ideologickým aparátem a slabými vazbami na vnější svět. Nová generace tak může současný skepticismus vůči Türkmenbašymu a jeho bizarní ideologii změnit. Bude záležet v tomto směru i na vnitřním vývoji země a na případném nástupu na turkmenském „trůnu“, který pravděpodobně nebude mít takové charisma a kult jako současný „chán Türkmenbašy“.

slavomir.horak@post.cz

Literatura

Anderson, B.: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Vaerso, London, 1998.

Dudarev, K. P.: *Turkmenija. Postkomunističeskij avtoritarnyj režim*. In: *Postsovětskaja Centralnaja Azija. Potěri i obretěnja*. Centr civilizacijonnych i regionalnych issledovanij, Vostočnaja Litěratūra RAN, Moskva, 1998.

Hallyjev, T.: *Koncepcija Saparmurata Türkmenbaši ob obščestve perechodnogo perioda*. Žurnal turkmenskogo nacionalnogo instituta demokracii i prav čeloveka pri prezidente Turkmenistana, No. 3, 2000. http://www.sibnet.tm/democracy/3-2000_halilijev_ru.html [21.1.2002].

Kadyrov, Š. – Durdyjev, M.: *Dünyedeki Türkmenler* [Turkmeni ve světě]. Harp, Ašchabad, 1991.

Kadyrov, Š.: *Rossijsko-turkmenskij istoričeskij slovar. Tom I*. Biblioteka almanacha „Turkmeny“, Bergen, 2001.

Kameněv, S.: *Sovremennoe socialno-političeskoe položenije Turkmenistana*. Centralnaja Azija i Kavkaz, č. 2 (20), 2002, <http://gundogar.org/ruspages/270.htm>.

Kuru, A. T.: *Between the State and cultural zones: nation building in Turkmenistan*. Central Asian Survey (2002) 21 (1), 71–90.

Nejtrafnij Turkmenistan, na stránce Gundogar www.gundogar.org. [5. 3. 2003].

Russko-turkmenskije otnošenija v XVII-XIX vv. (Do prisoediněnja Turkmenii k Rossii). Sbornik archivnych dokumentov, AN Turkmenistoj SSR, Ašchabad, 1963.

Saray, M.: *Russo-Turkmen Relationships up to 1874*. Central Asian Survey, Vol. 3, No. 4, 1985, s. 15–48.

Saray, M.: *The Turkmens in the Age of Imperialism. A Study of Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire*. Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1989.

Šír, J.: *Turkmenistán*. Grant MZV ČR, 2002 (rukopis).

Türkmenbašy, S.: *Ruhnama*. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, Ašchabad, 2002.

Turkmeniskaja istorija. Učebnik dlja školy s razširenoj programmoj po ruskomu jazyku. Ašchabad, 1997.

Mahmudali Cochragani a Hnutí národního probuzení jižního Ázerbájdžánu (SANAM)

TOMÁŠ RADĚJ

Kromě iránského studentského hnutí je v současném Íránu velice významným faktorem národní hnutí iránských Ázerbájdžánců, které je společně se studentským hnutím vnímáno jako nejsilnější odpůrce současného iránského režimu. V analýzách a prognózách zabývajících se dnešním, ale i postteokratickým Íránem, by měl tento faktor hrát značnou roli, jelikož politický a mocenský potenciál ázerbájdžánské menšiny je potenciálně velice výraznou součástí budoucího vývoje a politického uspořádání.

Íránský Ázerbájdžán¹⁾ je území ležící na severozápadě Íránu, které má rozlohu cca 90 000 km² (cca 6 procent územní rozlohy země) a z administrativního hlediska je rozděleno na tři iránské provincie – Západní Ázerbájdžán (hlavní město Urmia), Východní Ázerbájdžán (hlavní město Tabríz) a Ardabíl (hlavní město Ardabíl). Toto území sousedí na západě s Tureckem a Irákem, na severu s bývalými sovětskými republikami Arménií a Ázerbájdžánem. Ve zmíněných provinciích žije přibližně 7 milionů obyvatel Íránu (cca 10 procent iránské populace), především menšina iránských Ázerbájdžánců. Kromě toho zde žije rovněž významná perská, kurdská, židovská a arménská menšina. Ázerbájdžánští nacionalisté nazývají iránský Ázerbájdžán „jižním Ázerbájdžánem“, neboť na severu leží samostatný Ázerbájdžán, někdejší republika SSSR, s přibližně 7 miliony obyvatel. Zmíněné provincie patří k nejúrodnějším v Íránu a cca 90 procent jejich rozlohy leží ve výšce nad 1000 m. n. m (mj. v pohorí Zagros).

Ázerbájdžánci tvoří po Peršanech nejpčetnější část populace Íránu, nicméně odhady jejich počtu se značně liší. Od těch nejnižších, které uvádějí cca 10 milionů, až po propagandistické údaje vůdce hnutí SANAM²⁾ Mahmudali Cochraganiho, které hovoří o cca 30 milionech Ázerbájdžánců v Íránu, což by představovalo cca 45 procent iránské populace. Odhady mj. americké CIA (cca 17 mil.) jsou zřejmě pravdě nejbližší. Faktem ovšem je, že všechny dostupné studie se shodují v tom, že zhruba třetina populace iránské metropole Teheránu je ázerbájdžánského původu.

Naproti většina iránských Ázerbájdžánců jsou muslimové šiitského vyznání a jejich sociální a kulturní zvyklosti jsou téměř totožné s většinovou perskou populací. V Teheránu jsou zcela obvyklé smíšené sňatky, především ve vyšších a středních vrstvách. Ačkoliv primárním

jazykem iránské ázerbájdžánské populace je turkický jazyk, podobný moderní turečtině, jejím druhým přirozeným jazykem je perština.

Historické území velkého Ázerbájdžánu³⁾ bylo dobyto arabskými vojsky v 7. století (našeho letopočtu) na Byzantské říši, což mělo za následek islamizaci oblasti. Poté prošlo toto území seldžuckým, mongolským a osmanským jařmem a roku 1603 získala kontrolu nad oblastí Persie, která ztratila severní část Ázerbájdžánu na počátku 19. století ve prospěch carského Ruska. Perský (iránský) Ázerbájdžán byl poté v roce 1938 rozdělen na východní a západní část a v roce 1941 okupován sovětskými vojsky. Po jejich stažení v květnu 1946 zde ještě krátce existovala prokomunistická a prosovětská autonomní vláda tzv. Ázerbájdžánské lidové republiky, vytvořená s pomocí SSSR, která padla na konci téhož roku s příchodem iránské armády. Podobně také separatistické snahy iránských Kurdů byly podporovány SSSR, ale po ukončení sovětské pomoci padl i krátce existující samostatný kurdský stát. Vměšování SSSR do událostí v severním Íránu čelilo samozřejmě americkému a britskému tlaku, a krátce po druhé světové válce nabral Írán proamerický kurs.

Po zmařeném separatistickém pokusu Ázerbájdžánců pohlížel pochopitelně šáhův režim (svržený v letech 1978–79 islámskou revolucí) na ázerbájdžánskou populaci s obezřetností, přičemž podobná opatrnost je vlastní i islámskému režimu, který se chopil moci v roce 1979. V současnosti prokazuje ázerbájdžánská komunita vysoký stupeň politické aktivity, zaměřené proti režimu. V jistém ohledu se stalo katalyzátorem tohoto vývoje také vystoupení iránského studentského hnutí proti režimu na sklonku 90. let. V 90. letech se stal postupně nejznámějším a nejvýšečinnějším charismatickým mluvčím

ázerbájdžánské populace bývalý profesor univerzity v Tabrízu Mahmudali Cochragani. V současnosti je Cochragani považován za jednoho z nejlivnějších oponentů islámského režimu a potenciálního hybatele přeměn, který má navíc značnou podporu USA. Určité americké kruhy podporují Cochraganiho jako kultivovaného politika s akademickým zázemím, který podporuje demokratické a sekulární myšlenky, a federalizaci Íránu. V červenci 2003 Cochragani dokonce prohlásil, že „transformace Íránu na federální stát je realitou v nejbližších 18 měsících“.⁴⁾ S vědomím faktu, že významné íránské studentské hnutí (viz článek „Íránské studentské hnutí“ – MP 11/2003) doposud nenašlo sjednocujícího mluvčího, patří Cochragani k nejvýznamnějším postavám íránské opozice, s nemalou sítí důležitých kontaktů na Západ. V určitých ohledech je Cochragani významnějším protihráčem íránské islámské režimu než již zmíněné studentské hnutí,⁵⁾ které je roztržité, postrádá potřebné politické know-how s celonárodním dosahem, a nemůže se chlubit ve své podstaty pevnou etnickou podporou jako Cochragani.

V roce 1996 byl v Tabrízu Cochragani zvolen zhruba 600 000 hlasy poslancem Madžlisu (parlamentu), nicméně íránské úřady jeho činnosti bránily a od té doby je pronásledován íránským režimem. Kromě domácího vězení byl v roce 1999 zadržen a uvězněn na základě obvinění z pašování šampónu (!) na šest měsíců, a ve vězení údajně prošel psychickým i fyzickým týráním. V roce 2000 byl propuštěn po protestech mnoha mezinárodních organizací a dopisu generálního tajemníka OSN íránskému vedení.⁶⁾

Na přelomu let 2002/2003 pobýval Cochragani 11 měsíců v USA, kde uskutečnil řadu schůzek (dle vlastního tvrzení cca 100) s představiteli americké administrativy,⁷⁾ kterým vysvětloval situaci jižního Ázerbájdžánu a podstatu íránské utlaku. Velkým podporovatelem Cochraganiho je senátor Sam Brownback, prominentní republikánský senátor, prosazující nutnost změny režimu v Íránu. Kromě Senátu se Cochragani při svém turné po USA setkal rovněž s představiteli Bílého domu, Pentagonu a ministerstva zahraničí.⁸⁾ Je zřejmé, že americká administrativa považuje Cochraganiho za jednoho z nejvýznamnějších opozičních politiků, který může hrát v novém Íránu význačnou roli. Pro hnutí SANAM (Hnutí národního probuzení jižního Ázerbájdžánu), vedené Cochraganim, je navíc letos významným úspěchem, že v únoru 2003 jej OSN uznalo jako organizaci, která legitimně obhájí nároky a práva íránských Ázerbájdžánců.⁹⁾

Na závěr krátkého přehledového článku je třeba poznamenat, že federalizace Íránu a možnost svobodného používání jazyka ázerbájdžánské menšiny jako vzdělávacího jazyka, tvoří hlavní požadavky SANAMu. Nicméně i v řadách íránských Ázerbájdžánců existují proudy, které nepovažují

autonomii v rámci federace za dostatečnou a požadují spojení severozápadních íránských provincií s Ázerbájdžánem. Někteří tak pohlížejí na Cochraganiho politiku s nedůvěrou a nesouhlasem, a považují ji za protiklad národních zájmů.¹⁰⁾ V samotném Ázerbájdžánu má myšlenka podpory íránských ázerbájdžánských „krajanů“ nemalou podporu v řadách některých částí obyvatelstva, a dosavadní opozice proti prezidentovi Gejdaru Alijevovi Cochraganiho podporuje.

Vztahy Íránu a Ázerbájdžánu jsou napjaté a ázerbájdžánská vláda a prezident Gejdar Alijev oficiálně nepodporovali Cochraganiho a vyhýbali se vzájemným kontaktům. Na rozdíl od předchozího prezidenta Elčiбеje, který práva íránských Ázerbájdžánců otevřeně podporoval, Alijeva kritizovala opozice za nedostatečnou podporu utlačované íránské ázerbájdžánské menšiny. V oboustranných diplomatických vztazích panuje několik svárů, mimo jiné otázka rozdělení Kaspického moře, potažmo ropného bohatství, stejně jako fakt, že na území obou států pobývají osoby, které jsou hledány druhým státem. Íránské úřady např. udělily azyl Mahiru Javadovovi, bratrovi Rovšana Javadova, který vedl v březnu 1995 pokus o puč v Baku.¹¹⁾

Další vývoj ohledně íránské ázerbájdžánské menšiny bude ovlivněn množstvím faktorů, mj. vnitřním íránským vývojem, postojem USA v otázce snahy aktivně změnit íránský režim, ale také novým vůdcem Ázerbájdžánu Ilchamu Alijevovi, který nastoupil po chřadnoucím prezidentovi Alijevovi. Pravděpodobně je, že politika Ilchama Alijeva se alespoň zpočátku nebude lišit od otcovy politické orientace – třebaže situace v Ázerbájdžánu se může díky současnému vnitropolitickému napětí, ačkoliv již povolilo, nečekaně dramatizovat. Podobně je tomu s celou kaspickou oblastí, která stále vede spory o přerozdělení velkého nerostného bohatství.¹²⁾ Výsledky těchto komplexních procesů budou mít nepochybně svůj vliv také

na vnitropolitickou situaci v Íránu, potažmo ázerbájdžánskou komunitu.

Článek volně navazuje na listopadovou analýzu „Íránské studentské hnutí“.

radej@fss.muni.cz

¹⁾ Viz např. podrobnější obecné informace na <http://www.lupinfo.com/encyclopedia/A/Azerbaijan.html> nebo <http://i-cias.com/e.o/azerbijan.htm>.

²⁾ Zkratka pochází z anglických slov „South Azerbaijan National Awakening Movement“.

³⁾ O historii popisovaného území viz tamtéž, o novodobějších událostech v bývalém sovětském Ázerbájdžánu (především důležitá válka o Náhorní Karabach) viz např. skvělá studie „Armenia-Azerbaijan Conflict“ na <http://www.fas.org/asmp/resources/govern/crs-IB92109.pdf>.

⁴⁾ Viz např. článek „Iranian Azeri leader supports the federalization of Iran“ na http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=1574. Velice zajímavý rozhovor s Cochraganim viz rovněž pod názvem „Iranian Azerbaijanis may help Turkey handle the PKK, Armenia“ na http://gencturkler2.8m.com/IRAN/iranian_azerileri.html.

⁵⁾ Viz např. článek „Iranian protesters lack the muscle for regime change“ na <http://www.iranexpert.com/2003/iranianprotestors19june.htm>.

⁶⁾ Viz např. <http://web.amnesty.org/library/index/engMDE130112000?Open&of=eng-irn>.

⁷⁾ Rozhovor s Cochraganim pojednávající o jeho pobytu v USA viz článek „We will defeat the current mulla regime“ na <http://www.525ci.com/2003/07/03/anonsen.php?m=2>.

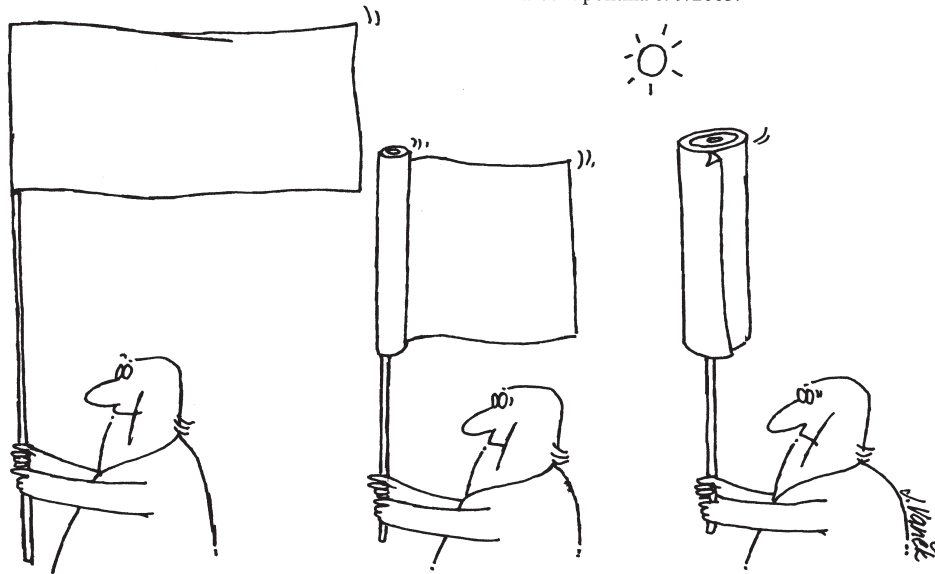
⁸⁾ Viz také článek „Exiled leader poised to mount popular revolt against Iran's mullahs“ na <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2003/06/29/wiran29.xml>.

⁹⁾ Viz „UN officially recognizes SANAM“ na <http://www.cehreganli.com/xeberler/recognition2.txt>.

¹⁰⁾ Viz např. článek „Iranian Azeri leader supports the federalization of Iran“, zmíněný v poznámce č. 3, kde je citován odpůrce Cochraganiho Teymur Eminbeyli. Předpovídat další vývoj ohledem této otázky je ošidné, neboť v některých rozhovorech Cochragani spojení obou územních celků nevyklučuje.

¹¹⁾ Viz např. zajímavý článek o malé podpoře krajanů a fransko-ázerbájdžánských vztazích „Baku rebuffs Azeri refugees“ na <http://www.geocities.com/master8885/FPolicy/citizens.html>.

¹²⁾ Zasloučený článek na toto téma viz Souleimanov, E.: „Geopolitika kaspického regionu“, Mezinárodní politika č. 9/2003.

Kterak jsme vstupovali

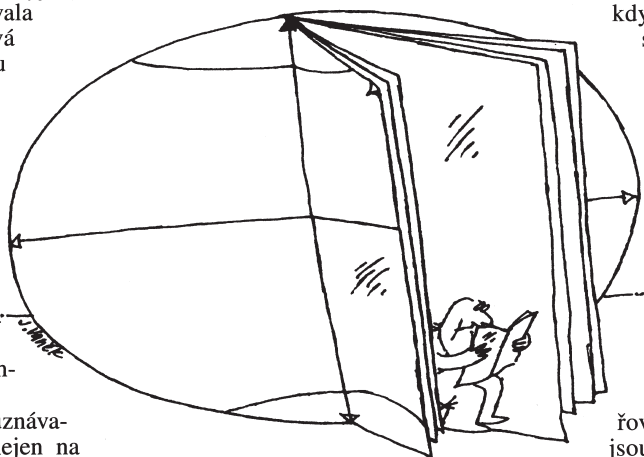
Pavel Telička, Karel Barták: Kterak jsme vstupovali. ČTK a Paseka, Praha a Lito-myšl 2003. 272 s. ISBN 80-7185-585-5.

Na první pohled kniha přitahuje dvěma silnými přednostmi. Autory a tématem. Aktuální a atraktivní téma přistoupení České republiky do Evropské unie popisují klíčový účastník dění a profesionální pozorovatel tohoto procesu. Hlavní vyjednávač České republiky v jednání s Unii Pavel Telička a stálý zpravodaj České tiskové agentury (ČTK) Karel Barták jsou diplomatickou, respektive novinářskou elitou země. Vyjednávání o členství a přistoupení České republiky k Evropské unii je fascinující svým širokým věcným záběrem, náročnou domácí přípravou, komplexním multilaterálním vyjednáváním s evropskými protějšky i domácími subjekty a samozřejmě svým symbolickým a politickým významem. Vyjednávání České republiky o vstupu trvalo pět let (1998–2002) a přístupová smlouva byla podepsána v dubnu 2003 v Aténách. Autoři předkládají retrospektivní vylíčení zajímavých nebo důležitých momentů vyjednávání zahrávané osobními postřehy a komentáři k situaci, aktérům a kontextu. Kniha vydaná těsně před českým květnovým referendem o vstupu do EU je zaměřena na co nejširší publikum, proto zřejmě autoři zvolili pro prezentaci svých názorů formu vzájemného dialogu a odlehčený, mluvený jazyk.

Oba autoři doprovází pověst uznávaných a výkonných profesionálů nejen na domácí scéně, ale i v kuloárech Evropské komise a diplomatických misí v Bruselu. Současný velvyslanec při Evropských společenstvích Telička byl u přistoupení České republiky k EU od samého počátku. Svou „evropskou“ kariéru začal při vyjednávání Evropské dohody ČSFR, několik let strávil na diplomatické misi České republiky při ES. Při svém působení na ministerstvu zahraničí v roli vedoucího delegace pro jednání o přistoupení k EU, státního tajemníka pro evropské záležitosti a prvního náměstka ministra se stal téměř synonymem českého vstupu do Evropské unie. Zkušený zahraniční a válečný zpravodaj Barták, od roku 1995 stálý zpravodaj ČTK v Bruselu, osvětlil zasvěcenými články v mnohém určoval agendu českého zpravodajství nejen pro téma přistoupení České republiky k Evropské unii, ale také pro Unii obecně.

Čtenář knihy proto právem očekává nejen přiblížení atmosféry vyjednávání, po-

hled do diplomatického zázemí a fungování Evropské unie, ale také originální analýzu důležitých momentů českého přistoupení a dosud nepublikované informace o pozadí některých výsledků vyjednávání. Většinu těchto očekávání kniha splňuje. Autoři se vhodně doplňují při deskriptivním procesu vyjednávání, a to jak u negociací mezi Českou republikou a EU, tak u jednání uvnitř domácí a evropské exekutivy. Vtahují čtenáře do prostředí mezinárodní politiky a diplomacie, zahraniční žurnalistiky i českého politického a administrativního systému. Úroveň analýzy ale kolísá. V některých částech textu autoři komplexně rozebírají situaci a její vliv na jednání (kapitola o hospodářské soutěži, o Temelíně, o summitu v Kodani, pasáže o Evropské komisi, o economic-

kých a politických potížích ČR ve druhé polovině 90. let). Jinde jsou úvahy pouze lehce a nekonzistentně načrtnuty (kapitola „sága třiceti kapitol“, kapitola o budoucnosti evropské integrace, pasáže o spolupráci s ostatními kandidáty, o vztazích mezi ČR a členskými státy).

Silnou stránkou knihy jsou přinášené informace. V textu se objevují dosud širěji nepublikované názory a údaje o příčinách konečného výsledku vyjednávání České republiky. Příkladem může být časová náročnost jednání o tzv. Benešových dekretech pro diplomatickou misi v Bruselu nebo přínos bývalého prezidenta V. Havla a méně přínosný vliv bývalého premiéra Zemana. Zajímavá je také možná spojitost mezi pozitivními výsledky ve sporech o Temelíně a o tzv. Benešovy dekrety a negativními výsledky v konečné finanční částce z evrop-

ského rozpočtu či dopad nedostatečné spolupráce kandidátů na výsledky jednání, zvláště na nízký rozpočet pro východní rozšíření.

Profesionální angažovanost autorů má ale i své nevýhody. Zejména spojitost údajů s konkrétními lidmi je v Teličkově podání zastřena poukazováním na „určité subjekty“, případně konkretizována v podobě „určitých politických subjektů“. Časová zaneprázdněnost autorů spolu s tlakem na vydání před referendem o vstupu se zřejmě podepsaly i na slabé formální úpravě knihy. Vzájemný dialog dodává knize na živosti, ale obsahuje i zbytečně rozvláčné pasáže (s. 17, 18, s. 30, s. 63, 64). V doslovu je nejasné, zda je psán jedním autorem, nebo oběma. Obrazová příloha v podobě fotografií jednotlivých významných aktérů mohla být prezentovaná v přitažlivější formě než ve sledu individuálních a kolektivních portrétů politiků a úředníků většinou z oficiálních zasedání, proč například neukázat ve fotografiích konkrétní problém přechodného období pro slepičí klece, který autoři zraňují.

Autoři v knize zachytili dynamiku procesu přistoupení ČR z perspektivy České republiky i Evropské unie v časovém horizontu od příprav k podání přihlášky ke vstupu na konci roku 1995 k únoru 2003, kdy se dokončovaly poslední úpravy přístupové smlouvy. Jednotlivé kapitoly jsou zaměřeny na určitou fázi přístupových negociací (screening, zahájení vyjednávání, střední a závěrečná část vyjednávání), na konkrétní oblast vyjednávání (hospodářská soutěž, volný pohyb osob, zemědělství, finanční otázky) včetně specificky „českých problémů“ v jednání (Temelín, Benešovy dekrety).

Zvláštní kapitoly sledují také politiku rozšiřování Evropské unie (sumity v Lucemburku, Helsinkách, Berlíně, Kodani) a budoucí směřování evropské integrace. V přílohách jsou uvedena dohodnutá přechodná období a derogace, významná data procesu přistoupení a početní zastoupení členských států v Evropském parlamentu a Radě ministrů po rozšíření v roce 2004 a 2009.

Zajímavé a fundované svědectví o procesu přistoupení, o práci mezinárodních vyjednávačů, diplomatů, novinářů a pozadí evropské integrace je primárně určeno širší zainteresované veřejnosti. Kniha však představuje informační obohacení také pro studenty a badatele v oblasti mezinárodních vztahů, evropské integrace, politikologie a žurnalistiky. Publikace je cenná i z toho důvodu, že základní dokumenty, jako například společné vyjednávací pozice členských států k jednotlivým kapitolám negociací, zůstaly i po uzavření negociací oficiálně neveřejné, protože citlivost některých informací přetrvává.

Ivana Witzová

witzova@hotmail.com

Německo - civilní síla

Germany as a Civilian Power? The foreign policy of the Berlin Republic. / Edited by Sebastian Harnisch and Hanns W. Maull – 1st ed – Manchester: Manchester University, 2001 – 179 s. – ISBN 0-7190-6042-7.

Publikace seznamuje s výsledky výzkumného projektu o *civilní síle*, které byly prodiskutovány na konferenci „Německo jako civilní mocnost“, uspořádané Trier-skou univerzitou. Vědci z řady zemí a výzkumný tým Trierské univerzity přišli s rozmanitými přístupy k tématu německé zahraniční a bezpečnostní politiky, německých postojů k problematice nerozšiřování jaderných zbraní, k rozšiřování Severoatlantické aliance, k evropské integraci, ke Světové obchodní organizaci (WTO) apod. v souvislostech s úlohou občanské společnosti.

Sebastian Harnisch a Hanns W. Maull úvodem celkově posuzují *německou zahraniční politiku jako důležitou součást evropské a mezinárodní politiky – spoluvytvářenou též občanskými postoji a aktivitami*. Upozorňují na její proměny v různých etapách historického vývoje. Například během studené války rozdělené Německo ztělesňovalo bipolární strukturu světové politiky. Na jedné straně zahraniční politika Spolkové republiky Německo se rozvíjela ve spolupráci se západními spojenci v rámci NATO, Západoevropské unie a Evropských společenství, na straně druhé Německá demokratická republika byla součástí „východního bloku“ pod vedením Sovětského svazu. Pokud jde o německou zahraniční politiku po roce 1989, publikace ji charakterizuje spíše „modifikovanou kontinuitou“ než zásadními změnami. Tuto kontinuitu pak právě vysvětluje pomocí úlohy „civilní síly“. Charakterizuje „ideální typ této síly, jenž předpokládá vzájemné působení mezi státem a společností, v mezinárodních vztazích propaguje jejich civilní ráz.“⁽¹⁾

Hennig Tewes si ve své stati o *přístupu Německa k rozšiřování NATO na východ* klade otázku, jak vlastně „civilní síla“ funguje, jak ovlivňuje charakter diskuse o zahraniční politice uvnitř země a jak tuto zahraniční politiku formuje. Ukazuje, jak „civilní síla“ převádí procesy a instituce přispívající ke *zcivilnění* vnitřní politiky a společnosti na mezinárodněpolitickou úroveň. Konkrétně pak to vše promítá do diskuse o rozšiřování NATO. „Německá politika ohledně rozšiřování NATO dokládá, že Německo do značné míry odpovídá ideálnímu typu civilní síly, působící na to, aby německá politika vůči východním sousedům

byla provázána principy demokracie a mírového soužití.“⁽²⁾ Při rozboru ideálního typu upozorňuje autor nejen na otázky intelektuální preciznosti, ale i morálních faktorů. Prakticky to pak demonstruje na příkladech v souvislosti s problematikou rozšiřování NATO.

Ulf Frenkler analyzuje *německou zahraniční politiku ve vztahu k Maastrichtu, její postoje k evropské integraci – i v souvislostech s postoji občanů ve společnosti*. Po roce 1990 muselo opětně sjednocené Německo čelit obavám evropských sousedů z německé moci. Zrychlující se proces evropské integrace v tomto období se odrazil i ve stylu německé zahraniční politiky. „Německá politika“ byla formována „evropskou politikou“. „Německé sjednocení...posílilo i jeho integrační snahy... Co se týče civilní síly v souvislosti se snahami o vnitřní i evropskou integraci, je na ni nutno pohlížet pozitivně,“⁽³⁾ stala se aktivním společenským prvkem.

Pozornost zasluhuje charakteristika spolupráce v evropské politice mezi Německem a Francií, včetně některých jejich rozdílných přístupů k řešení integračních problémů. Například Francie nepodpořila ústřední požadavek Německa zvýšit moc Evropského parlamentu. Německá zahraniční politika se v rámci posilování evropské integrace výrazně zaměřila na rozšiřování Evropské unie. „Z německé perspektivy je EU základem pro panevropský řád a jako *kotva stability* má zásadní význam pro mírový vývoj celého kontinentu. Proto Německo důsledně podporovalo rychlé rozšiřování společenství, a tak odpovídalo požadavkům na ideální typ civilní síly.“⁽⁴⁾

Nina Philipp zkoumá *přístupy „civilní síly“ k řešení mezinárodních konfliktů a válek*, sleduje německou diskusi o operacích mimo vlastní území v období let 1990–99 – například v Kosovu. Autorka se pokusila hledat kritéria k posouzení okolností, při nichž se armáda má či nemá účastnit takových operací. Ve své stati nabízí čtenáři přehled nejdůležitějších událostí ve vymezeném časovém úseku včetně diskuse o zahraniční politice Spolkové republiky Německo po roce 1996, zvláště pak o situaci v Kosovu. Zachycuje vývoj německé zahraniční politiky v souvislosti se zahraničními operacemi od úplné absence Německa ve válce v Perském zálivu až k aktivní účasti v řešení konfliktů v Jugoslávii, zvláště v Kosovu. Válka v bývalé Jugoslávii demonstrovala, že válečné akce, a dokonce genocida se opět staly politickými prostředky v Evropě. To oživilo nezodpovězené otázky, kdo by měl zabránit válce a konflik-

tům v Evropě a jakými prostředky. S přihlédnutím ke koncepci „civilní síly“ jeji ideální typ „by měl omezovat a rušit užitečnost válek a násilí v mezinárodních vztazích, posilovat mezinárodní právo a vytvářet demokratické struktury mezi státy i uvnitř nich“.⁽⁵⁾

Postojem Německa k otázce nerozšiřování jaderných zbraní se ve své stati zabývá **Oliver Meier**. Ukazuje, jak se po roce 1990 sjednocené Německo stalo jedním z nejsilnějších zastánců Smlouvy o nerozšiřování jaderných zbraní. Přitom dokumentuje, že „civilní síly“ dávají přednost spolupráci s jinými národy, zdráhají se používat vojenskou sílu a chtějí posilovat nadnárodní instituce“.⁽⁶⁾ Autor konkrétně pomocí příkladů charakterizuje Německo jako iniciátora a podporovatele mezinárodních jednání o nerozšiřování jaderných zbraní, jako zastánce mezinárodního práva a činitele posilujícího multilaterální mezinárodní jednání a vztahy. Jako „civilní síla“ má Německo zájem o posilování kolektivní bezpečnosti, to znamená především úlohy OSN a OBSE. Až donedávna bylo principem německé zahraniční politiky neúčastnit se vojenských akcí bez mandátu OSN. Tato politika se dostala do rozporu s přístupem USA, podporujícími i vojenské zásahy proti šíření jaderných zbraní. Iniciativa ministra zahraničí SRN Klause Kinkelera z roku 1993 byla zaměřena na cíl, aby vojenské akce proti šířitelům jaderných zbraní obdržely mandát OSN. Jaderné odzbrojení získalo v Německu širokou veřejnou podporu. Na základě této skutečnosti autor dokumentuje, že německá politika hájící nerozšiřování jaderných zbraní má mnoho znaků „civilní síly“. Posilování multilaterální spolupráce v mezinárodní politice, dodržování mezinárodního práva a hájení kolektivní bezpečnosti po roce 1995 se stalo i vlivem mezinárodněpolitického vývoje ještě důležitějším.

Florian Pfeil rozvádí ve své stati *koncepci civilní síly v souvislosti s problematikou lidských práv*. Vychází z předpokladu, že zahraniční politika se pevně opírá o vytyčené hodnoty, že realizace nejvyšších hodnot – lidských práv – má být jedním z nejdůležitějších cílů ideálního typu „civilní síly“ v zahraniční politice. Píše, že „politika civilní síly týkající se lidských práv...může být efektivní jen tehdy, když domácí situace stavu dodržování lidských práv je uspokojivá... německá ústava odpovídá zárukám širokého rozsahu lidských práv. V zákonném a ústavním kontextu se Německo stalo příkladem pro mnoho zemí východní Evropy procházející transformací.“⁽⁷⁾ Zajímavý je postřeh, že německá politika sledující zachování lidských práv v letech 1990–1998 se spíše shoduje s politikou ideálního typu „civilní síly“ zabývající se lidskými právy v multilaterálním mezinárodním kontextu OSN než v bilaterálních vztazích.

Hanns W. Maull analyzuje velmi diskutovanou *otázku německé zahraniční politiky po „Kosovu“*. Srovnává nejrůznější po-

hledy na německou zahraniční politiku a její hodnocení. Pokouší se vysvětlit postupy německé zahraniční politiky, jejich determinanty a interpretovat je. Jako hlavní prvky německé politické strategie týkající se Kosova uvádí: „multilaterální spolupráci včetně Ruska i Číny ... Rusko by hrálo v této souvislosti klíčovou roli... aby působilo na Bělehrad... Německá zahraniční politika též usilovala o mezinárodní legitimitu prostřednictvím rezoluce OSN dávající mandát mezinárodním silám, aby přispěly k realizaci dohody o Kosovu... Významným prvkem německé strategie se staly rovněž snahy o stabilitu v celém regionu – V Evropě například v podobě tzv. Paktu stability.“³⁾ Autor se dále pokouší zodpovědět otázku, proč německá vláda souhlasila s intervencí NATO bez mandátu Rady bezpečnosti OSN,

proč je možno konstatovat, že Německo zůstalo civilní silou, jaké nedostatky je možno nalézt ve způsobu uplatňování Německa v mezinárodních vztazích jako civilní síly.

Celkově studie v této publikaci představují německou zahraniční politiku jako projev „civilní síly“ orientující svou působnost na rozmanité oblasti, jako například na politiku nerozšiřování jaderných zbraní i dalších bezpečnostních otázek, prosazování lidských práv, evropské integrace a rozšiřování NATO. Ke komplexnímu obrazu dané problematiky přispívá odborná analýza významných prvků německé zahraniční politiky, příčin jejich postojů k mezinárodněpolitickému dění i charakteristika pojmu *civilní síla* – hlavně při jejím uplatňování v zahraničněpolitických souvislostech. Rozhodně máme před sebou

opět nové pohledy na německou zahraniční politiku, a to ve vztahu k vývoji vnitřní politiky a společnosti v SRN, hledající zároveň optimální řešení aktuálních mezinárodněpolitických otázek.

Ivona Řezanková

rezankova@iir.cz

¹⁾ Viz: Germany as a Civilian Power? The foreign policy of the Berlin Republic/ Ed. By Sebastian Harnisch and Hanns W. Maull – 1 st ed. – Manchester: Manchester University, 2001, s. 3.

²⁾ Tamtéž, s. 19.

³⁾ Tamtéž, s. 29.

⁴⁾ Tamtéž, s. 36.

⁵⁾ Tamtéž, s. 57.

⁶⁾ Tamtéž, s. 69.

⁷⁾ Tamtéž, s. 90, 91.

⁸⁾ Tamtéž, s. 109, 110.

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

327 EKENGREN, Magnus The Time of European Governance / Magnus Eken- gren. – 1 st ed. – Manchester: Manchester University, 2002. – 10, 182 s. – (Europe in Change). – Bibl.- Pozn.-Rej. ISBN 0-7190-6155-5	50 054	David Dunkerley, Lesley Hodgson, Stanislaw Kono- packi, Tony Spiby, Andrew Thompson. – 1 st ed. – London: Routledge, 2002. – 10, 187 s.: tab. – Pozn.- Rej. ISBN 0-145-26778-1	940 RYCHLÍK, Jan Dějiny Makedonie / Jan Rychlík, Miroslav Kouba. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 2003. – 315 s.: fot., mp. – Dod.-Pozn. ISBN 80-7106-642-7	50 228
324 ELECTIONS Elections in Asia and the Pacific: Data Handbook / Edited by Dieter Nohlen, Florian Grotz, Christof Hart- mann; Vol. 2. – 1 st ed. – Oxford: Oxford University, 2001. – 15, 858 s.: tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 0-19-924959-8	50 235 PK	342 KONSOLIDACE Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii: Sociologie, prognostika a správa. Média: Příspěvky z konference konané ve dnech 31.10.-2.11.2002 / Editoři: Jakub Končelík, Barbara Köpplová, Irena Prázová; 2. díl. – 1. vyd. – Praha: Univerzita Karlova; MATFYZPRESS, 2002. – tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 80-85863-002	167 SCHNEIDER, Jiří Think-tanky ve Visegrádských zemích: Analýza poli- tiky a obhajoba zájmů / Jiří Schneider. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 2003. – 104 s.: tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 80-210-3104-2	De 50 285
327 FIALA, Petr Evropská unie / Petr Fiala, Markéta Pitrová. – 1. vyd. – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. – 743 s.: tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 80-7325-015-2	50 272 PK	37 KONSOLIDACE Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské Unii: Univerzity a vzdělání: Příspěvky z konference konané ve dnech 31.10.–2.11.2002 / Editor Jiří Pešek; 3. díl. – 1. vyd. – Praha: Univerzita Karlova; MATFYZPRESS, 2002. – 169 s.: gr., tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 80-86732-00-2	327 SOUČASNÉ Současné teorie mezinárodních vztahů / Edited by Ken Booth, Steve Smith. – 1. vyd. – Brno: Barrister a Principal, 2003. – 209 s. – Rej.-v angl. př. č. 44570 ISBN 80-85947-69-2	50 236 PK
327 FIGHTING Fighting Terrorism / Edited by Nicolae Ecobescu, Ni- colae Micu, Ioan Voicu. – 1 st ed. – Bucharest: Roma- nian Institute of International Studies, 2003. – 548 s. – Bibl.-Pozn. ISBN 973-0-03014-6	50 283 PK	342 KUBÁT, Michal Postkomunismus a demokracie: Politika ve středový- chodní Evropě / Michal Kubát. – 1. vyd. – Praha: Do- kořán, 2003. – 125 s.: mp. – (Bod). – Bibl.-Pozn.-Přil. ISBN 80-86569-47-0	323 ŠKRÁBEK, Josef Včerejší strach: jaké to bylo mezi Čechy a Němci?: a jaké to bude. / Josef Škrábek. – Vyd. 1. – Praha: Vyšehrad, 2002. – 309 s.: il.; 20 cm. – Německé re- sumé. – Obsahuje bibliografické odkazy ISBN 80-7021-607-7(brož.): Kč 188,00	50 259
327 GILLINGHAM, John European Integration, 1950-2002: Superstate and New Market Economy / John Gillingham. – 1 st ed. – Cambridge: Cambridge University, 2003. – 20, 588 s. – Pozn.-Rej. ISBN 0-521-01262-7	50 225	327 LEONARD, Dick Guide to the European Union 2002-2003 / Dick Leo- nard. – 8 th ed. – London: Profile, 2002. – 10, 342 s.: tab. – Pozn.-Přil.-Rej. ISBN 1-86197-419-1	342 TEN Ten Reflections on the Constitutional Treaty for Euro- pe / Edited by Bruno de Witte. – 1 st ed. – Florence: European University Institute, 2003. – 225 s. – Pozn.	D 50 242
355 GRAY, Colin S. Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History / Colin S. Gray; Fore- word by Williamson Murray. – 1 st ed. – London: Cass, 2002. – 16, 310 s. – Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 0-7146-5186-9	50 214	355 PARTNERS Partners and Neighbours: CFSP for a Wider Europe / Judy Batt, Dov Lynch, Antonio Missiroli, Martin Or- tega, Dimitrios Triantaphylou. – 1 st ed. – Paris: Insti- tute for Security Studies, 2003. – 170 s. – (Chaillot Paper; No. 64). – Přil.	327 TSOUKALIS, Loukas What Kind of Europe / Loukas Tsoukalis. – 1 st ed. – Oxford: Oxford University, 2003. – 10, 240 s. – Rej. ISBN 0-19-926666-2	50 232
32 HARRISON, Lisa Political Research: An Introduction / Lisa Harrison. – 1 st ed. – London: Routledge, 2001. – 15, 181 s. – Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 0-415-22656-2	50 274	327 REGION Region, State and Identity in Central and Eastern Europe / Edited by Judy Batt, Kataryna Wolczuk. – 1 st ed. – London: Cass, 2002. – 222 s.: mp. – Pozn.- Rej. ISBN 0-7146-8225-X	339 ZAHRADNÍK, Petr Vstup do Evropské unie: Přínosy a náklady konver- genční / Petr Zahradník. – 1. vyd. – Praha: Beck, 2003. – 364 s.: tab. – Bibl.-Pozn. ISBN 80-7179-472-4	50 263
327 CHANGING Changing Europe: Identities, Nations and Citizens /	50 061		327 ZONOVA, Taťjana Vladimirovna Sovremennaja model' diplomatij: Istoki stanovlenija i perspektivy razvija: Učebnoje posobie / Taťjana Vladimirovna Zonova. – 1. vyp. – Moskva: ROSPEN, 2003. – 333 s. – Bibl.-Pozn. ISBN 5-8243-0384-3	50 262

Bílková, V.: Nové regionální protiteroristické instrumenty přijaté po 11. září 2001	8/15	Olša, J.: Islámský terorismus v Pákistánu	12/27
Bureš, J.: Rizika americké silové strategie vůči Iráku	1/13	Pavlík, P.: Španělsko v debatě o finalitě EU	11/18
Busek, E.: Střední Evropa: znovu objevit, co bylo dříve samozřejmé	4/17	Pavlík, P.: Kubánská republika v „el período especial 1990–2000“	3/31
Eichler, J.: Francie po válce v Iráku	7/14	Polednová, K.: Přistěhovalectví v Itálii	10/15
Fučík, J.: Evropská unie jde do zbraně	10/29	Raděj, T.: Jemen – Arabia felix na rozcestí	5/22
Fürst, R.: Odolávání severokorejského militarismu	6/18	Řehák, V.: Pobřeží slonoviny: etnický konflikt?	9/19
Hřích, J.: Termínované pracovní smlouvy v kontextu komunitárního práva	6/22	Sonntag, H. R.: Venezuelský paradox	4/23
Karlík, R.: Česká zahraniční politika v evropském prostoru	4/18	Šmihula, D.: Oblasti působnosti zahraniční politiky Slovenskej republiky	3/29
Korčuk, I.: Konvent o budoucnosti Evropy	4/15	Špánik, J.: Třicáté výročí vojenského převratu v Chile a demokratická transformace chilské společnosti	9/24
Konecký, D.: Ruský přístup k poslední fázi mírového řešení irácké otázky	8/13	Štěpanovský, J.: Vítězství lidovců v rakouských volbách	1/22
Klípa, O.: Tatarstán a Rusové. Konfliktní pohled na historii	2/16	Štěpanovský, J.: Rakouské reformy	8/17
Kordová, E.: Německo a jeho role v evropské politické spolupráci a ve společné zahraniční a bezpečnostní politice	9/14	Veselý, J.: Edmund Stoiber zůstává rozkročen mezi Mnichovem a Berlínem	11/20
Kratochvíl, P.: Rusko a jeho vnímání Spojených států	12/17	Závěšický, J.: Boj proti terorismu v současném Somálsku	10/21
Kuřková, M.: Postavení Řádu maltézkých rytířů v rámci mezinárodního práva	1/21	Ekonomický obzor	
Leviček, J.: Strategie EU vůči zemím západního Balkánu	7/21	Borská, J.: „Maquiladoras“ v Mexiku	11/24
Moore, M.: „Jedna země a dva systémy“. Experiment plný paradoxu	5/15	Fárek, J.: Soudobé hospodářství: nárys změn a tendencí na přelomu století	10/23
Pečínka, P.: Zelení aneb co všechno stará levice zapomněla	1/19	Foltýn, J.: Čína: pročitá hospodářský obr definitivně?	6/24
Schusterschitz, G.: Regionální partnerství: živé fórum spolupráce ve střední Evropě	2/21	Tošovská, E.: Světová obchodní organizace a ochrana životního prostředí	3/20
Siegl, E.: Turecko v roce plném změn	12/20	Žídek, L.: Ekonomika země tulipánů stagnuje	7/23
Souleimanov, E.: Střední východ a Amerika	1/17	Žídek, L.: Hospodářský vývoj v Korejské republice od měnové krize	11/22
Souleimanov, E.: Rusko-americké vztahy, východní rozšíření NATO a společný boj proti terorismu	3/18	Volná tribuna	
Souleimanov, E.: Geopolitika kaspického regionu	9/10	Blažek, B.: Alvin a Heidi Tofflerovi českýma očima	1/33
Souleimanov, E.: Írán, USA a Střední východ	10/27	Bystřický, J.: Třetí vlna mystifikace (nástup odložených)	1/35
Suchánek, M.: Nový charakter česko-slovenských vojenských vztahů	6/20	Bystřický, J.: Identita a politika	7/25
Sviatko, M.: Meniaci sa charakter efektu odstrašenia	3/16	Česal, J., Holá, B., Holý, D., Kopecký, M.: Vliv vstupu ČR do EU na životní úroveň obyvatelstva	2/31
Šabacká, Y.: Frankofonie a Libanon	7/19	Eichler, J.: Základní vymezení pojmů bezpečnostní hrozba a bezpečnostní riziko	5/32
Šmihula, D.: Fenomén násilí v medzinárodných vzťahoch na prahu 21. storočia	7/17	Fučík, J.: Občan – bezpečnost – stát. Na okraj otázky jedné soutěže	3/35
Šnajdauf, J.: Hnutí Hizballáh v procesy „libanonizace“	4/20	Gedlu, M.: Afrika a válka proti terorismu	4/32
Zájedová, I.: Estonsko na politické mapě	9/17	Grim, P.: Dění v mezinárodních vztazích aneb jaltský mýtus	7/32
Zbořil, Z.: Půl století podivného příměří	5/13	Hlaváč, J.: K dějinám evropské krajní pravice	6/36
		Hlavatý, P.: Vlnová inspirace	1/36
Zeměmi světa		Jasa, M.: Lži, sex a westernizace	8/32
Beránek, O.: Mauritánie a problematika lidských práv	8/20	Jaishankar, S.: Reakce na 11. září – pohled z Indie	4/34
Borská, J.: Chudoba nutí Mexičany emigrovat	10/19	Jazairová, P.: Rozhovor s iráckým ministrem kultury Mufídem Jazairim	10/33
Cabada, L.: Slovinsko po prezidentských volbách: Konec Kučanovy éry?	1/28	Levora, J.: Vyřeší nová Africká unie (AU) staré problémy?	9/32
Částek, M.: Proč Švédové odmítli euro?	11/16	Petrásek, L.: Pakt stability a růstu: hloupé pravidlo?	7/30
Drulák, P.: Nizozemsku odbila třináctá hodina	3/27	Raděj, T.: Íránské studentské hnutí	11/26
Eichler, J.: Jacques I. a jeho zahraniční a bezpečnostní politika	2/27	Raděj, T.: Mahmudalí Cochragani a Hnutí národního probuzení jižního Ázerbájdžánu (SANAM)	12/33
Fürst, R.: Nástup čtvrté generace čínských komunistů	1/24	Raus, D.: Tony Blair a jeho místo v dějinách	5/30
Horák, S.: Ideologie autoritativního režimu – příklad Turkmenistánu	12/30	Seemann, R.: Stalingrad: 60. let poté	2/29
Kříž, Z.: Reforma Bundeswehru – součást německé bezpečnostní politiky	1/30	Sladký, P.: Diplomatické styky Svrchovaného řádu maltézkých rytířů	7/28
Kuranian, A.: Politický vývoj v Arménii za Levona Ter-Petrosiana	2/24	Sojka, F.: Chaos řádu, řád chaosu	8/30
Kuranian, A.: Prezidentské volby v Arménii	5/20	Šimov, J.: Tržní socialismus pravoslavného ateisty	6/32
Lahav, Y.: Modulární vláda v Izraeli	4/22	Šmihula, D.: Odzbrojenie	6/38
Lahav, Y.: Janusovská tvář Hamasu	9/23	Štěpánek, P.: Humanitární intervence – srozumitelný pojem?	3/33
		Vorel, L.: Norské válečné děti	10/37
		Zbořil, Z.: Hrozí Rusku státní převrat?	8/27

Recenze

Cabada, L.: Decentralizace v západní Evropě	10/42
Černoch, P.: Evropský vnitřní trh a příprava ČR na začlenění	5/40
Eichler, J.: Bonifacova vidění současného světa	3/37
Eichler, J.: Vojenství v současné blízkovýchodní politice	10/39
Elinger, J.: V proměnách Evropy: paměti českého diplomata	4/36
Fürst, R.: Asijský nacionalismus	1/39
Fürst, R.: Jobovy zvěsti a zhroutení Číny	9/37
Fürst, R.: Mao Ce-tung – charismatický revolucionář a klasik politické manipulace	11/32
Gedlu, M.: Globalizace a její stinné stránky	11/30
Litera, B.: Ropa a geopolitika ve Střední Asii a v regionu kaspického moře	5/34
Litera, B.: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918–1992)	8/35
Moravcová, D.: Národní zájmy v diskusi současné německé politologie	8/34
Potměšil, T.: Původy významné války	10/41
Rosputinský, P.: O historii Evropy	6/41
Řezanková, I.: Pohledy Švýcarů na otázky bezpečnosti	2/36
Řezanková, I.: Německá blízkovýchodní politika	3/39
Řezanková, I.: Německá zahraniční politika 1945–2000	5/38
Řezanková, I.: Německé sjednocení a německo-ruské vztahy	9/39
Řezanková, I.: Německo – civilní síla	12/36
Šedivý, J.: Teorie mezinárodních vztahů	5/36
Šedo, J.: Zelená zleva?	6/41
Šístek, F.: Tolerance i represe menšin v Řecku	4/37
Štěpánek, P.: Humanitární intervence – srozumitelný pojem?	3/33
Štěpanovský, J.: Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání	6/43
Tesař, F.: Judaismus, politika a Stát Izrael	7/35
Tesař, F.: Rudí a růžoví: transformace komunistických stran	9/37
Tesařík, B.: Nejdůležitější fakta o kvalitě české společnosti	2/37
Vorel, L.: Rozumět dějinám? Problematické snímky prvního vydání	2/38
Votápek, V.: Boj o moc v poststalinském vedení SSSR	2/37

Votápek, V.: Slovník bezpečnostních vztahů	4/38
Witzová, I.: Kterak jsme vstupovali	12/35
Zbořil, Z.: Sebestopnutí Evropy: perspektivy pro 21. století	5/37
Zbořil, Z.: Extremismus a radikálismus	7/34
Zbořil, Z.: Populační vývoj ČR 1990–2002	10/42

Evropská unie

Dürr, J., Marek, D.: Švédské referendum o EU: Proč tolik rozčarování?	3/22
Dürr, J., Marek, D.: Finské referendum o vstupu do EU	4/29
Dürr, J.: Rakouské referendum o EU: Vstup ve znamení krve v čokoládě	5/27
Hřích, J.: Ochrana hospodářské soutěže v EU	4/26
Jelínek, P.: Rozvojová politika Evropského společenství	6/30
Karásek, T.: Evropská armáda: realita projekt, fikce?	8/25
Pavlík, P.: Kdy bude Česká republika zralá na připojení k eurozóně?	6/28
Schnurbein, K.: Rozšíření Evropské unie – přistoupení k EU. Vůle lidu? Zájem lidu?	9/26
Šišková, N.: Upevňování EU v oblasti lidských práv	8/22
Urban, L.: Lisabonská strategie: rámec, stav, vyhlídky	12/22
Veselý, T.: Česká republika a uskutečňování zásad z Lisabonu	12/25
<i>Směr Evropská unie – rozhovor s Janem Kohoutem</i>	5/25

Informace

Eichler, J.: Pařížský summit o bezpečnosti v Evropě	1/38
Výběr z novinek knihovny ÚMV	2/39
Výběr z novinek knihovny ÚMV	4/39
Výběr z novinek knihovny ÚMV	6/40
Výběr z novinek knihovny ÚMV	8/35
Výběr z novinek knihovny ÚMV	10/40
Výběr z novinek knihovny ÚMV	12/37

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Slavomír Horák, nar. 1976; absolvoval Institut mezinárodních studií FSV UK (ruská a východoevropská studia), kde v současné době působí jako doktorand. Dále studoval turečtinu a dějiny a kulturu islámských zemí na FF UK a perštinu na MGU. Zaměřuje se na vnitřní vývoj ve Střední Asii. (str. 30)

Dagmar Hunčová, nar. 1977; vystudovala VŠE v Praze obor mezinárodní obchod a mezinárodní politika. Nyní je studentkou doktorského programu ve Středisku mezinárodních studií Jana Masaryka téže vysoké školy. Zabývá se studiem latinskoamerického regionu, zvláště politikami Mexika a Kubu a jejich vzájemnými vztahy. (str. 14)

Ing. Petr Kratochvíl, nar. 1975; vystudoval mezinárodní obchod a mezinárodní politiku a diplomacii na VŠE, strávil studijní pobyt na univerzitě v Kolíně nad Rýnem a vystudoval FSV UK v Praze, obor mezinárodní vztahy. Je externím doktorandem na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE (obor mezinárodní politické vědy). Předmětem jeho disertační práce je současný velmocenský systém. V současné době je výzkumným pracovníkem v Ústavu mezinárodních vztahů. (str. 17)

Ing. Petr Lebeda, nar. 1974, vystudoval VŠE – obor mezinárodní vztahy; vědecký pracovník ÚMV – zabý-

vá se rozvojovými zeměmi a globální problematikou. (str. 10)

Jaroslav Olša, nar. 1938; v r. 1969 ukončil studium indonesistiky a anglistiky na Univerzitě Karlově. Za komunistického režimu nemohl vykonávat své povolání ani publikovat, pracoval v různých dělnických profesích. Od poloviny 70. let žil v Polsku a pracoval jako umělec ve svobodném povolání. Po sametové revoluci byl mj. viceprezidentem Konfederace umění a kultury, velvyslancem ČR v Indonésii, Singapuru a Malajsii a generálním konzulem v Pákistánu. (str. 27)

František Peer, nar. 1951; vystudoval obchodní fakultu VŠE v Praze se zaměřením na zahraniční obchod. Od roku 1976 pracoval na Fed. ministerstvu zahraničního obchodu. V letech 1990–1992 zpracovával na FMZO agendu ekonomických organizací OSN. V letech 1993–1998 byl v úseku regionální obchodní integrace hlavním negociátorem dohod o volném obchodu mezi ČR a Rumunskem, Estonskem, Lotyšskem, Litvou, Tureckem, Státem Izrael a v rámci dohody CEFTA. V letech 1999–2002 byl ředitelem odboru WTO a ostatních mezinárodních organizací. Od října 2002 je v rámci MPO zástupcem ředitele odboru MEO a ochranných opatření a vedoucí oddělení WTO a mezinárodních organizací. (str. 7)

Ing. Petr Tuček, CSc., nar. 1939; samostatný vědecký pracovník, od r. 1969 zaměřen na agrární zahraniční obchod. Původní profesí agronom, po sedmiletém působení ve vedoucí funkci v zemědělském provozu

(1963–69) vykonal půlroční stáž ve FAO v Římě, pak postgraduál „Tropické a subtropické zemědělství“ na VŠZ Praha, potom byl expertem pro zemědělství v a. s. Koošpol. Od r. 1974 pracuje ve VÚZE Praha, (agrární zahraniční obchod). Absolvoval stáž u Evropské komise v Bruselu, krátce pracoval v investiční společnosti a. s. Koošpol a pak byl generálním ředitelem a. s. Agropol. Nyní pracuje opět ve VÚZE a specializuje se na agrární zahraniční obchod. (str. 12)

Luděk Urban, nar. 1927; profesor Institutu ekonomických studií Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity, Jean Monnet Professor. Přednáší evropskou ekonomickou integraci a je lektorem kursů pro státní úředníky. Autor textů zařazených do komunikační strategie Ministerstva zahraničních věcí ČR. (str. 22)

Ivana Witzová, nar. 1977; se zabývá evropskou integrací a zejména vstupem České republiky do Evropské unie. Nyní je doktorandem University of Oxford ve Velké Británii (Tarmac/Jesus College scholar). Vystudovala evropskou integraci na London School of Economics and Political Science ve Velké Británii (Chevening scholar: stipendium Foreign and Commonwealth Office) a politologii a žurnalistiku/masmediální studia na Masarykově univerzitě v Brně. Stálá spolupracovnice časopisu Týden pro oblast integrace ČR do EU a mezinárodní ekonomiky. (str. 35)

Údaje o ostatních autorech tohoto čísla viz MP 1–11/2003.